

سَوَّلَهُ

د اسلام

له نظره

جان محمد زاهدی احمدی

مبداء الاحزاب رضوان

مبداء الاحزاب رضوان

Ketabton.com

د کتاب خانگر تیاوی

د کتاب نوم : سوله د اسلام له نظره

محقق : استاد زاهدی احمدزی

کمپیوټر دیزاینر : میرویس رامکی

ناشر : د سولې او پیوستون له پاره د همکاری ټولنه

د چاپ شمیر : ۱۰۰۰ جلد

د چاپ تاریخ : ۱۴۲۱ ق - ۱۳۷۹ ش - ۲۰۰۰ م

لومړی چاپ

چاپ : د صبور د اسلامي خپرونو مرکز، گل حاجی پلازه ۱۲۲

تېلفون ۸۵۴۳۸۲

د دې کتاب ټول حقوق د سولې او پیوستون له پاره د همکاری ټولنه پورې اړه لري

سوله د اسلام له نظره

محققين : استاد زاهدي احمدزي او

عبدالواحد نهضت فراهي

د سولې او پيوستون له پاره د همکاري ټولنه

۱۴۲۱ق - ۱۳۷۹ش

دالی

تولو هغو و گدو، تولنو او انجمنو نو ته چی د بشری تولنی له پاره د سوله
ئیز ژوند کولو هاند کوی، له جنگ خخه کرکه کوی، ترهه گرگری غندی
اود بشری وینی درناوی کوی او دځمکی د اعمار له پاره سوله او امن
ضروری گنی.

د سولی او یووالی د پاره دهخو کولو انجمن

الف

فهرست

مخ

عنوان

۱ ..... سريزه

لمري برخه

تعريف لغوي

۳ ..... اصطلاحي

۵ ..... د سولي شرعي حكم

۶ ..... د سولي ډولونه

۷ ..... د مسلمانانو او كفارو ترمنځ صلحه

۱۱ ..... شرطونه

۱۳ ..... لومړي شرط، دويم شرط، دريم شرط

۱۴ ..... خلوړم

۱۵ ..... پنځم

۱۷ ..... شپږم

اووم شرط

ب

مخ

عنوان

- دویم ډول دمیرده او میرمن ترمنځ سوله..... ۱۹
- په وصیت کی سوله..... ۲۶
- په پرهارونو کی سوله..... ۲۸
- په مالی حقوقو کی..... ۳۱
- ددغی سونی ډولونه، ۱- صلح مع اقرار..... ۳۲-۳۳
- ۲- صلح مع انکار، ۳- صلح مع سکوت
- د دوو مسلمانو جنگیالیو دلو ترمنځ د اوربند سوله کول..... ۳۶

دوهمه برخه

احکام او مسائل

- د صلحی احکام..... ۵۱
- د سولی دینی ارزښت..... ۵۵
- سوله کول د الله تعالی حکم دی..... ۶۴
- د حضرت حسن او حضرت معاویه ترمنځ سوله..... ۶۶
- سوله کول غوره عمل..... ۷۲

ج

مخ

عنوان

۷۷ ..... سوله ئیز ژوند او اسلام

۷۸ ..... د مدینی میثاق

دریمه برخه

د سوله ئیز ژوند کولو تعریف

۸۵ ..... د نبوی احادیثو په رڼا کې سوله ئیز ژوند

۹۱ ..... ټولنیز عدالت

۹۹ ..... اسلام او د بشر حقوق

۱۰۶ ..... په اسلام کې مدنی او اقتصادی حقوق

۱۰۹ ..... اقتصادی حقوق

۱۱۶ ..... د انتقام په پرته عفوه

۱۲۰ ..... د انتقام په مقابل کې د عفوی په باره کې نبوی سیرت

۱۲۴ ..... امنیت مصئونیت راولی

۱۳۲ ..... پای

سرليک

د سولې په نامه کتاب د اسلام د مقدس دين له نظره لومړنی څيرنيز، تحقيقي اثر ده چې د سولې او پيوستون لپاره د همکارۍ د ټولنی له خوا چاپ شوی. دا کتاب د دوو نومياليو او مشهورو دينی عالمانو د هلو ځلو نتيجه ده چې په دوو ملی ژبو، پښتو او دری خپور شويدي. د یادونې وړ ده چې دا کتاب مخکې له دې چې چاپ شی د يو دری ورځنی ورکشاپ په لړ کې د افغانی پوهانو له خوا تر غور او څيرنې لاندې ونيول شو او هر اړخيز بحثونه پری ترسره شول او د قبول وړ وگرځيد.

د دې کتاب په رابطه له مختلفو باوری منابعو څخه گڼه اخیستل شوی ده، دا کتاب مونږ ته داراښې چې د اسلام دين په دوامداره او پرله پسې توگه د لاندو حل او د سولې کولو لارښونه کوی. په بل عبارت له دغه تحقيقي اثر څخه ثابتیږی چې د اسلام مبارک دين د سولې او برابری د دين دي چې د هر ډول قهر او غصی په کنترول ټينگار کوي. د اسلام دين خپل پيروان سولې، مينې، رښتينولې او ورورگلوۍ ته رابولی. که د اسلام د دين بنسټ او اساس ته نظر وشي په ښکاره توگه به دا معلومه شي چې د اسلام دين د سولې او عدالت پرستو ولاړ دي. له بده مرغه په دې هکله د مسلمانانو غرضی تبليغات او ځینی عملونه د اسلام د احکامو څخه توپير او مخالفت لري.

د اسلام پاک دين نه يواځی دا چې خپلو پيروانو ته د سولې لارښوونه کوي بلکې امر کوي چې د نورو اديانو له پيروانو سره هم په سوله او صميميت کې گزاره وکړی.

لکه څنگه چې د راشده خليفه گانو په وخت کې اسلام د لويو ولسی نظامونو په جمله کې حسابیده په دغه دوره کې اسلام د ولسواکی نظام واقعی ښکارندوی ؤ چې د

II

یونان د وخت ولسوالکی ټولنیز عدالت، د عربو، عجمو، تور او سپین، غلام او آزاد، ناتوان او توانمند ترمنځ د اسلامي اساساتو مطابق په سوله ایزه توګه تطبیقیده. خوله بده مرغه هغه په ولسی ستنو ولاړ اسلامي نظام چې د راشده خلیفه ګانو په وخت کې موجود وو. د امویانو په (۹۰) کلنه دوره او وروسته بیا د عباسیانو په دوره کې په اصلی حالت پاتې نه شو او له خپل مسیر څخه واوښت، چارواکو له اسلامي اساساتو او له سوله ایزو اصولو څخه ډیره لږه ګټه اخیستله او ددی پرځای یې خپلو هدفونو او غرضونو ته د رسیدو په خاطر د دکتاتوری نظامونو د لارو، چارو او طریقو څخه کار واخیست. دا ښکاره او روښانه ده چې داسی عملونه د وخت د یوزمامدار کار و په داسی حال کې چې اسلام پخپله د بلنې، سولې او ولسواکۍ لار او طریقه ده.

د سولې او پیوستون له پاره د همکارۍ ټولنه هیله منده ده چې د دغه څیرنیز اثر په لوستلو سره به د سوله ایزو ارمانونو په تطبیق کې مثبت پرمختګ رامنځ ته شی او د خلکو د ذهنیتونو په روښانه کولو کې به مؤثر او ګټور ثابت شی او د قهر آمیزه پېښو په مقابل کې به مثبت بدلون راشی.

مونږ هیله مند یو چې دغه باارزښته کتاب به د داسی یوې ټولنې د جوړیدو په لاره کې چې د تبعیض، تعصب، بیلوالی او توپیر څخه خلاصه وې رغنده او په زړه پورې کردار ترسره کړای شي.

په ډیر درناوي

د سولې او پیوستون له پاره د همکارۍ ټولنه

الف

مراجع

په دغه کتاب «سوله د اسلام له نظره» کی له دغولاندي ماخذونه شخه استفاده شوی ده.

۱- قران کریم

تفاسیر:

متونی	مصنف	تفاسیر:
۶۷۱ هـ	امام محمد بن احمد قرطبی	۲- تفسیر قرطبی
۴۵۰ هـ	امام ابوالحسن علی بن حبیب ماوردی	۳- تفسیر ماوردی
۵۴۶ هـ	امام عبدالحق بن غالب بن عطیه اندلسی	۴- تفسیر المحرر الوجیز
۷۷۴ هـ	حافظ عماد الدین اسماعیل بن عمرو بن کثیر	۵- تفسیر ابن کثیر
۱۳۳۹ هـ	علامه محمود الحسن دیوبندی	۶- تفسیر موضع الفرقان
۵۳۸ هـ	علامه طبرسی - فضل بن حسن	۷- تفسیر مجمع البیان
۱۳۹۶ هـ - ۱۹۷۶ هـ	مولانا مفتی محمد شفیع	۸- تفسیر معارف القرآن
۳۷۰ هـ	علامه احمد بن علی رازی جصاص	۹- تفسیر جصاص
۱۳۹۹ هـ	مولانا سید ابوالاعلی مودودی	۱۰- تفسیر تفهیم القرآن
۱۳۶۲ هـ	حکیم الامت مولانا اشرف علی تھانوی	۱۱- تفسیر بیان القرآن
۹۷۷ هـ	علامه محمد شریینی الخطیب	۱۲- تفسیر سراج المنیر
۷۰۱ هـ	امام عبداللہ بن احمد نسفی	۱۳- تفسیر مدارک
۱۲۷۰ هـ	شہاب الدین سید محمد الوسی مفتی بغداد	۱۴- تفسیر روح المعانی
۶۰۶ هـ	علامه شیخ محمد بن عمر رازی	۱۵- تفسیر کبیر
	محمد علی صابونی	۱۶- تفسیر صفوة التفاسیر

آحادیث:

۲۵۶ هـ	امام ابی عبداللہ محمد بن اسماعیل بخاری	۱۷- صحیح بخاری
۲۶۱ هـ	امام مسلم بن حجاج قشیری نیشاپوری	۱۸- صحیح مسلم
۲۷۵ هـ	امام ابوداود سلیمان بن اشعث	۱۹- سنن ابی داود
۲۷۹ هـ	امام محمد بن عیسی ترمذی	۲۰- جامع ترمذی

ب

٣٨٥ هـ	امام على بن عمر دارقطنى	٢١- سنن دارقطنى
	شيخ ولى الدين تبريزى	٢٢- مشكوة
	امام سيد شريف رضى	٢٣- تهج البلاغه
١٢٥٠ هـ	امام شوكانى محمد بن على	٢٤- نيل الأوطار
١١٨٢ هـ	امام محمد بن اسما عيل الامير اليمنى الصنعانى	٢٥- سبل السلام
٨٥٢ هـ	امام حافظ احمد بن حجر عسقلانى	٢٦- فتح البارى
١٠٥٢ هـ	شيخ عبدالحق دهلوى	٢٧- اشعة اللمعات
	علامه ابى طيب محمد شمس الحق عظيم ابادى	٢٨- عون المعبود
١٣٥٢ هـ	شاه انور شاه كشميرى بن سيد محمد معظم	٢٩- فيض البارى
١٩٢٤ هـ	شيخ منصور على ناصف	٣٠- غاية المأمول
فقه:		
١٨٣ هـ	امام اوقاضى يعقوب بن ابراهيم	٣١- كتاب الخراج لابى يوسف
٢٢٤ هـ	حافظ او عظيم امام ابى عبيد قاسم بن سلام	٣٢- كتاب الاموال لابى عبيد
٥٩٣ هـ	على بن أبى بكر فرغانى مرغينانى	٣٣- هدايه
٦٢٠ هـ	علامه موفق الدين عبد الله بن احمد ابن قدامه مقدسى	٣٤- المغنى لابن قدامه
١٨٠ هـ	امام محمد بن حسن بن فرقد شيبانى	٣٥- شرح السير الكبير
٨٩٢ هـ	شيخ الاسلام محمد بن اسرائيل	٣٦- جامع الفصولين
	امام علاء الدين ابى الحسن طرابلسى	٣٧- معين الحكام
	امام خمينى	٣٨- زبدة الاحكام
	امام خمينى	٣٩- تحرير الوسيله
	علامه يوسف قرضاوى	٤٠- الحلال والحرام
٢٨٧ هـ	امام ضحاک شيبانى	٤١- كتاب الديات
	وهبة زحلى	٤٢- الفقه الاسلامى وادلته
٣٧٣ هـ	امام ابوليث سمرقندى	٤٣- توضيح المسائل

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

سرريزه

« الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على رسوله محمد وعلى آله واصحابه ومن دعا
بدعوته الى يوم الدين. »

ويعد:

د اسلام مقدس دين يواځينې هغه دين دی چې د نورو اديانوپه نسبت زيات دانسان ژوند ته احترام لري او ددی خبرې ښکاره دليل دادی چې الله تعالی په ناحقه سره ديو انسان ژوند ختمول د ټول انسانيت قتل او ختمول گڼلی دی لکه چې په قرآن کریم کې الله تعالی فرمایلی دی:

« مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا. » (۱)

ترجمه: هغه څوک چې ووژني يو نفس بې له عوض د بل نفس نه يا بې له فساد په ځمکه کې نو گواکې ټول خلک يې وژلي دي او هر چا چې ژوندي کړ دغه يو نفس نو گواکې ټول نفس يې ژوندي کړي دي.

او ددی حکمت دادی چې الله تعالی انسان په ځمکه کې دکومو لويو مقصدونو له پاره پيدا کړی دی چې د ځمکې عمران هم پکې دی او بيا يې د ځمکې واک ورته ورکړی دی په خپل منځی جگړو سره له منځه درومی، تمدن او اجتماعيت تحقق نه مومي. همدا سبب دی چې د اسلام مقدس دين اسلامي امت ته په خپل منځی روغی جوړی، سولی او سلامتې

۱ - (دمانده سوژه ۳۲ - آيت ۵ سوره ۶ سپاره ۵ رکوع)

حکم کړی دی، ځکه چې د اسلام د کلیمې معنا امن او سلامتیا ده. مگر له بده مرغه په پنځمه هجري پېړۍ کې کله چې په اسلامي امت کې یو شمیر داسې وگړو تبارز وکړ چې دخپلو شخصي اغراضو، مادي او سياسي مقاصدو د ترلاسه کولو حرص او مینې د اسلام د سولې، امن، اجتماعي عدالت، خپل منځي ایشار او قرباني له زرينو هداياتو څخه لری کړل، چې تراوسه پوری په اسلامي امت کې دغه بدمرغي دوام لری چې نه یوازې داچې د اسلامي امت تمدن، عمران، سوکالي او هوساينه يې تالترغه کړی دی؛ بلکه دغیر اسلامي امتونو د مغرضو وگړو له پاره يې هم له اسلامي سوله پالو اصولو څخه په لری کیدو د زمينه برابره کړی ده چې پر اسلام دنه پوهیدلو او ددغو بی لاری شویو مسلمانانو د اعمالو په لیدلو سره پر اسلام تنقیدونه وکړی. سره له دې چې په تیرو لسو پېړیو کې د اسلامي امت مصلحینو په بشپړه توگه د سولې او امن د پلې کولو په تکل دخپل وس په انډول دعوت چلولی او هلی ځلی يې کړی دی چې په زړه پوری نتیجه يې ورکړی ده، او د امت د پرگنو برم او سکون يې ورته راستون کړی دی، او تراوسه پوری دغه لړۍ روانه ده او روانه به وی، دا ځکه چې په هر عصر کې ځینې وگړی دنفس او شیطان په لسه په ځینې ولسونو کې دخپل ولس د سوله نیز ژوند په لاره کې خنډ واقع کيږی چې نیږدی مثال يې زمونږ دگران هیواد افغانستان روان غمیز حالت دی چې دادی دخپلو سلفو مصلحینو په اتباع سره دغه اثر د سولې او امن دارزښت په بیان کې د اسلامي مسئولیت په احساس کولو لیکلی شی اللہ تعالی دې وکړی چې اغیزمن وگرځيږی او زمونږ دغم ځپلی ملت تالا شوې سوله او امن بیرته راوگرځيږی.

آمین

استاد زاهدی احمدزی او عبدالواحد نهضت فراهی

سوله د اسلام له نظره

لفظي تعريف:

صلح عربي كلمه ده او په عربي ژبې دود كې صلح په يوو لسو معناو سره راغلي لكه چي امام راغب اصفهاني او نورو عربي ژبدو د پوهانو ويلي دي، او هغه معنا وي يې په لنډيز سره په لاندې كرتبو كې بيانولي شي:

الف: د منفعت او گټې په معنا.

ب: دورتيا او مناسب والي په معنا.

ج: د بڼه والي په معنا سره.

د: د استعداد په معنا.

ه: د جوړښت په معنا. يعنې چي په يوشې يا يوچاكي نيمگړتياوي هغه ورڅخه لري كړاي شي او بشپړ كړاي شي.

و: د نيكې او ښيگړي كولو په معنا. يعنې نيك عمل كول

ز: د نعمت په معنا:

ي: د اتفاق او پخلاكيډو په معنا:

ا-ي: د اوربند او جنگ منعه كولو په معنا.

اصطلاحی تعريف:

د صلح د اصطلاحی تعريف په باره كې فقهاؤ مختلف اقوال څرگند كړي دي، دا ځكه چي د صلح مختلف موارد دي، لكه په اقتصادي معاملاتو كې صلح، په ازدواجي معاملاتو

کې دمیره او میرمن ترمنځ صلح، دجگړه مارو خواؤ ترمنځ صلح او داسې نور چې دهریو مورد له پاره صلح ځانگړی تعریف لری، خودلته له دی امله چې په جنگی صلح بحث کولی شی او دجنگ او صلح دموضوع دمختلفو اړخونو بیان دی یوازی دجنگی صلح اصطلاحی تعریف وړاندې کولی شی چې محدثینو، مفسرینو، فقهاؤ او عربی لغت پوهانو کړی دی او هغه دادی:

الصلح: هو رفع الحرب والمخاصمات علی شروط تعرف بشروط الصلح، او هو عقد یرفع النزاع. (۱)

ترجمه: صلح په شرعی اصطلاح کې دجنگ بندول او شخړولری کول او دا اختلافاتو ختمول دی، پرهغو شرطونو سره چې دصلح دشرطونو په نوم سره یادولی شی، یا په بل عبارت: صلح هغه تړون ته ویل کیږی چې جنگ، شخړه او نزاع پری ختمیږی، برابره خبره ده که نزاع لفظی وی او که وسلواله وی.

دصلح دغه اصطلاحی تعریف خورا زیات جامع دی، ځکه چې پدغه تعریف سره هر ډول صلح، معاملاتې وی، که محاربوی او که ازدواجی وی ټولی پکی رادرومی. دغه راز محاربوی هر ډول صلح هم پکی راځی، برابره خبره ده که دمسلمانانو او کفارو ترمنځ وی او که دکومی اسلامی ډلگي او دهغوی دمسلمان حاکم ترمنځ وی، او که ددوه مسلمانو ډلگيو یا ملیتونو ترمنځ وی، حقوقی وی، که سیاسی وی او که جغرافیوی دغه گردی صلح احتوا کوی، او پکی رانغاړی یې. دصلح شرعی حکم:

په اسلامي شریعت کې هر ډول صلح کول او خپل منځي شخړی ختمول روا دي خو پدی شرط چې حلال پکی حرام نه کړای شی او حرام پکی حلال نه کړای شی. یعنی په سوله کې اسلامی حدود په نظر کې ونیولی شی او دغیر شرعی اعمالو او اقوالو په ارتکاب سوله

۱- مفردات القرآن ص ۲۹۲، القاموس المحيط ج ۲ ص ۸۳۹، معجم الوسيط ج ۱ ص ۵۲۰، المنجد ج ۱ ص ۴۳۲

ونه کړای شی، ځکه چې دغه ډول سوله کول په اسلامي شریعت کې ممنوع او ناروا ده لکه چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی:

عن عمرو بن عوف المزني رضي الله تعالى عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال:
« الصلح جائز بين المسلمين إلا صلحاً حرمَ حلالاً أو أحلَّ حراماً و المسلمون على شروطهم إلا شرطاً حرمَ حلالاً أو أحلَّ حراماً » ^(۱)

رواه ابو داود وابن ماجه و الترمذی

ترجمه: له عمرو بن عوف مزني رضي الله عنه خخه روايت شوی دی چې په تحقیق سره رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی: د مسلمانانو ترمنځ سوله کول روا دی، مگر داسی صلح روانه ده چې شرعی حلال شیان حرام وگرځوی او یا حرام شیان حلال وگرځوی. او په مسلمانانو باندې پرهغو شرطونو باندې التزام واجب، او عملی کول یې پری لازم دی چې د سولې د تړون په مهال کې پری کینډول شوی وی مگر د داسی سوله نیز شرط قبول او عملی کول پری لازم نه دی چې حلال حرام وگرځوی او یا حرام حلال وگرځوی.

دا حدیث امام ابو داود په خپل سنن کې او امام ابن ماجه په خپل سنن کې او امام ترمذی په خپل جامع کې تخریج او روایت کړی دی.

امام شوکانی رحمه الله علیه د پورتنی حدیث په شرح کې لیکلی دی:

قوله « الصلح جائز » ظاهر هذه العبارة العموم، فيشمل كل صلح الا ما استثني؛ والى العموم ذهب ابو حنيفة ومالك واحمد والجمهور. » ^(۲)

ترجمه: د حدیث دا جمله چې صلح په اسلامي شریعت کې روا ده، پردې باندې دلالت کوی چې هر ډول سوله روا ده پرته له داسی صلح څخه چې له مشروعیت څخه مستثنی شوی وی، امام ابو حنیفه (رح)، امام مالک (رح)، امام احمد بن حنبل (رح) او جمهور و فقهاؤ هم ویلی دی چې نظر په دغه پورتنی حدیث هر ډول صلح روا ده، خو چې له شرعی نصوصو

۱- سبیل السلام ج ۳ ص ۸۸۳، نیل الاوطار ج ۵ ص ۲۸۶، طبع مصر مصطفى بابی

۲- نیل الاوطار ج ۵ ص ۲۸۷، عون المعبود ج ۹ ص ۴۰۷، بیروت دار الفکر

څخه خلاف نه وي.

د صلح ډولونه

په اسلامي شريعت كې په مجموعي توگه سوله په شپږ ډوله ده لكه چې حافظ ابن حجر عسقلاني (متوفى ٨٥٢هـ ١٤٧٣م) په خپل كتاب فتح الباري شرح صحيح البخاري كتاب الصلح كې ويلي دي:

والصلح اقسام: ١- صلح المسلم مع الكافر، ٢- والصلح بين الزوجين، ٣- والصلح بين الفئته الباغية والعادلة، ٤- والصلح بين المتغاضبين، ٥- والصلح فى الجراح كالعفو على مال، ٦- والصلح لقطع الخصومة اذا وقعت المزاخمة اما فى الاملاك أو فى المشتركات كالشوارع. (١١)

ترجمه: او صلح په ډيرو ډولونو ده، لكه صلح دمسلمان له كافر سره، دويم دميره او ميرمن ترمنځ سوله كول، دريم: دباغي او نياومنى ډلو ترمنځ سوله كول، څلورم: ددوه مرورو ترمنځ دپخلاينى روغه كول، پنځم: په خپل منځي جنگ كې دټيپي شويو دځمخونو سوله كول او هغه داسې چې دټيپي شوي له پاره پر ټيپي كوونكي باندې ددیت په توگه پر مال كينډولو سوله وكړاى شي، شپږم: ددوه برخمنو او څوكسانو چې په املاك كې سره شريك وي لكه لياره او داسې نور او بيا دهغو په منځ كې اختلاف سره پيدا شي او يو ډبل په مخه كې خنډ واقع كيږي او نه يې پريردى چې گټه ورڅخه واخلي بيا ددوى ترمنځ دريم گړى روغه جوړه سره وكړي.

دسولى دغه شپږو ډولونو الله تعالى په قرآن كريم كې بيان كړى دى چې ځينى ډولونه يې په ځانگړي توگه ذكر كړى دى دا ځكه چې دصلح دغه ډولونه ډير مهم دي، او اهميت يې دمتعدى والى په وجه دى، يعنى دا اختلاف او جنگ تداوم چې زيانونه يې ټولنى ته متعدى كيږي او ټولنه ورڅخه زيانمنه كيږي پداسې حال كې چې صلح يې نه يوازې داچې جگړه مارو اړخونو ته گټه رسوي بلكې ټولنى ته يې هم گټه رسوي نو ځكه الله تعالى په

١- فتح الباري ج ٥ ص ٢٢٧ طبع بيروت دار احياء التراث العربى تاريخ طبع ١٣٤٨هـ

ځانگړی توگه ذکر کړی دی، او یو شمیر نور سوله نيز ډولونه يې عام او ضمنی بیان کړی دی چې بيا فقهاؤ د اجتهاد په ذریعه په تفصیل سره بیان کړی دی، زه غواړم دلته قرآن کریم په رڼا کې په قرآن کریم کې دسولی ذکر شوی ډولونه هر یو بیلابیل په تفصیل سره ذکر کړم خو دسولی مینه وال په اسانتیا سره دهغوی په شرعی ارزښت پوه شی، او هم په شرعی توگه دسولی د اړتیا ضروری مراتب وپيژنی:

لومړۍ - د مسلمانانو او کفارو ترمنځ سوله:

له غیر اسلامی ځواکونو او کفارو سره د صلح په باره کې الله تعالی په قرآن کریم کې مومنانو ته داسې لارښونه او حکم کړی دی او ورته فرمایلی يې دی:

«وَأَنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْتَبِهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخَذَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي آتَاكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ.» (۱)

ترجمه: او که چیرې کفار صلحې او روغې ته میل وکړی نو ته هم (دهغوی دسولی وړاندیزونه او) صلحې ته میل وکړه او پر الله تعالی باندې توکل وکړه، بېشکه چې الله تعالی هم دی ښه اوریدونکی دتولو احوالو دی او پر تولو احوالو باندې پوه او ښه عالم دی. او که دوی یعنی سوله کوونکي کفار اراده وکړي چې تاته دوکه او فریب درکړي په دغه روغه کې نو بېشکه تاته الله تعالی کافی دی. همدې هغه ذات دی چې تاته يې قوت درکړي په خپل مدد سره او په مومنانو سره.

شیخ الهند علامه محمود الحسن دیوبندی په خپل تفسیر موضح الفرقان کې ددغو مبارکو آیاتونو په تفسیر کې ویلی دی:

په اسلام کې فی سبیل الله جهاد په ځمکه کې دفساد او فتنې د ختمولو او دسوله نيز ډاډمن ژوند د تیرولو او دکلمة الله داعلاء له پاره فرض کړای شوی دی، نو که چیرې دغه عالی مقاصد له وینې تویولو څخه پرته حاصل شي نو بیا خودوینی تویولو ته هیڅ حاجت نشته. که چیرې داسلام مخالفین د روغې کولو وړاندیز وکړي تاسی يې هم ورسره قبول

کړئ، او که هغوی د صلحی په پرده کې غواړي چې مؤمنان تیرباسی او د هغوی له پلوه د چلولو احتمال وی نو بیا هم تاسی هیڅ پروا مه کوئ او سوله ورسره وکړئ؛ الله تعالی د مؤمنانو ملگری دی د کفارو هر ډول سوله د بنمنه پلانونه به شنډه کړي او تاسی به په خپل نصرت سره پری بریالی کړی. (۱)

دغه راز د جعفری مذهب نامتو مفسر علامه طبرسی «ابوعلی فضل بن حسن» متوفی ۵۴۸ هـ په خپل موثق تفسیر مجمع البیان فی تفسیر القرآن کی د دغه مبارک آیت په تفسیر کی ویلی دی:

«وَأَنْ يُرِيدُوا أَنْ يُخَدَعُوا» معناه وان یرد الذین یطلبون منک الصلح ای یخدعوک فی الصلح بان یقصدوا بالتماس الصلح دفع اصحابک و الکف عن القتال حتی یقروا فیهدأوکم بالقتال من غیر استعداد منکم «فَإِنْ حَسِبْتَ اللَّهَ» ای فان الذی یتولی کفایتک الله «هُوَ الَّذِي أَيْدِكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ». (۲)

ترجمه: یعنی د دغه آیت معنا دا ده چی که هغه څوک چی له تاخه د سولی غوښتنه کوی او دوی غواړی په صلح کی له تاسره دوکه وکړی او هغه داسی چی د سولی په وړاندیز سره ستا ملگری له تاخه او له جنگ کولو واوروی او منعه یې کړی تردی چی دوی ځانونه پیاوړی او ځواکمن کړی او بیا له تاسی سره په جنگ کولو برید وکړی. پداسی حال کی چی تاسی جنگ ته ځانونه چمتو کړی نه وی. نو ته هیڅ پروا مه کوه، که په جنگ کی ستا له ملگریا خخه څوک واوروی نو الله تعالی تالره بس والی کوی ځکه الله تعالی هغه ذات دی چی په خپله مرسته یې ستا کروړلتیا کړی ده. او ستا پر دبنمنانو باندې په مؤمنانو سره ستا نصرت کوی.

او همدارنگه له کفارو سره د سولی په باره کی یې په بل آیت کی داسی فرمایلی دی:

«فَإِنْ اعْتَرَفْتُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَالْقَوْمَ إِلَيْكُمْ السَّلَامَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا.»

(النساء، سورت ۹۰ نوبه آیت ۵ سپاره ۴ سورت)

۱- موضع الفرقان «کابلی تفسیر» لومړی ټوک ۱۰۳۱ مخ دمکی مکرمی چاپ

۲- تفسیر مجمع البیان، ج ۳، ص ۵۵۶، د تهران چاپ مکتبه علمیه اسلامیه

ترجمه: نوکه څنگ وکړی دوی له تاسی څخه پس دوی له تاسی سره جنگ ونه کړ او دوی تاسی ته روغه دروړاندی کړه نو نه ده گرځولی الله تعالی تاسی ته پر دوی باندی هیڅ لاره. د جنگ کولو بلکې تاسی هم دهغوی دصلحی وړاندیز قبول کړی او سوله ورسره وکړی.

احکام: تفسیر پوهانو او فقهاؤ له کفارو سره دصلحی کولو په باره کی یو شمیر شرعی احکام بیان کړی دی چی دصلحی دشرطونو په نوم یې نومولی دی چی دموضوع درو بنانه کولو په خاطر دلته دیو څو نامتو مفسرینو او څو مشهورو فقهاو متفقہ اقوال دغونډی په توگه وړاندی کوم:

دمفسرینو له جملی څخه امام ماوردی (متوفی ۴۵۰ هـ کال) په خپل تفسیر النکت والعیون کی، امام عطیه اندلسی (متوفی ۵۴۶ هـ کال) په خپل تفسیر محرر الوجیز کی، امام قرطبی (متوفی ۶۷۱ هـ کال) په خپل تفسیر احکام القرآن کی، حافظ ابن کثیر (متوفی ۷۴۷ هـ کال) په خپل تفسیر کی او د هندوستان نامتو عالم او داورنگ زیب عالمگیر استاذ ملا احمد جیون (متوفی ۱۱۳۰ هـ کال) په خپل تفسیر احمديه کی په سرسری اختلاف او توجیها تو سره دانفال دسورة دصلحی تفسیرونه کړی دی چی نچور او خلاصه یې په لاندی کرښو کی وړاندی کولی شی:

له دغه مبارک آیت څخه دا ثابتیږی چی مسلمانانو ته له کافرانو سره صلحه رواده، په همدی اساس رسول الله صلی الله علیه وسلم له کفارو سره صلحه کړی ده او څو ځلی یې له مختلفو قوی ملتونو سره لکه نصرانیانو، دمکی مشرکانو او یهودیانو سره یې صلحی کړی دی. د مثال په ډول دلته یو څو غونډی وړاندی کولی شی.

۱- دمدهبنی منوری صلح دنبوی هجرت په پنځم کال له ۶۲۶ م کال سره سم داحزاب له غزا څخه دمخه دمدهبنی منوری دیهودیانو دبنونضیر او بنوقریظه له قبیلو سره صلحه وکړه چی بیا دهغوی له پلوه ماته شوه.

۲- دنبوی هجرت په شپږم ۶۲۷ م کال دمکی له مشرکانو سره تاریخی صلحه چی په حدیبیه نومی سیمه کی مکی ته څیرمه شوی وه. چی ددغی صلح شرطونه

د حدیبیه د صلح د تړون مادې

هغه شرطونه او مادې چې د حدیبیه د صلح په تړون کې د جانبینو په اتفاق سره کینودل شوي وو په لاندې ډول دي:

• **لومړۍ ماده:** ای الله ستا په نوم!

دویمه ماده: دا تړون د محمد بن عبدالله «صلى الله عليه وسلم» او سهیل بن عمرو ترمنځ وکړای شو.

درېمه ماده: دوی دواړو پردې باندې صلح وکړه چې لس کلونه به د دواړو پلویانو ترمنځ جنگ بندی وي، او په دغه موده کې به خلک په امن اوسېږي او یو له بل څخه به لرې گرځي.

څلورمه ماده: څلورم دا چې که د محمد له ملگرو څخه کوم څوک د حج یا عمرې اداء کولو یا د تجارت له پاره مکې ته راشي، د هغه سر او مال به په امن وي. او که د قریشو کوم څوک په دغه موده کې د سوداګرۍ له پاره مصر یا شام ته د مدینې له لارې تیريږي د هغه مال او سر ته به امن حاصل وي.

پنځمه ماده: پنځم دا چې که چیرې له قریشو څخه کوم شخص د خپل «پالونکي» له اجازت څخه پرته محمد (ص) ته لاړ شي «مسلمان شي» نو هغه به دې هغوی ته بیرته سپاري اور که د محمد (ص) له ملگرو څخه کوم شخص قریشوته ورشي «مرتد شي» هغه به بیرته د محمد (ص) ته ن سپاري.

شپږمه ماده: شپږم دا چې له دغه تړون څخه وروسته به تر ټاکلي مودې پورې زمونږ ترمنځ غدر او خیانت نه وي، او نه به په پټه سره یو د بل په خلاف له بل چا سره مرسته کولی شي او نه به په ښکاره د دغه تړون په خلاف ټیګي کولی شي.

اوومه ماده: اووم دا چې که له عربو قبائلو څخه کوم قبائل پدغه تړون کې له هر چا سره ځان ملګري کوي داسې کولی شي که له محمد (ص) سره ملګرتیا کوي کولی شي او که له قریشو سره په تړون کې ځان شاملوي هم داسې کولی شي.

«په هماغه مجلس کې د خزاعه قبائلو خپله ملګرتیا له محمد (ص) سره اعلان کړه او بنویکر خپله ملګرتیا له قریشو سره اعلان کړه چې بیا دواړه په تړون کې ذکر شول»

اتمه ماده: اتم دا چې ته به سر کال مکې ته نه داخلېږي او له همدې ځایه به بیرته مدینې ته ستنېږي، او په راتلونکي «۷ه» کال کې به مونږ له مکې څخه خارج شو، ته او ستا ملګري به

مکي ته داخل شي صرف دري شپي دري ورځي به پکي اوسپړي. له تاسي سره به يوازي توري وي هغه هم په تیکو کي دننه، او له تورو څخه پرته به بل هيڅ ډول وسله له ځانونو سره نه روارې.

نهمه ماده: نهم دا چي سړ کال به ستاسي د قرباني څاروي هماغلته وي په کوم ځای کي چي مونږ وليدل «يعني حديبيه کي» او همدلته به ذبح کولي شي او د ذبحه کولو له پاره به مونږ «مکي» ته راليرلي نه شي. او په صراحت کي به زمونږ او ستاسي حقوق سره برابر وي. (۱)

د سهيل بن عمرو ومهر

د محمد (ص) مهر

د قريشو شاهدان

د ترون ليکونکي: علي بن ابي طالب (رض)

عروه بن مسعود ثقفی، مکرز بن حفص او د هغو ملگري.

مسلمان شاهدان: ابوبکر، عمر، عبدالرحمن بن عوف، عبدالله بن سهيل بن عمرو، سعد بن ابي وقاص، محمد بن مسلمه، ابو عبیده بن الجراح

(۱) مراجع: دغه شرطونه او مادي له هغو احاديثو څخه ما راغونډي کړي دي چي د حديبيه د صلح په باره کي مروی دی او دغه لاندی مأخذونه ما پسي کتلي دي.

صحيح بخاری، ج ۳، ص ۱۶۸، کتاب الصلح، د رياض چاپ
صحيح مسلم، ج ۳، کتاب الجهاد والسير، ص ۱۴۰۹-۱۴۱۱، د رياض چاپ، باب صلح الحديبيه فی الحديبيه
سنن ابي داود، ج ۲، کتاب الجهاد، باب فی صلح العدو، ص ۲۱۴، د لاهور چاپ
زاد المعاد، ج ۳، ص ۲۹۲، فصل فی قصة الحديبيه، لابن القيم.
السيرة النبوية، لابن هشام، ج ۳۴، ص ۳۳۲، د ايران د قم چاپ، ۱۳۶۸ هـ ش
تاريخ يعقوبي، ج ۲، ص ۳۵-۳۶، غزاة الحديبيه، طبع بيروت، ۱۴۱۹ هـ-۱۹۹۹ م
کتاب الاموال لابي عبید، ۴۴۱-۴۴۴
فتوح البلدان، ص ۳۶، بلاذری
کتاب الخراج، لابي يوسف، ص ۱۲۹
البدایه والنهایه، ج ۴، ص ۱۶۴-۱۷۷، غزوة الحديبيه، د لاهور چاپ ۱۴۰۴ هـ-۱۹۸۴ م
الکامل فی التاريخ، لابن اثیر، ج ۱، ص ۵۸۲-۵۹۰، ذکر عمرة الحديبيه
الطبقات الکبری، لابن سعد، ج ۱، جزء ۲، ص ۲۹۷-۳۰۲، بيروت-لبنان
تاريخ الحميس للذیاب بکری، ج ۲، ص ۲۳

داسی بیان کړای شوی دی.

۳- د نبوی هجرت په اووم ۶۲۸م کال په خیبر کی دخیبر له یهودیانو سره دخیبر له فتحی څخه وروسته صلحه کول.

۴- د نبوی هجرت په لسمه ۶۳۱م کال د یمن دنجران له نصرانیانو سره تاریخی صلح چی په مدینه منوره کی په نبوی جومات کی دصلحی تړون ورسره لاس لیک شوی ؤ.

نو نظر پر دغو دلیلونو او شواهدو داسلامی امت حاکمانو ته شرعاً رواده چی که چیری داسلامی امت بنیگیره او مصلحت پکی وی چی له کفارو سره صلحه وکړی، برابره خبره ده که دجنگ په دوران کی وی او که له جنگ څخه دمخه وی او که له جنگ څخه وروسته وی. که وریاوی لکه د حدیبیه صلحه چی هیڅ مال له یو پلوه هم پکی نه وی او که په مال سره وی لکه چی دخیبر په یهودیانو او دنجران په نصرانیانو رسول الله صلی الله علیه وسلم کینبودلی وچی هرکال به یې اسلامی حکومت ته ورکوی. دغه راز که چیری دمسلمانانو دسر، مال، دین او ناموس خطر وی او کفار په صلحه کی داوړسره شرط کړی چی اسلامی حکومت به کفری حکومت ته دومره دومره ټاکلی مال ورکوی نو دځینو مفسرینو او فقهی امامانو په نزد داهم روادی څکه چی په (۵) هجری کال کی داحزاب په غزا کی رسول الله صلی الله علیه وسلم دغطفان دقبیلو له مشرانو عیینه بن حصن الفزاری او حارث بن عوف المری سره یو تړون لاس لیک کړ چی دوی دواړو ته به سیرکال دمدینې دخرماؤ دریمه برخه ورکړی پدی شرط چی دوی به ټول غطفانیان له جنگ څخه ویاسی او خپلو کورونو ته به

ځی او هم به د مشرکانو په لښکر کی اختلاف پیدا کوی.

هغوی ورسره ومنله مگر کله چی رسول الله صلی الله علیه وسلم د انصارو له مشرانو، سعد بن معاذ، سعد بن عباده او اسعد بن زرارۃ سره مشوره وکړه هغوی ورسره قبوله نه کړه، او هغه تړون لغو شو. او ځینو نورو ویلی دی چی دغه ډول صلحه روانه ده ځکه چی پدی کی د مسلمانانو سپکاوی او توهین دی. (۱)

دغه راز د شیعه مذهب امام او مفسر علامه طبرسی د دغه آیت په تفسیر کی ویلی دی: یعنی که چیری دوی له تاسی سره له جنگ کولو څخه په ډډه شی او له تاسی سره د سولی تړون وکړی. نو تاسی ته روانه ده چی د دوی پر ځانونو «د دوی په وژلو سره» او د دوی په مالونو تیری وکړی. (۲)

شرطونه: د اسلامی امت فقهاؤ، ویلی دی: له کفارو سره له جنگ څخه دمخه هم سوله کول رواده، د جنگ په دوران کی هم ورسره روا ده او له جنگ څخه وروسته هم ورسره روا ده، ځکه چی دغه درې وار ډوله صلحی رسول الله صلی الله علیه وسلم کړی دی. مگر له

- ۱- تفسیر قرطبی، څلورم جلد اتم جز، ۲۵، ۲۶ مخونه د بیروت چاپ، دارالکتب العلمیه ۱۴۰۸ هـ ۱۹۸۸.
- تفسیر ماوری دویم ټوک، ۳۳۰ مخ بیروت چاپ دارالکتب العلمیه
- تفسیر محرر الوجیز دویم ټوک ۵۴۷-۵۴۸ مخونه، بیروت سنه ۱۴۱۳ هـ دارالکتب العلمیه
- تفسیر ابن کثیر دویم ټوک ۴۰۱-۴۰۲ دریاض چاپ د چاپ تاریخ ۱۴۱۸ هـ-۱۹۹۷ م.
- تفسیر احمدیه لومړی ټوک ۵۱۶-۵۱۷ مخونه، د لاهور چاپ اردو ترجمه
- البدایه والنهایه پنځم ټوک ۵۵ مخ د لاهور چاپ مکتبه قدوسیہ طبع ۱۴۰۴ هـ-۱۹۸۴ م.
- ۲- تفسیر مجمع البیان، ج ۲، ص ۸۸۲

کفارو سره صلحه کول په مطلق ډول او د تل له پاره روانه ده ځکه چې پداسی کولو سره د تل له پاره جهاد ختمیږي. او د اسلامي امت نورمادی او معنوی زیانونه ورپکې دی. له همدی کبله فقهاؤ ویلی دی له کفارو سره صلحه کول په مشروط ډول روا ده او هغه شرطونه چې په صلحه کی ضروری دی، او صلحه مشروع گرځوی په لاندی ډول فقهاو بیان کړی دی:

لومړی شرط - دصلحی موده به معلومه وی:

یعنی کله چې مسلمانان له کفارو سره صلحه کوی نو په تړون کی به دصلحی موده هرومرو معلوموی، یعنی دری کلونه، دوه کلونه لس کلونه، خوله لسو کلونو څخه دزیاتی مودی په ټاکلو کی دفقهاو اختلاف دی امام ابوحنیفه نعمان بن ثابت رضی الله عنه متوفی ۱۵۰هـ ۷۲۵م کال او امام احمد بن حنبل رضی الله عنه متوفی ۲۴۱هـ ۸۶۴م کال ویلی دی: چې که له کفارو سره دصلحی دمودی تمديد او زیاتوالی دمسلمانانو په گټه وی روا دی او نورو جمهورو فقهاؤ ویلی دی: له لسو کلونو څخه دسولی موده زیاتول روانه دی ځکه چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم دمکی له مشرکانو سره تر لسو کلونو پوری صلحه کړی وه. (۱)

دویم شرط: - چې دمسلمانانو په گټه وی:

یعنی له کفارو سره صلحه کول پدی شرط روا ده چې دمسلمانانو گټه او مصلحت پکې وی، برابر خبره ده که مالی منفعت پکې وی او که دینی مصلحت او گټه ورپکې وی او که دواړه وی. په همدی اساس فقهاؤ داسی صلحه ناروا گڼلی ده چې د کفارو گټه او دمسلمانانو تاوان پکې وی. دمثال په ډول: پدی خاطر صلحه ورسره وکړی چې هغوی به مسلمانان شی، یا پدی خاطر چې هغوی به دمسلمانانو حکومت ته جزیه او مالی ټاکلی

۱- هدایه ج ۱ ص ۵۴۳ مجتبیایی ډیلی چاپ دچاپ تاریخ سنه ۱۲۹۷هـ ۱۸۲۰م. مصنف علی بن ابی بکر

فرغانی مرغینانی متوفی سنه ۵۹۳هـ ۱۱۱۶م

پنډ وړ کړی، یا پدی خاطر چی هغوی به د اسلامی ملت دا حکامو التزام وکړی او یا داسی نور مصالح وړیکي وی لکه چی د حنفی فقهی نامتو سکالر او مجتهد فی المذهب علی بن ابی بکر فرغانی مرغینانی رحمة الله علیه په خپل کتاب هدایه کی ویلی دی:

« واذاری الامام أن یصالح اهل الحرب او فریقاً منهم وکان فی ذالک مصلحة للمسلمین فلا بأس به. » (۱)

ترجمه: که چیری د مسلمانانو حاکم پریکړه وکړی چی له جنگ کوونکو حریبانو سره یا د هغوی له کومی ډلی سره سوله وکړی، او په دغه صلحه کی د مسلمانانو منفعت او گټه وی نو دغه ډول سوله کول شرعاً پروا نه لری او ورته روا ده چی صلحه ورسره وکړی.

دریم شرط - چی مسلمانان کمزوری وی:

یعنی که چیری مسلمانان کمزوری وی نو بیا ورته روا ده چی له کافرانو سره صلحه وکړی، برابره خبره ده که کمزوری یې د افرادو په لحاظ وی او که د جنگی وسائلو په لحاظ وی، مگر که مسلمانان په هر لحاظ قوی وی بیا نو صلحه کول ورته روانه ده لکه چی د حنفی فقهی دیو ملیون یو سل او یا زره « ۱۰۷۰۱۰۰ » فقهی اجتهادی مسائلو لومړی تدوین کوونکی او د مجتهدینو دویمی طبقی مخکښ امام محمد بن حسن بن فرقد شیبانی رحمة الله علیه (متوفی ۱۸۰ هـ ۷۰۳ م کال) په خپل مشهور کتاب السیر الکبیر کی دخپل رشید استاذ امام ابوحنیفه نعمان بن ثابت څخه روایت کړی دی چی ویلی یې دی:

۱- المغنی فتاوی ج ۱۳ ص ۱۵۵ دریاض چاپ، د چاپ تاریخ سنه ۱۴۱۷ هـ ۱۹۹۷ م دارعالم الکتب مصنف:

موفق الدین عبدالله بن أحمد ابن قدامه مقدسی متوفی سنه ۶۲۰ هـ ۱۲۵۳ م

۲- شرح السیر الکبیر ج ۵ ص ۱۶۸۹ د لاهور چاپ تاریخ سنه ۱۴۰۵ هـ ۱۹۸۳ م

« لا ینبغی موادعة اهل الشرك اذا کان بالمسلمین علیهم قوة وان لم یکن بالمسلمین قوة علیهم فلا یاس بالموادعة. » (۱)

ترجمه: له کفارو او مشرکینو سره صلحه او تیرون روانه ده که چیری مسلمانان پیاویری وی، او که چیری مسلمانان پیاویری نه وی نو بیا د مسلمانانو امام او واکمن کولی شی چی د زمان او مکان له غوښتنو سره سم له کافرانو سره سوله وکړی. لکه چی الله جل جلاله فارمایی:

« لاینھکمُ اللّٰهُ عَنِ الذّٰی نَ لَمْ یُقَاتِلُوْکُمْ فِی الدّٰیْنِ وَ لَمْ یُخْرِجُوْکُمْ مِّنْ دِیَارِکُمْ اَنْ تَبْرُوْا وَ هُمْ وَ تُقْسَطُوْا اَ لَیْھُمْ ط اِنَّ اللّٰهَ یُحِبُّ الْمُقْسَطِیْنَ »
« اِنَّمَا یَنْهَاکُمْ اللّٰهُ عَنِ الذّٰی نَ قَاتَلُوْکُمْ فِی الدّٰیْنِ وَ اٰخَرِ جُوْکُمْ مِّنْ دِیَارِکُمْ وَ ظَاھِرُ عَلٰی اٰخِرٰجِکُمْ اَنْ تُوَلُّوْا هُمْ ج وَ مَن یُّتَوَلَّھُمْ فَاُولٰٓئِکَ هُمُ الظّٰلِمُوْنَ » (۲)

ترجمه: نه منعه کوی تاسی «ای مومنانو» الله له (دوستی د) هغو کسانو چی نه دی کړی جنگ له تاسی سره په (کارد) دین کی او نه ئی ایستلی یی تاسی له کورونو خپلو څخه (له دی نه) چی نیکی کوئی تاسی له دوی سره او چی عدل او انصاف کوئی تاسی له هغوی سره بیشکه چی الله خونښوی دوست لری انصاف کوونکی. بیشکه هم داخبره ده چی منع کوی تاسی الله له «دوستی د» هغو کسانو څخه چی جنگ ئی کړی دی له تاسی سره په «کارد» دین کی او چه ایستلی ئی یی تاسی له کورونو د تاسی څخه او کومک مرستی «مدد» ئی کړی دی له دښمنانو ستاسی سره په ایستلو ستاسی کی له دی څخه چی دوستی کوئی تاسی له هغوی سره او هر هغه چی دوستی کوی له غوی سره دغه «خلق» هم دوی دی ظالمان گنہگاران ورته روا ده چی اوربند ورسره وکړی.

۱- شرح السیر الکبیر ج ۵ ص ۱۶۸۹ د لاهور چاپ تاریخ سنه ۱۴۰۵ هـ ۱۹۸۳ م

۲- د المتحنه سورة ۸-۹ آیاتونه ۲۸ سپاره ۶۰ سورة

څلورم شرط - صلحه به حاکم یا دهغه نائب کوی:

له کفارو سره اوربند او صلحه به یوازی د مسلمانانو حاکم او امام کوی او یا به یې دهغه نائب کوی. په همدی اساس هر مجاهد او یا سرگروپ ته روانه ده چی د حاکم او امیر له اجازی پرته په خپل سر اوربند ورسره وکړی لکه چی حافظ ابن قدامه مقدسی په خپله فتاوی المغنی کی ویلی دی:

« ولا يجوز عقد الهدنة والالذمة الامن الامام او نائبه؛ لانه عقد مع جملة الکفار، وليس ذلك لغيره، ولانه يتعلق بنظر الامام وما يراه من المصلحة... فان هاد نهم غير الامام او نائبه لم يصح. » (۱)

ترجمه: دصلحی او اوربند تړون له حاکم او دهغه له مرستیال څخه پرته دبل چاله پاره روانه ده، او نه بل چاته دارواده چی کلانند کړی دنیمن په خپلی ذمه واری سره تسلیم کړی او امان ورته ورکړی. څکه چی دغه تړون له ټولو کفارو سره دی، او داله حاکم څخه پرته بل هیچاته هم روانه ده، صرف د حاکم تر صلاحیت او نظر پوری مربوط دی او دهغه مصلحت پکی معتبر دی، نو که چیری له حاکم څخه پرته بل چا پخپل سر تړون ورسره وکړ نه صحیح کیری.

پنځم شرط - په تړون کی به دوسلی او جنگی وسائلو را کړه ورکړه نه وی:

له کفارو سره دصلحی دکولو دجواز له پاره پنځم شرط دادی چی له تړون څخه وروسته او هم دمخه به مسلمان حاکم نه وسله ورڅخه پیږی او نه به یې پری پلوری، او نه به دلورستیکی او جنگی وسائلو را کړه ورکړه ورسره کوی لکه چی دمغنی او هدایه مصنفینو ویلی دی:

« ولا ينبغي ان يبيع السلاح من اهل الحرب ولا لجهز اليهم: لان النبي عليه السلام نهى عن بيع السلاح من اهل الحرب وحمله اليهم؛ ولأن فيه تقويتهم على قتال المسلمين فيمنع من ذلك وكذا الكراع لما بينا وكذا الحديد لانه اصل السلاح وكذا بعد المودعة. » (۱)

ترجمه: او مسلمانانو ته روانه ده چې له دوی سره په جگړه کوونکو وسله و پیری او یائی پر هغوی باندې پلوری. ځکه چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم له محاربو څخه دوسلی له پیرو دلو او پر هغوی باندې له پلورلو څخه ممانعت کړې دی؛ دا ځکه چې پدې سره هغوی جنگی پیاوړتیا ترلاسه کوی، نو ځکه مسلمان ورڅخه منعه کړې شوی دی، دغه راز د جنگ سامان « لکه آسونه، او نور وسائل به هم نه ورکوی » او سپنه به هم پری نه پلوری ځکه چې او سپنه خودوسلی جوړولو نسته او مېتې ده، دغه راز له تړون څخه وروسته به هم دوسلی او لوژستیک پلورلو او پیرو دلو معامله ورسره نه کوی.

شپږم شرط - دصلحی تړون به نه ماتوی:

که چیری مسلمان له کافر جنگ کوونکی سره دصلحی تړون ولری نو په ماتولو به یې لومړی والی نه کوی او ترڅو چې هغوی ماته کړی نه وی دوی به یې نه ماتوی ځکه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی:

« مَنْ كَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ قَوْمٍ عَهْدٌ فَلَا يَحْلُنْ عَهْدًا وَلَا يَشُدَّهُ حَتَّى يَمْضِيَ أَمَدُهُ أَوْ يُنْبَذَ إِلَيْهِمْ عَلَى سِوَاءٍ. » (۲)

ترجمه: دچا چې له کوم قوم سره دصلحی اورسند شوی وی نو هغه به نه ماتوی او نه به ترهغو پوری

۱- هدايه ج ۱ ص ۵۴۴ كتاب السير، المغني ج ۱۳ ص ۱۶۲ فصل الشروط

۲- ترمذی ابواب السير باب ماجا، فی الغدر ج ۱ ص ۱۹۱ د لیلی چاپ، له طبع سنه ۱۳۵۰، سنن ابوداود ج ۲ كتاب الجهاد باب فی الاماء يكون بينه وبين العدو عهد ص ۲۳، دملتان چاپ سنه ۱۳۱۶ هـ

کوم بدلون او تغیر پکی راوولی شو پوری چی دهغه موده ختمه نه شی او یا دهغه ته د ماتولو اعلان وکړی او له خپل عزم څخه دی خبر کړی. شو په ماتولو کی دواړه برابر مسبوق او خبر شی. یعنی د مسلمانانو امیر ته د صلحی د تړون ماتول روانه دی ځکه چی دا غدبر دی او په اسلام کی غدبر کول حرام دی. نو ترڅو پوری چی د تړون نیتیه پوره شوې نه وي، یا کفارو تړون مات کړی نه وی او سرغړونه یې ورڅخه کړی نه وی، او یا امام دا احساس کړی چی له صلحی څخه جهاد د مسلمانانو په گټه دی. په دغو دری واپرو صورتونو کی به دری ورځی پرله پسې د بنمن ته د تړون ماتولو خبر ورکوی. الله تعالی فرمایلی دی:

«وَأَمَّا تَعَاثُرٌ مِّن قَوْمٍ فَأَنبِذُوا لَهُمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَأُحِبُّ الْخَائِنِينَ.»

(د انفال سورة ۵۸ آیت لسمه سپاره)

ترجمه: او که ویریری له کوم معاهد قوم څخه د خیانت کولو او تړون ماتولو چی له تاسره یې کړی دی، نو ته هم دوی ته دغه تړون برابر وغورځوه؛ بیشکه الله تعالی خیانت کوونکی نه خوښوی. یعنی که له کوم غیر اسلامی ملت سره د مسلمان ملت د حاکم د سولی تړون شوی وی مگر هغه د مودی له ختمیدو دمخه که څه هم برالا او ښکاره د تړون ماتولو اقدام و نه کړی، بلکی له نښونښانو او تحرکاتو څخه یی دا خبره څرگنده شی چی دوی د صلحی د ماتولو په هڅه کی دی نوبیا په دی صورت کی مسلمان سوله کوونکی جانب ته هم دا اجازه دد چی د خپل مصلحت له په نظر کی نیولو سره د هغوی د سولی تړون هغوی ته بیرته ورکړی او د جهاد اعلان ورته وکړی. خودغه اعلان مسلمانان باید په داسی ډول وکړی چی د بنمن برابر خبر شی او خپل تیاری ونیسی او دا د اسلام د صلحی او جنگ په باره کی پر عدل او انصاف داسی گانلی اوچت قانون دی چی د بشری نړی په جنگی او سوله تیزو قوانینو کی په تاریخ کی ساری او سیال نه لری. (۱)

۱- معارف القرآن تفسیر څلورم ټوک ۲۶۹ مخ د کراچی چاپ ۱۴۰۹ هـ، ۱۹۸۹ م، مصنف د پاکستان مفتی اعظم مولانا مفتی محمد شفیع رح متوفی ۱۳۹۶ هـ، ۱۹۷۶ م. شرح اسیر الکبیر پنځم ټوک ۱۶۹۲ مخ

اووم شرط - که په مال سره صلحه مشروطه وي نو په شرعي توگه به وي:

دمخه مي وويل چي په مال سره د صلحي مشروط کول روادى، برابر خبره ده که دغه شرط د جنگ کوونکي د بنمن له پلوه وي خويدي شرط چي مسلمانان کمزورى وي لکه چي امام ابو حنيفه رحمه الله عليه ويلي دي:

«وَاِذَا خَافَ الْمُسْلِمُونَ الْمُشْرِكِينَ فَطَلَبُوا أَمْوَادَ عَتَمِهِمْ فَأَبَى الْمُشْرِكُونَ أَنْ يُوَادَّ عَوْمَهُمْ حَتَّى يَعْطِيَهُمُ الْمُسْلِمُونَ عَلَى ذَلِكَ مَا لَا فَلَاسَ بِذَلِكَ عِنْدَ تَحْقِيقِ الضَّرُورَةِ.» (۱)

ترجمه: که چيري مسلمانان د مشرکانو په مقابل کي له ماتې خورلو څخه اندېښمن شول، اوله مشرکانو څخه يې د سولي او اوربند غوښتنه وکړه او مشرکانو له اوربند څخه انکار وکړ مگر دا چي مسلمانان دا وربند په بدل کي مال ورکړي. نو مسلمانانو ته دا رتيا په صورت کي دا رواده چي په مال سوله ورسره وکړي، امام سرخسي ابوبکر محمد بن ابی سهل رحمه الله عليه (متوفى ۴۹۰ هـ، ۱۱۱۳ م کال)

د حضرت امام ابو حنيفه (رح) د پورتنې قول په شرح کي ويلي دي چي رسول الله صلى الله عليه وسلم پدي باره کي خپل يو صحابي ته فرمايلي دي:

«اجْعَلْ مَالَكَ دُونَ نَفْسِكَ وَتَفْسِكَ دُونَ دِينِكَ.» (۲)

ترجمه: خپل مال او دولت له خپل ځان څخه قربان کړه او خپل ځان پري اوساته او خپل ځان له خپل دين څخه قربان کړه او دخپل دين دفاع پري وکړه.

دغه راز که مسلمانان پر کفار و باندې دا شرط کړي چي صلحه او اوربند پدي شرط در سره کوو چي په بدله کي يې مال را کړي نو دا هم روادى ځکه چي رسول الله صلى الله عليه وسلم اوراشدینو خلفا و داسي کړي دي مگر شرط پکي دادى چي په شرعي توگه وي.

۱- شرح السیر الکبیر پنځم ټوک ۱۶۹۲

۲- شرح السیر الکبیر پنځم ټوک ۱۶۹۲ مخ

یعنی ۱- کمیت، ۲- کیفیت، ۳- تاریخ، ۴- د تسلیمولو ځای او سبب به یې معلوم وی لکه چې د نهمی هجری پیری د عثمانیانو حنفی مفتی اعظم او قاضی علامه او امام محمود بن اسرائیل متوفی ۸۱۸ هـ ۱۴۱۴ م په خپله مشهور د فتاوی جامع الفصولین کی ویلی دی:

الصلح علی مال لا یخلو من خمسة اوجه: وجه یحتاج الی قدر وصفه و مکان تسلیم، و وجه الی صفة و أجل، و وجه الی اشارة و تعیین. اولها صلح علی دراهم و ثانیها صلح علی تبراً و وزنی او کیلی، ممالا حمل و لا مؤنة و ثالثها صلح علی کیلی او وزنی، ماله حمل و مؤنة فیحتاج الی قدر وصفه و کذا الی مکان تسلیمه. و رابعها صلح علی ثوب فلا بد من ذرع و صفة و أجل. و خامسها صلح علی حیوان و لا یجوز الا بعینه... (۱)

ترجمه: پر مال باندی صلحه کول پر پنځو امور و مشروط دی: دا ځکه چې که چیری په روپیو سوله و کرای شی نو په هغوی کی دروپی ۱- نوعیت معلومول ۲- دروپیو اندازه معلومول ۳- د تسلیمیدو نته معلومول ۴- د تسلیمولو ځای معلومول او ۵- داچې دکوم هیواد سکه ده. او که غله وی، دهغوی وزن او دهغی پیماننه معلومول، دهغی صفت معلومول او د تسلیمولو ځای معلومول، که په البسه و صلحه و کرای شی نو دهغوی گز معلومول دهغوی نوعیت معلومول چې رخت دی، غالی دی گیلیم دی او که نورڅه په هغوی کی اعلی، اوسط او ادنی معلومول هم ضروری دی.

ځکه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د نجران له نصرانیانو سره کله چې په لسم ۱۰ هـ ۶۳۳ م کال د یمن د نجران د ولایت له نصرانیانو سره صلحه و کړه نو له هغوی سره یی د مال په بدله کی صلحه و کړه او د کال دوه زره او قیه یعنی اتیازره درهم یی پر کیسینودل چې زراو قیه یعنی خلویسبت زره درهم به هر کال د رجب په میاشت کی ورکوی او که چیری دوی داوقیه و په بدله کی آسونه، څغری او نور څیزونه ورکوی دورځی له نرخ سره سم به ورڅخه قبلولی شی، او که اسلامی حکومت په یمن کی د جهاد له پاره اړتیا پیدا کړه نو د نجران

نصرانیان به دیرش عُغری، دیرش جنگی آسونه او دیرش اوبسان دعاریت په توگه داسلامی لښکر مشرته ورکوی. نوکه چیری د دوی له دغو امانتو عُغرو یا آسونو یا اوبسانو څخه په جنگ کی تلف شول داسلامی لښکر پر امیرباندی لازم دی چی د دوی له خوښی سره سم به یی یا جنس او مثل ورکوی او یا به یی بیه ورکوی. (۱) مطلب دا چی کله دمسلمانانو او کفارو ترمنځ په مال سره صلح کولی شی د ضروری ده چی نوعیت، کمیت یعنی اندازه د تسلیمی تاریخ، مکان، او وصف یی معلوم کړی، څو ابهام له منځه لاړشی او کوم اړخ ته د ماتولو پلمه پاتی نه شی.

دویم د بنځی او میره ترمنځ سوله

د صلحی دویم ډول د زو جینو یعنی دمیرده او میرمن ترمنځ سوله ده. او د صلحی په ډولونو کی داسوله په اسلام کی زیات ارزښت لری، ځکه نه یوازی داچی میره او میرمن د کورنی نظام دوه داسی بنسټیز ارکان دی چی له دوی دواړو څخه پرته کورنی نظام جوړول ممکن نه دی؛ بلکی همدا میره او میرمن دی چی د ټولنی په جوړولو کی د ملیا د تیر حیثیت لری چی، له همدی کبله د دواړو ترمنځ صمیمیت، متقابل احترام، اخلاص او خپل منځی ایشار او په کهول کی دیوبل په مقابل کی زغم کول او خوشاله ژوند تیروول یو دبل حقوق پرځای کول دیر ضروری دی، څو د دوی خپل منځی شخړی او ناندري وهل د دوی پر اولاد چی د اجتماع عظیم امانت دی ناوړه اغیزه ونه کړی. او که احياناً د دوی ترمنځ کوم اختلاف راشی نو دوی ته پکار دی چی په خپله یی دوه په دوه سره ختم کړی اوزیار اوباسی چی ورڅخه زیات نه شی، مگر که چیری دوی هوار نه کړای شونو الله تعالی د دوی دواړو خپلوانو ته حکم کوی چی د دوی دواړو دمینی جوړه کړی جونگره دا اختلافاتو توپان ته پری نږدی چی ویجاړه یی کړی بلکی د دوی ترمنځ دی سوله وکړی لکه چی الله تعالی

۱- زاد المعاد دریم ټوک ۶۳۴-۶۵۳ مخونه دبیروت چاپ ۱۴۱۵هـ، ۱۹۹۴م، مصنف حافظ ابن القیم

حوزی متوفی ۷۵۱هـ، فتوح البلدان ۷۶ مخ بیروت ۱۳۹۸-۱۹۷۸ علامه بلاذری متوفی ۲۷۹هـ

فرمایلی دی:

«وَأَنَّ امْرَأَةً خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا.» (۱)

ترجمه: اوکه کومه ښځه ویریده له میره خپله دسرکشی یاد مخ گرځولونه پر دوی دواړو باندی هیڅ گناه نشته په دی کی چی دوی دواړه په خپل منځ کی صلح سره وکړی په یو ځیل صلح کولو سره ، او صلح کول ډیر غوره ده او حاضر کړای شوی دی نفسونه شومتیا ته اودزر و نو په منځ کی هرو مریخیلی موجوده ده .

اوکه تاسی نیکی او ښیگره و کړی له خپلو ښځو سره او پر هیڅ ځانه ساتنه وکړی تاسی له نشوز او خصومتو نو څخه په تحقیق سره الله تعالی ښه خبر داردی په هغه شی چی تاسی یی کوی .

تفسیر ، احکام او مسائل:

امام قرطبی متوفی ۶۷۱ هـ په خپل تفسیر احکام القرآن کی او حافظ ابن کثیر متوفی ۷۷۴ هـ په خپل تفسیر کی دپورتنی مبارک آیت په تفسیر کی دام المؤمنین عائشی رضی الله عنها متوفیه ۵۸ هـ ، ۶۸۱ م امیر المؤمنین عمر بن الخطاب رضی الله عنه شهید ۲۴ هـ ۶۴۵ م امیر المؤمنین علی بن ابی طالب رضی الله عنه شهید ۴۰ هـ ، ۶۶۳ م تفسیرونه نقل کړی دی چی دهغو دری واړو خلاصه په لاندی ډول په لنډیز سره بیانولی شم :

په دغه مبارک آیت کی دهغو ښځو په باره کی دالله تعالی حکم دی چی اولاد یی نه کیږی یایی میره ښایسته وی او دا بد موری وی یایی میره ځوان وی او دازرد وی او میرد یی غواړی چی بله ځوانه ، اولاد زیرونکی او ښایسته ښځه وکړی ، مگر دا یی په لاره کی

خنډوی او غواړی چی طلاق ورکړی خولاره ورته صافه شی. او ښځه ورته و وایی چی: ماته طلاق مه راکوږه زه خپل ځینی حقوق تاته پریردم. لکه دمهر ځینی برخه یا ټول مهر، یاد کورواله او جماع حق چی دنوی میر من په نسبت کم وی، یا لباس چی دنوی په پرتله کم وی. نومیره ته پکار دی چی دا ورسره و منی او طلاق ورنه کړی او صلحه ورسره وکړی. او دغه راز که چیری ښځه ورته ونه وایی مگر میړه د دغو شیانو غوښتنه ورڅخه وکړی او دا گواښ هم ورته وکړی چی که دده غوښتنی قبولی نکړی نو دی ته به طلاق ورکړی ښځی ته پکار دی چی دا ورسره و منی او په خپل ایشار سره خپل کهول له ویجاړ تیا څخه وژغوری. ځکه چی دغه صلحه کول ددواړو په گټه دی، که څه هم میړه او ښځه هر یو دخپلی گټی په حرص اولته کی وی. (۱)

احکام او مسائل: له پورتنی مبارک آیت څخه د صحابه کرامو د تفسیر په رڼاکی مفسرینو او فقهاؤ د کورنی نظام د زوجینو په باره کی دغه مسائل او احکام بیان کړی دی:

۱- دویمه ښځه ان تر څلورمی پوری کول دمیره حق دی او دا حق اسلامی شریعت ورکړی دی، هیڅوک یی د ممانعت حق نه لری.

۲- د بلی ښځی یا ښځوسره په واده کولو کی میړه له لومړی ښځی یابل چا څخه د اجازت اخیستلو پابند نه دی، الله تعالی دا حق ورکړی دی.

۳- د بلی ښځی د کولو په صورت کی پرمیره باندی فرض دی چی د دوی ترمنځ عدالت قائم کړی او ټولو ته مساوی ازدواجی حقوق ورکړی داسی نه وی چی د بلی ښځی په کولو سره لومړی ښځی ته شا کړی او حقوق یی تلف کړی، او که داسی وکړی ښځه حق لری چی دخلع غوښتنه ورڅخه وکړی او یایی پوره حقوق

۱- تفسیر قرطبی دریم ټوک ۲۵۹-۲۶۰ مخونه، تفسیر ابن کثیر لومړی ټوک ۶۸۵-۶۸۶ مخونه دریاض

ورکړی.

۴- که میړه لومړی ښځه خامخا طلاقوی مگر ښځه نه غواړی چی مستقبل یی تباه شی او دی ته تیاره شی چی میړه ته خپل ځینی حقوق پریردی یای کم کړی خو پدی شرط چی میړه طلاق ورنه کړی، نو میړه ته پکار دی چی ورسره قبوله یی کړی او په خپل منع کی دواړه پخپله خپل کهول له ویجاړولو او خپل منځی رپروخه وژغوری. (۱)

د دریم گړی صلحه: که چیری میړه او ښځه ونه کړای شی چی خپل منځی اختلافات په خپله سره ختم کړای شی، او د ښځی له پلوه نشوز او سر غرو نه خپل وروستی پیر او ته ورسیدلی وی، د میړه احترام نه کوی په نتیجه کی د طلاق په صورت کی د دوی بیلتون رادرومی نو اسلامی کورنی نظام د دوی دا اختلافاتو د ختمولو اوله ویجاړتیا څخه دکهول د ژغورلو له پاره دا تجویز وړاندی کړی دی او الله تعالی حکم کړی دی چی یو دریم گړی دی د ښځی له خپلوانو څخه او یو دی د میړه له خپلوانو څخه و تاکل شی او د زوجینو ترمنځ دی منځگړی توب او صلحه وکړی لکه چی الله تعالی فرمایلی دی:

«وَأَنْ خَفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَأَبْهَثُوا حَكْمًا مِنْ أَهْلِ وَحَكْمًا مِنْ أَهْلِهَا أَنْ يَرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَبِيرًا»

(نساء، سورت ۳۵- آیت ۵ سپاره)

ترجمه: او که تاسی د میړه او میرمن په منځ کی له مخالفت څخه ویریری نو تاسی یو حکم دسړی له خپلوانو څخه او بل د ښځی له خپلوانو څخه صلحه کوونکی مقرر کړی. که اراده لری دوی دواړه د اصلاح او جوړښت نو الله تعالی به د دوی دواړو ترمنځ موافقت پیدا

۱- تفسیر جصاص ج ۲ ص ۲۸۳ په لنډیز سره د لاهور چاپ ۱۴۰۰ هـ ۱۹۸۰ م مصنف امام ابوبکر جصاص

حنفی متوفی ۳۷۰ هـ

کړې بیشکه الله تعالی بڼه عالم او خبر دار دی د صلحه کونکو پر مقاصدو او د صلحې په هلو ځلو باندې.

تفسیر: تفسیر پوهانو د دغه مبارک آیت په تفسیر او د دغه تجویز په تفسیر او حکمت کی لیکلی دی:

په دغه مبارک آیت کی د اسلامی امت سوله خوښوونکو مسلمانانو ته خطاب دی چی که له تاسی سره اندیښنه وی چی میړه او میرمن خپل منځی مخالفت په خپله نه شی ختمولی نو تاسی ته پکار دی چی یو منصف او مصلح دمیره له خپلوانو څخه او یو منصف دښخی له خپلوانو څخه مقرر کړی او دروغی جوړی له پاره یی میړه او میرمن ته ولیږی او دغه دواړه باید روغ نیستی، زړه سواند او سوله دوست وی. او الله تعالی د زوجینو په منځ کی د صلحې له پاره د دوی دواړو د خپلوانو انتخاب ځکه کړی دی چی یو خو دمیره او میرمن نور حالات هم ورته معلوم وی او بل دا چی له دوی څخه د خیر غوښتلو امید هم ډیر کاوه شی. دغه دواړه منصفان به د حالاتو پلټنه کوی او دواړه به په دی باندې پوهوی چی په صلحه کی د دوی گټه ده. نو که چیری دغه دواړه منصفان دمیره او میرمن په منځ کی د سولی په پروسه که مخلص وی نو الله تعالی به د دوی د صلحې د هلو ځلو په نتیجه کی دمیره او میرمن ترمنځ موافقت او جوړښت راوولی. (۱)

دغه راز د امامیه شیعه مذهب نامتو امام علامه طبرسی په خپل تفسیر کی د دغه مبارک آیت په تفسیر کی ویلی دی:

ان خشیتم مخالفة وعداوة بین الزوجین و جهرا حکما من قوم الزوج و حکما من قوم الزوجة لینظرا فیما بهنهما . حتی یحکما بما فیہ الصلاح ... (۲)

ترجمه: که چیری له تاسی سره ویره وی د میړه او میرمن ترمنځ د ښمنی او اختلاف، نو یو کس

۱- تفسیر ابن کثیر ج ۳، ۶۰۳، تفسیر تفهیم القرآن ج ۱، ۳۵۱، تفسیر قرطبی پنځم ټوک ۱۱۵ مخ په لنډیز سره، معارف القرآن تفسیر دویم ټوک ۴۰۴ مخ.

۲- تفسیر مجمع البیان ج ۲، ص ۴۴.

مصلح د ميره له خپلوانو څخه او يو کس سوله کوونکی د ښځې له خپلوانو څخه وټاکي څو د دوی دواړو ترمنځ د مخالفت د عواملو څيړنه وکړي او بيا دواړه په گډه سره د دوی ترمنځ پداسې طريقه روغه جوړه او سوله وکړي چې د ميره او ميرمن گټه او سمون پکې وي.

دغه راز امام خميني په خپل کتاب: زبدة الاحکام کې ويلی دی:

لو وقع نشوز من الزوجين بحيث خيف الشقاق بينهما والمجر امرهما الى الحاكم بعث حكمن، حكماً من جانب الزوج وحكماً من جانب الزوجة للاصلاح، فيسعيان في امرهما، فكلما استقر عليه رأيهما وحكما به نفذ على الزوجين، ويلزم عليهما الرضا به بشرط كونه سائفاً، نعم لو اجتمعا على التفريق ليس لهما ذلك الا اذا شرطا عليهما حين بعثهما بانهما ان شاء اجمعا وان شاء افرقا، ولا يكون التفريق الا بالطلاق عند اجتماع شرائطه. (۱)

ترجمه: که چيري د ميره او ميرمن ترمنځ اختلاف پيدا شي پداسې ډول چې د دواړو ترمنځ د بيلتون ويره وي، او د دواړو د خپل منځي اختلاف قضيه تر حاکم پوري ورسيري، نو حاکم ته پکار دی چې دوه سوله کوونکي د سولې له پاره ورته وليږي چې يويې د ميره له پلوه وي او بل يې د ميرمن له پلوه وي، هغوی دواړه به د دوی ترمنځ د جوړښت زيار باسي. او کله چې دوی دواړه په هره سوله نزه پريکړه توافق ته سره ورسيدل، ښځې او ميره ته يې اعلان کړه پر دواړو باندي يې منل لازم دی او پري نافذ يږي پدې شرط چې معقول وي هو، که چيري دغه دواړه منځه گړي د ميره او ښځې په بيلتون سره متفق شول نو ددې صلاحيت دوی نه لري مگر په دغه صورت کې چې پر ميره او ميرمن يې شرط کړی وي او هغوی دواړو، ددی فيصلې واک ورکړی وي، پداسې ډول چې که د منځه گړو خوښه شوه سره پخولا دی کړی او که يې لازمه وگڼله سره جلا دی کړی. او بيلتون نه راځي مگر په طلاق سره او طلاق هلته صحيح کيږي چې شرطونه يې موجود وي.

حکمت: د اسلامی امت فقها و اوقاضیانو، د الله تعالی د تحکیم د پورتنی امر په حکمت کی او دده د فردی او اجتماعی گټو په باره کی ویلی دی.

د تحکیم دغه حکم که څه هم د کورنی نظام د میره او میرمن د جوړښت په باره کی دی مگر د صلحی دغه حکم یوازی په کورنی نظام پوری محدودنه دی بلکی د اسلامی ټولنی دنورو اختلافاتو د هوارولو له پاره هم گټور دی او بیا خاص په هغو موضوعاتو کی چی اختلاف کوونکی خپلوان وی، داځکه چی په قضائی او عدالتی پریکړو سره که څه هم په سم لاسی توگه جگری، شخړی او اختلافات پای ته رسیږی مگر د متخصصینو په زړونو کی له یوبل څخه د کرکی او نفرت جراثیم او مکرو بونه پریږدی چی په راتلونکی کی د خورانا وروپېښو د تبارز لاملونه او عوامل گرځیږی، پداسی حال کی چی په خپل منځی صلحی سره هم د سم لاسی اختلافاتو د اور لمبی مری کیږی او هم په راتلونکی کی دا احتمالی فتنی او فساد درامنځته کیدو امکانات ختموی، خپل منځی مینه، محبت او ایثار ایجادوی.

له همدی کبله د یو ولسمی هجری پیری د طرابلس مشهور حنفی قاضی علامه علاؤ الدین طرابلسی په خپل کتاب معین الحکام کی ویلی دی امیر المؤمنین عمر بن الخطاب رضی الله دخپل خلافت ټولو قاضیانو ته یو متحد المال عمومی فرمان صادر کړی و چی په هغه کی یی قاضیانو ته داسی حکم کړی و:

«رُدُّوا الْقَضَاءَ بَيْنَ ذَوِي الْأَرْحَامِ حَتَّى يُصْلِحُوا فَإِنْ فَضَلَ الْقَضَاءُ يُورَثُ الضَّعَائِنَ.»^(۱)
ترجمه: دخپلوانو ترمنځ د اختلافاتو فیصلی د هغو اصلاح کوونکو خپلوانو ته او سپاری څکه چی قضائی فیصلی د متخصصینو په زړونو کی کینی او عداو تونه توریت او پیدا کوی.

دریم په وصیت کی صلح

دمشروعی صلحی دریم ډول په وصیت کی دی. او هغه داسی چی یو شوک د څنګدن په مهال کی په خپل مال کی دکوم یو خپل وارث یا اجنبی دوست یا لری خپلوان له پاره داسی وصیت وکړی چی وارثانو ته دقبول وړنه وی، او د دوی دخپلوانو له جملی څخه سوله خوښوونکی سپین رویی تر منځ شی او د دوی تر منځ سوله وکړی نو دابنه عمل دی الله تعالی ستایلی دی او داسی یی پدی باره کی فرمایلی دی:

«فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنًّا أَوْ إِثْمًا فَاصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

(د بقره سورت ۱۸۲ آیت دویمه سپاره ۲۳ رکوع)

ترجمه: نو هغه شوک چی ویریری له وصیت کوونکی څخه دظلم په وصیت کی په خطا سره یادګناه په قصد سره نو اصلاح وکړی د دوی په منځ کی یعنی دموصی او موصی له تر منځ نو پرده باندی هیڅ ګناه نشته په تحقیق سره الله تعالی بښونکی او رحم کوونکی دی په هغه چا باندی چی دالله تعالی دا حکامو په اجراء کی ډیر احتیاط کوی.

تفسیر: مفسرینو او فقهاؤ د دغه مبارک آیت په تفسیر کی ویلی دی:

په اسلامی شریعت کی وصیت په دری ډوله دی: ۱- ممنوع ۲- واجب، ۳- مستحب، دوصیت کوونکی دهغو خپلوانو په باره کی وصیت کول ممنوع دی چی دمیراث برخی یی الله تعالی په قران کریم کی ټاکلی دی.

دویم واجب وصیت دی او هغه دا چی پر مړه کیدونکی باندی زکات، نذر، حج او یا دکوم بنده حق لکه پور، امانت پری پاتی وی او هغه شاهدان ونه لری نو پرده باندی فرض دی چی د دغه ډول د حقوقو په اداء کولو سره دده له مال څخه خپلو وارثانو ته وصیت وکړی. (۱)

۱- غایة المأمول شرح التاج الجامع للاصول دویم ټوک ۲۶۴ دبیروت چاپ ۱۴۰۶ هـ، ۱۹۸۸ م. مصنف: شیخ منصور علی ناصف من علماء الازهر.

په وصیت کې د اختلاف په صورت کې د شیعوه و په مذهب کې هم سوله کول مشروع او ښه کار دی لکه چې د پورتنی مبارک آیت په تفسیر کې علامه طبرسی په خپل تفسیر مجمع البیان کې د خپل مذهب نظر په تفصیل سره ذکر کړی دی چې د اهل سنت و الجماعة د تفسیر پوهانو او فقهاو له نظر سره په اړونده موضوع کې یو ځیل دی. د تفصیل له پاره دی نوموړی تفسیر ته مراجعه وکړای شي. (۱)

دریم مستحب وصیت دی: او دادمړه شوی د هغو خپلوانو په باره کې وصیت دی چې په شریعت کې یې دمیراث برخې ټاکلې شوی نه دی. خود دغه وصیت مشروعیت دوه شرطونه لری. یو دا چې د هغو وارثانو په اجازه سره وی چې په قران کریم کې دمیراث برخې ټاکلې شوی دی. ځکه چې د هغوی له اجازې څخه پرته وصیت کول ورته روانه دی لکه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی:

عن ابن عباس قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم

«لَا تَجُوزُ الْوَصِيَّةُ لِوَارِثٍ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ الْوَرِثَةُ.» (۲)

ترجمه: له ابن عباس رضی الله عنهما څخه روایت دی چې ویلی یې دی: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی: وصیت کوونکی ته وصیت کول روانه دی مگر دا چې د وارثانو په خوښه او مشوره او رضامندی سره وی،

دویم شرط پکې دادی چې دغه وصیت به ظالمانه او غیر عادلانه نه وی او هغه داسی چې د ځینې وارثانو له پاره وصیت وکړی او ځینې محروم کړی، او یا دا چې د خپل ټول مال له یوې برخې څخه په زیات مال وصیت وکړی. دغه ډول وصیت کول حرام او کبیره گناه ده

۱- تفسیر مجمع البیان، ج ۱، ص ۲۶۹

۲- سنن دارقطنی څلورم ټوک ۹۷ مخ دملتان چاپ ۱۳۵۹ ه.ش.

لکه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی:

«عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْجَنَفُ فِي الْوَصِيَّةِ مِنَ الْكِبَائِرِ»
رواه ابن مردويه. (۱)

ترجمه: له ابن عباس رضی الله عنهما څخه او هغه له نبی صلی الله علیه وسلم څخه روایت کړی چې فرمایلی یې دی: په وصیت کې په خطایې سره ظلم کول له کبائر وگناهو نو څخه دی.

نو که کوم وصیت کوونکی داسې وصیت وکړ او وارثانو ورسره مخالفت وکړ او ترمنع اختلاف زیات شو نو سوله دوست وگړو ته پکار دی چې ددوی ترمنع صلحه وکړي. او هغه داسې چې وصیت کوونکی له کړي ظالمانه وصیت څخه منع کړي او پخپل کړي وصیت کې تعادل وکړي او وارثان دی ته چمتو کړي چې عادلانه وصیت کول دو وصیت کوونکی شرعی حق دی. (۲)

څلورم په پرهاړونو کې صلحه کول

له زخمونو څخه مطلب دادی چې دوه کسان یا څو کسان په خپل منع کې جنگ سره وکړي او یو لوری پر بل باندی دگوزارونو په دوران کې هغه تپي کړي، سړی مات کړي یا یې غاښ مات کړي یا یې سترگه تپي یاړنده کړي او داسې نور. نو پدی کې داسلامی شریعت د جزاقانون دادی چې زخمونه قصاص دی. یعنی د تپي کوونکی به هماغه اندام تپي کوی چې دمضروب یې تپي کړی دی لکه چې الله تعالی په قرآن کریم کې فرمایلی دی:

۱- تفسیر ابن کثیر لومړی ټوک ۲۶۴، هدايه ۴ ټوک ۶۳۹، تفسیر احکام القرآن لومړی ټوک ۱۷۲، مخ مصنف:

امام ابوبکر جصاص حنفی متوفی ۳۷۰ هـ

۲- تفسیر موضح الفرقان لومړی ټوک ۱۳۳ مخ.

«وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ
وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ»

(دمانده سورت ۴۵ آیت ۶ سپاره ۵ سورت)

ترجمه: او فرض کړی ومونږ پردوی باندی په دی تورات کی چی بیشکه نفس دی ووژلی شی په بدل دمقتول نفس کی او سترگه دی ږنده شی دږندی کړی سترگی په بدل کی او پوزه دی پری کړای شی په بدل دغوڅی کړی پوزی کی، او غوږ دپری کړای شی دپری کړی غوږ په بدل کی او غابن دی وویستلی شی دبل دویتلی شوی غابن په بدل کی او پرهاړونه. قصاص یعنی بدل دی برابر، نوهر چاچی عفوه وکړه د دی قصاص نه نو دغه عفوه کفاره ده ده ته یعنی دی پدغی عفوی سره له گناه څخه پاکیری.

تفسیر: مفسرینو د دغه مبارک آیت په تفسیر کی لیکلی دی: که څه هم دغه حکم په موسوی شریعت کی و مگر په محمدی شریعت کی هم همدغه حکم دی. (۱)

قرآن کریم دپرهاړونو په باره کی دوه تجویزونه وړاندی کړی دی چی یو قصاص او بل عفوه ده، دریم تجویز نبوی احادیثو چی دشریعت دویمه سرچینه ده وړاندی کړی دی چی صلح ده او هغه داسی چی دپرهاړژلی او زخمی کوونکی ترمنځ په دیت او ملهمانی ورکولو او قبلولو سره صلحه وکړای شی. لکه چی امام ضحاک شیبانی ابوبکر احمد بن عمر و بن ابی عاصم رحمه الله علیه (متوفی ۲۸۷هـ، ۹۱۱م کال) په خپل مشهور تألیف کتاب الدیات کی ټول هغه نبوی فیصلی جمع کړی دی او ټول هغه احادیث یی روایت کړی دی چی دپرهاړونو دصلحی په باره کی ورڅخه مروی دی چی دغونوی په توگه دصلحی یوه فیصله یی زه دلته وړاندی کوم:

«عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ أَبَا جَهْمَ ابْنَ حَذِيفَةَ مُصَدِّقًا فَلَمَّا حَآهُ رَجُلٌ فِي صَدَقَتِهِ فَضْرِبَهُ أَبُو جَهْمٍ فَشَجَّهُ فَاتُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: الْقَوْدُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَكُمْ كَذَا وَكَذَا فَلَمْ يَرْضُوا، فَقَالَ لَكُمْ كَذَا وَكَذَا فَرَضُوا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَتَى خَاطِبُ الْعَشِيَّةِ عَلَى النَّاسِ وَمُخْبِرُهُمْ بِرِضَاكُمْ؟ فَقَالُوا: نَعَمْ. فَخَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: إِنَّ هَؤُكَاءَ اللَّيْثِيِّينَ أَتَوْنِي يُرِيدُونَ الْقَوْدَ فَعَرَضْتُ عَلَيْهِمْ كَذَا وَكَذَا أَرْضَيْتُمْ؟ فَقَالُوا لَا، فَهَمُّ الْمُهَاجِرُونَ بِهِمْ فَأَمَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَكْفُوا ثُمَّ دَعَاهُمْ فَرَأَاهُمْ فَقَالَ أَرْضَيْتُمْ؟ قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ فَانِّي أُخْطَبُ عَلَى النَّاسِ وَأُخْبِرُهُمْ بِرِضَاكُمْ، فَخَطَبَ النَّاسَ فَقَالَ أَرْضَيْتُمْ؟ قَالُوا: نَعَمْ.»^(۱)

ترجمه: له عروہ ابن الزبیر او هغه له خپلی تروری ام المؤمنین عایشی رضی الله عنها څخه روایت کړی دی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د حذیفه زوی جهم رضی الله عنه له خلکو څخه د زکات غونډولو پر ماموریت ولیږه. د زکات ورکوونکو له جملې څخه د بنولیت د قبیلې یو سړی د زکات په ورکولو کې جنجال ورسره وکړ. حضرت جهم ورته په غصه شو او هغه یې وواهه او تپې یې کړې. پرهار ژلی او دهغه خپلوان نبی صلی الله علیه وسلم ته راغلل او ورته وېي ویل: ای دالله رسوله مونږ د خپل مضروب د پرهار کسات غواړو.

نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل: له قصاص اخیستلو څخه تیر شئ زه به ستاسی ترمنځ صلحه وکړم او له جهم څخه به دومره دومره تاوان درته واخلم. مگر هغوی رضامند نه شول، رسول الله صلی الله علیه وسلم د تاوان په مقدار کې زیاتوالی ورته وکړ او ورته وېي فرمایل: دومره او دومره تاوان به درکړی او صلحه ورسره وکړی، هغوی قبول کړ او په تاوان اخیستلو رضامند شول.

۱- کتاب الدیات باب الامام یصالح عما یجب علی عامله من قصاص ۵۶ مخ مصنف امام ضحاک شبیبانی.

نبی صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل:

زه به نن ما خوستن دمجرم واکمنان راوغواړم، هغوی ته به خطاب وکړم اوصلحی ته دتاسی له رضامندی او موافقی څخه به یې خبر کړم. هغوی ورته وویل: سمه ده اوزمونږ دسرره خوښه ده. هغه وعدی سره سم رسول الله صلی الله علیه وسلم هغوی راوغوښتل تقریر یې ورته وکړ او بیایې ورته وفرمایل: دلپث قبیلې دغه سپین ږیری او مشران ماته راغلي اوله ماڅخه دخپل مضروب دپړهار دکسات غوښتنه کوی. نومادوی ته ستاسی له پلوه دصلحی په کولو سره ددومره تاوان په ورکولو سره صلحی ته چمتو کړی دی ایا تاسی دوی ته په تاوان ورکولو او سولی کولو رضامند یاست؟ هغوی ورته وویل: نه، مهاجرینو ته غصه ورغله او پرهغوی باندی یې دحملی کولو اراده وکړه. رسول الله صلی الله علیه وسلم مهاجرینو ته امر وکړ چی زغم او صبر وکړی، رسول الله صلی الله علیه وسلم بیا هغوی ته نصیحت وکړ او دصلحی گتسی یې ورته بیان کړی او بیایې ورته وفرمایل: آیا تاسی خوښ یاست چی دتاوان په ورکولو صلحه ورسره وکړی؟ هغوی وویل: هو، بیایې ورته وویل: زه به دمجرع سپین رویی صلحی ته ستاسی له غاړی کینبو دوڅخه خبر کړم، بیا یې هغوی ته وویل چی دمجرم پلویان تاوان درکولو او صلحی ته راضی شول. آیا تاسی رضامند یاست؟ هغوی هم وویل: هو، پدی توگه یې دهغوی ترمنځ سوله وکړه.

پنځم په مالی حقوقی صلحه کول

دسولی پنځم ډول په مالی حقوقی دمتخاصمینو یعنی مخالفینو ترمنځ صلحه کول دی. او دصلحی دغه ډول هم په اسلامی شریعت کی دمسلمانانو ترمنځ نه یوازی داچی مشروع او رواده بلکی ضروری ده. شو دمسلمانانو ترمنځ وروری، امن او مینه پر دښمنی بدله نه شی اود حقوقو جنجال محاکمو ته منجر نه شی، عداو تونه او شخړی وده ونه مومی.

په مالی حقوقی صلحه دامعنا چی ددوه کسانو ترمنځ په روپیو، جای داد، جنس او

داسی نورو کی اختلاف راشی، یو بی غوښتنه کوی او بل بی نه ورکوی یا ټول هغه څه نه ورکوی چی غوښتونکی بی دعوه کوی. بیا منځه گری مصلحین ددوی ترمنځ دصلحی کولو له پاره هلی ځلی او مندی ترې پیل کړی.

ډولونه: داسلامی امت فقها وویلی دی: په مالی حقوقو کی صلحه په دری ډوله ده: لومړی ډول: داسی صلحه چی له اقرار سره وی.

دویم ډول: داسی صلحه چی له سکوت یعنی چوپتیا سره وی.

دریم ډول: هغه صلحه چی له انکار سره وی. لکه چی ویلی بی دی:

الصلح علی ثلاثة اضراب: صلح مع اقرار و صلح مع سکوت و صلح مع انکار.

ترجمه: صلح په دری ډوله ده: له اقرار سره صلح، له سکوت سره صلح اوله انکار سره صلح او بیایې دصلحی ددغو دری وارو ډولونو دهر یو بیلابیل تعریف کړی دی او داسی بی ویلی دی:

۱- صلح مع اقرار: هغه صلحه ده چی یو سړی پر بل باندی دخپل حق دعوه وکړی او هغه اقرار هم پری وکړی مگر په اداء کولو کی بی وروسته وړاندی کیری. بیا د دواړو تر منځ صلحه وکړای شی پداسی ډول چی دعوه کوونکی له خپل ځینی حق څخه او مدعی علیه پر باقی پاتی حق ورکولو مجبور کړای شی او هغه بی هم د مصلحینو له فیصلی سره سم ادا کړی. یا د دواړو ترمنځ داسی صلحه وکړای شی چی د دعوی کړای شوی شی په عوض بل شی ورکړای شی دمثال په ډول: نغدی روپی بی پور ورکړی وی او پور وړی روپی نه لری په عوض کی بی څاروی، کور یا بل څه ورکړی.

۲- صلح مع انکار: دا هغه صلحه ده چی یو شخص پر بل باندی دحق دعوه وکړی مگر مدعی علیه چورلټ انکار وکړی او ورته وواپی چی ستا پر ما باندی هیڅ حق نشته. دعوه کوونکی ورته وواپی چی یا به می حق راکوی او یا به قسم کوی. بیا دواړه داسی

صلحی ته غاړ کيږدی چی پور وړی له قسم څخه وژغورل شی او د حق د خښتن ټول حق ضائع نه شی خو شرط پکی دادی چی دمدعی به دغه دعوی حقه وی اوله مدعی علیه څخه په هیږه وی.

۳- صلح مع سکوت: دا ډول صلحه داسی صلحه ده چی یو شخص پر بل باندی دڅه حق دعوی وکړی، او هغه چوپ پاتی شی، پداسی ډول چی دمدعی پر حق باندی نه اقرار وکړی او نه انکار ور څخه وکړی، او بیا دد وارو تر منځ صلحه وکړای شی، خو خبره جنگ او قتل ته ونه ریسږی.

حکم: داسلامی امت د جمهور و فقهاؤ په نزد، د حقوقی صلحی دغه درې واره ډولونه روادی او په اسلامی شریعت کی ستایلی شوی دی خو د ذات البینی شخړو او منازعاتو مخه ونیولی شی. (۱) دغه د حقوقی صلحی درې واره ډولونه رسول الله صلی الله علیه وسلم دخلکو تر منځ کړی دی چی زه یې د نمونی په توگه دلته یوه پریکړه او صلحه د موضوع د مشروعیت په ثبوت کی وړاندی کوم:

«عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ لَهُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي حَدْرَةَ الْأَسْلَمِيِّ مَالٌ فَلَقِيَهُ فَلَزِمَهُ حَتَّى إِرْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا فَمَرَّ بِهِمَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا كَعْبُ فَأَشَارَ بِيَدِهِ كَأَنَّهُ يَقُولُ النِّصْفَ فَآخَذَ نِصْفَ مَا عَلَيْهِ وَ تَرَكَ نِصْفًا.» (۲)

ترجمه: له حضرت کعب بن مالک رضی الله عنه متوفی ۵۰هـ ۶۷۳م څخه روایت دی چی دده پر

۱- هدايه ۴ ټوک ۲۲۹ مخ د ډیلی چاپ د چاپ تاریخ ۱۲۹۸ هـ

- فیض الباری ۳ ټوک ۳۹۶ د لاهور چاپ د چاپ تاریخ ۱۳۵۷ هـ ۱۹۳۸ م

- الفقه الاسلامی وأدلته ۵ ټوک ۲۹۵-۲۹۷ د بیروت چاپ دارالفکر

- فتاوی النوازل ۳۲۸ مخ د کویتی چاپ ۱۴۰۵ هـ ۱۹۸۵ مصنف ابوليث سمرقندی متوفی ۳۷۳ هـ

۲- صحیح بخاری څلورم ټوک ۶۱۷ مخ کتاب الصلح د ملتان چاپ ۱۴۱۵ هـ ۱۹۹۵ م

یویل صحابی حضرت عبداللہ بن حدر د اسلمی بانندی پورؤ چی نیتیه یې پوره شوی وه، نو په نبوی جومات کی د دواړو لیده کاته سره وشو، حضرت کعب خپل پور ورڅخه وغوښت.

هغه ورته وویل: اوس یې نه لرم دربه یې کړم. حضرت کعب ورته وویل: همدا نن او همدا اوس به یې راکوی. پدی کی دواړو ناندری سره وهلی او زور یې اوچت شو نبی کریم صلی الله علیه د دوی شخړه واوریده او ورته راووت پوښتنه یې ورڅخه وکړه له تحقیق څخه وروسته یې د دواړو تر منځ صلح وکړه پداسی ډول چی کعب بن مالک (ض) ته یې وفرمایل: دخپل پور نیما یې برخه ورته معاف کړه هغه قبوله کړه. بیا یې ابن ابی حدر د ته وویل: قرض یې همدا اوس ادا کړه. هغه هم سم لاسی پاتی پور وکړ.

تشریح: امام ابن حجر عسقلانی رحمه الله علیه (متوفی ۸۵۲ هـ ۱۴۷۵ م کال) په خپل کتاب فتح الباری د صحیح بخاری په شرح کی د دغه حدیث په تشریح کی ویلی دی: دغه مبارک حدیث امام بخاری دری ځلی په خپل صحیح کی روایت کړی دی. او پر حضرت ابن ابی حدر دباندی د حضرت کعب بن مالک دوه اوقیه پورؤ او یوه اوقیه څلویښت درهمه دی چی دوه اوقیه اتیا درهمه کیږی. نبی کریم صلی الله علیه وسلم د دواړو صلحه په نیما یې پور وکولو وکړه چی څلویښت درهمه کیږی او پاتی څلویښت درهمه یې پری معاف کړل.

حافظ ابن حجر رحمه الله علیه د دغه ډول صلحی په هکله لیکلی دی:

«اتفق العلماء على أنه إن صالح غريمه عن درهم بدرهم أقل منها جازو إذا حل الأجل لم يجز أن يحط عنه شياء قبل أن يقبضه مكانه وإن صالحه بعد حلول الأجل عن درهم بدنانير أو عن دنانير بدرهم جازو اشتراط القبض.» (۱)

ترجمه: داسلامی امت علماؤ پردی بانندی اتفاق کړی دی چی که چیري دپورله څښتن سره پردی

باندی صلحه وشى چى پورورى به په نغد پوركى له ورکړي يورويو څخه كمى ورکوى نو دا ډول سوله کول روادى پدى شرط چى د پور ورکولو نيت به پوره شوى نه وي او که د قرض ادا ء کولو نيت به پوره شوى يا تيره شوى نه وي نو بيا يې کمول روانه دى: بلکى پوره به يې ورکوى. هو که له قبض څخه وروسته د پور څښتن يو څه بيرته ورکوى بيا نو پروانه لري او داسى کول احسان دى.

دغه راز که چيرى د پور د ادا ء کولو نيت به پوره شوى وي اوله پورورى سره هماغه سکه په لاس کى نه وي چى پور کړى يې وي او د دواړو صلحه پردى باندى وکړاى شى چى د درهمو پر ځاى دهغوى په انډول د سرو زرو دينار ورکړى يا د سرو زرو د دينارونو پر ځاى د سپينو زرو درهم ورکړى، يا هره چلیدونکى سیکه پر بله هغه سکه بدله کړى چى دواړه پدغه هيواد کى معمول وي او چليرى نو داسى صلحه کول هم روادى. خوش شرط پکى دا دى چى سم لاسى به قبض کولى شى او نيت به پکى نه وي.

مطلب دا چى په دواړو سورتونو کى چى ذکر شو قبض او سم لاسى ادا ء او د نيتى پوره والى په دغه ډول صلحه کى شرط کړى شوى دى.

د شيعه مذهب فقهاؤ هم په مالى امورو کى سوله روا گڼلى ده لکه چى امام خمينى په مالى امورو کى د سولى په باره کى ويلي دى:

«انما يصح الصلح على الحقوق القابلة للنقل والا سقاط كما أنه انما يصح من البالغ العاقل القاصد المختار.» (۱)

ترجمه: په تحقيق سره په داسى حقوقو کى صلح صحيح کيرى چى دلير دولو او پرينيدولو جوگه وي، او په امالو کى سوله د داسى چا صحيح کيرى چى هوښيار وي، او په خپله خوښه او رضامندى سوله کوونکى وي او په خپله اراده سوله کوى. او متشرع حاکم هم سوله کوونکى په خپلو امالو کى له تصرف کولو څخه منعه کړى نه وي.

۱- فتاوى تحرير الوسيله، ج ۱، ص ۵۱۷، زبدة الاحكام ص ۱۵۳ توضيح المسائل ص ۲۳۷ مسئله ۲۱۶۱

شپږم د دوو مسلمانو جنگیالیو ډلو ترمنځ سولہ کول

د سولې شپږم ډول د مسلمانانو په خپل منځ کې د پیل شوی و سلوال تو د جنگ د بندولو او ختمولو سولہ ده. چې د سولې په گردو ډولونو کې زیاته ضروری او مهمه سولہ ده، ځکه چې خپل منځی جنگونه داسې مهلک او تباہ کوونکي مادي او معنوي نتایج لري چې کم سیاله بلکې بې ساری دي. له همدې امله الله تعالی په قرآن کریم کې په خصوصیت او ځانګړتیا سره مسلمانانو ته د خپل منځی جنگونو د سم لاسی بندولو د سولې حکم کړی دی او داسې یې فرمایلی دي:

«وَأَنْ طَافَتَيْنِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتَ أَحَدُهُمَا عَلَى الْآخَرِي فَقَاتَلُوا الَّتِي تَبَغَى حَتَّى تَفِي إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاتَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسَطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ - إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوِيكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ.»

(د حجرات سورت ۹-۱۰-۱۱-ایاتونه ۲۱ سپاره ۴۹ سورت)

ترجمه: که چیرې د مؤمنانو دوه ډلې په خپل منځ کې په جنگ او جګړه کې سره اخته او بوخت شي، نو ای نورو مؤمنانو! تاسې د هغو دواړو په خپل منځی جنگ کې د نیکیلو ډلو ترمنځ هغوی ته په نصیحت کولو سره او د الله تعالی حکم ته په بلنی سره صلحه وکړئ. نو که ظلم او تیري وکړیوې جنگ کوونکي ډلې پر هغې بلې باندې او سولې ته یې غاړه نه کیښوده، او حکم د الله تعالی اور رسول الله ته غاړه کې نږدې اوسوله قبوله نه کړی. نو ای مؤمنانو تاسې ټول د مظلومي ډلې په ملا تر کې له هغې ډلې سره جنگ وکړی چې تجاوزه او تیري کوونکي وي پر کمزوري او مظلومي ډلې باندې تر هغه پورې چې دوی بیرته د الله تعالی حکم ته راوگرځیږي او غاړه ورته کیږدي. نو که چیرې تیري کوونکي اوسرغې وونکي جنگیالی ډله وگرځیده له خپل ظلم او تیري

خخه او دالله تعالی حکم ته یې غاړه کیښوده نو تاسی د دوی په منځ کی روغه او سوله وکړی په عدل او انصاف سره، په تحقیق سره الله تعالی له انصاف او عدل کوونکو سره مینه او دوستی کوی، بیشکه چی ټول مؤمنان په دین کی سره وروڼه دی نو پس ای مصلحینو تاسی ددوی په منځ کی سوله او جوړښت وکړی. ځکه چی دوی دواړه ستاسی هم په دین کی وروڼه دی، او د دوی دواړو تر منځ داسی سوله وکړی چی تل تر تله وی، او ای مصلحینو تاسی له الله تعالی خخه دصلحی کولو په دوران کی وویریږی، د دی له پاره چی پرتاسی باندی رحمت وکړی شی دالله تعالی له پلوه او دهمیش له پاره ستاسی ترمنځ دجنگ دبل شوی تباہ کوونکی اورلمبی مړی کړی.

تفسیر: تفسیر پوهانو او داسلامی امت فقهاؤ دپورتنیو مبارکو دوه ایاتونو زیات طولانی تفسیرونه کړی دی او د مسلمانانو دخپل منځی جنگونو په باره کی یې له پورتنیو ایاتونو خخه ډیر دجنگی فروعی احکامو او مسائلو استنباط کړی دی. ځکه چی دغه دواړه ایاتونه دمسلمانانو دخپل منځی شخړو، او اختلافاتو دهور وولو او جنگونو دله منځه وړلو له پاره اساسی قانون دی. چی دهغو ټولو په تفصیل سره ذکر کول موضوع طولانی کوی. نو دادی زه یې په څلورو عنوانونو کی خلاصه کوم: لومړی دجنگ کوونکو ډولونه، دویم: دهغوی احکام او مسائل دریم دصلحی مراتب، څلورم د مصلحینو مسئولیتونه.

دجنگ او مؤمنانو جنگیالیو ډولونه:

که چیری دمسلمانانو دوه ډلی په خپل منځ کی دیوبل خلاف جنگیری نو د دی خومختلف صورتونه دی چی په لاندی ډول بیان کړای شوی دی:

لومړی: لومړی داچی دوه مسلمانی ډلی په خپل منځ کی په جنگ اخته شی او دغه دواړه ډلی داسلامی حکومت دامام رعیت وی یا یوه رعیت وی او بله نه وی، یا یې دواړه رعیت نه وی.

حکم: که چیری دواړه ډلی دامام المسلمین رعیت وی نو پرامیر باندی لازم دی چی د دوی دواړو ترمنځ روغه جوړه وکړی او له شرعی حکم سره سم د هغوی دواړو په منځ کی فیصله وکړی. نو که دواړه داسلامی حکومت اوربند او فیصله و منی ښه و ترښه او که نه په زور دی جنگ پری بند کړی. مگر که یوه جنگیالی ډله یې و منی او بله یې نه منی نو پرامام باندی لازم دی چی ورسره و جنگیبری او فتنه یې ختم کړی. اوله دی امله چی سرغړوونکی ډلی داسلامی حکومت داوربند له حکم منلو څخه سرغړونه کړی ده او جنگ یې ورسره کړی دی دیاغی ډلی حکم پری کولی شی او دبغاوت هغه احکام پری جاری کولی شی چی په فقهی کتابونو کی دیاغیانو په باره کی بیان شوی دی. (۱)

دویم ډول: د مسلمانانو د دلو یو ډلو تر منځ جنگ کول یاد دوه مسلمانو حکومتونو تر منځ نښته او جنگیدل دی او د دواړو جنگ د مادیاتو او دنیا له پاره وی او یوه خوا یې هم د آخرت په خاطر نه وی.

حکم: د دغه ډول جنگ په هکله شرعی حکم دادی چی دغه ډول جنگ دفتنی جنگ دی. او مسلمانانو ته پکار دی چی له دغه ډول جنگ څخه په بشپړه توگه ډډه وکړی او دیوی خوا پلوی هم ونه کړی او دواړو ډلو ته نصیحت وکړی چی له الله تعالی څخه وویری او جنگ بند کړی. - ځکه چی دغه ډول جنگ هغه جنگ دی چی رسول الله صلی الله علیه وسلم د دغه ډول جنگ د جنگیالیو په باره کی ویلی دی:

«القاتل والمقتول کلاهما فی النار» وژونکی او ژلی شوی دواړه دوزخیان دی.

دریم ډول: د مسلمانانو ترمنځ دریم ډول جنگ دادی چی د دواړه جنگ کونکو ډلو له جملی څخه یوه ډله پر حق باندی او دویمه پر باطله وی، او باطله ډله اصلاح او سولی ته هم غاړه نه ږدی او جنگ ته دوام ورکوی.

حکم: په دغه صورت کې پر مؤمنانو واجب دی چې دهغی ډلی پلوی وکړی چې پر حق باندي وی او ترهغه پوری دنافرمانی ډلی په خلاف وجنګیري چې یا په بشپړه توګه وځپل شی او یا حق او سولی ته تسلیم شی. (۱)

۲- د شيعه مذهب تفسير پوهانو هم ویلی دی: چې د دو جنګیالیو مؤمنو ډلو ترمنځ سوله کول باید په عدل او انصاف سره وکړای شی، پداسی ډول چې د دواړو جنګیالیو ډلو ترمنځ د خپلوی او دوستی له په نظر کی نیولو څخه پرته وکولی شی ظالم ته ظالم او مظلوم ته مظلوم وویلی شی. لکه چې علامه طبرسی په خپل تفسیر کې د دغو مبارکو آیاتونو په تفسیر کې په تفصیل سره بحث کړی دی چې د نمونی په ډول یې د تفسیر ځینی برخه دلته وړاندی کولی شی:

«وَأَنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا» ای فریقان من المؤمنین قاتل احدهما صاحبه «فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا» حتی یصلحا «فَإِنْ بَغَتْ أَحَدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى» بآن تطلب ما لا يجوز لها و تقاتل أخرى ظالمة لها متعدية عليها «فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي» لأنها هي الظالمة المتعدية دون الأخرى «حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ» ای حتی ترجع الی طاعة الله و تترك قتال الطائفة المؤمنة «فَإِنْ قَامَتْ» ای رجعت و تابت و اقلعت و انابت الی طاعة الله «فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا» ای بينها و بين الطائفة التي هي على الايمان «بالعدل» ای بالقسط حتی یكونوا اسواء ولا يكون من احدهما على الأخرى جور ولا شطط فيما يتعلق بالضمانات من الأروش «وَأَقْسَطُوا» ای اعدلوا «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» العادلين الذين يعدلون فيما يكون قولاً و فعلاً «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» فی الدين يلزم نصرة بعضهم بعضاً «فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخْوَتِكُمْ» ای بين كل

۱- تفسير سراج المنير ۴ خلورم ټوک ۶۶ مخ مصنف: امام ماشريینی متوفی ۹۷۷ هـ دبیروت چاپ دچاپ تاریخ ۱۲۸۵ هـ تفسير ماوردی ۵ ټوک ۳۳۱ مخ مصنف امام وردی متوفی ۴۵۰ هـ

رجلين تقاتلا و تخاصما و معنى الاثنین یأتی على الجمع لأن تأويله بین كل أخوين
یعنی فانتم اخوة للمقتاتلین فاصلحوا بین الفريقین، ای كفوا الظالم عن المظلوم و
اعینوا المظلوم «وَاتَّقُوا اللَّهَ» فی ترك العدل والاصلاح او فی منع الحقوق «لَعَلَّكُمْ
تُرْحَمُونَ» ای لکی ترحموا. (۱)

ترجمه: که چیرې د مؤمنانو یوه ډله له بلې سره جنګ کوي نو د دوی دواړو په منځ کې تر هغه پورې
سوله وکړې چې روغه جوړه سره وکړې، نو که چیرې یوې ډلې د دوی پر بلې تیرې وکړه له اوربند څخه
وروسته او هغه څه ورڅخه غواړي چې ورته روانه وي او پر هغې بلې باندې جنګ کوي پداسې حال
کې چې دا ظالمه وي او پر هغې بلې باندې تیرې کونکې او ظالمه ده نه هغه بله تردی چې تیرې
کونکې ډله د الله تعالی طاعت قبول کړې او د مؤمنې ډلې په خلاف جنګ پریردی. نو که چیرې
متعدی ډله راوگرځیده او توبه یې وکړه او جنګ یې ختم کړ او د الله تعالی طاعت ته یې رجوع وکړه
«فاصلحوا بينهما» یعنی د جنګیالی ډلې او د هغې بلې مومنی ډلې ترمنځ «بالعدل» په نیاو سره سوله
وکړې تردی چې دواړه سره برابري شي او د یوې ډلې پر بلې باندې تیرې او په هغو څیزونو کې ناندولی نه
وي چې په تاوان او تضمین کې ورڅخه یو بل ته اخیستلی شي «واقسطوا» عدل وکړې «ان الله يحب
المقسطین» بیشکه الله تعالی هغه عدل کونکې خوښوي چې په خپل قول او فعل کې عدل کوي.
«انما المؤمنون اخوة» مومنان په دین کې سره وروڼه دي په خپل منځ کې یې یو پر بل نصرت لازم دی
«فاصلحوا بین اخبکم» نو صلح وکړې د دوه داسې وروڼو ترمنځ چې سره جنګیږي. اثنین د جمع په
معنا ده، مطلب دا چې تاسې د دواړو جنګیالیو ډلو ترمنځ چې ستاسې وروڼه دي سوله وکړې. یعنی
ظالم له مظلوم څخه منعه کړې او د مظلوم مرسته وکړې «واتقوا الله» او د عدل په نه کولو له الله
تعالی څخه وویرېږي او په اصلاح کې او د حقوقو په منعه کې «لعلکم ترحمون» خو پر تاسې رحم
وکړای شي.

خلورم ډول: که چیرې د دواړو جنگ کونکو مؤمنانو ډوله جملې څخه یوه رعیت وی چې دخپل پاچا او حاکم په خلاف یې بغاوت کړې وی د فقهاؤ په اصطلاح کې همدغوته یا غی ویل کیږي. نو که چیرې دغه یاغی ډله دخپل خروج او بغاوت له پاره هیڅ کوم شرعی دلیل ونه لري او صرف دفساد او فتنې له پاره یې د اسلامی شرعی حکومت په خلاف جنگ او بغاوت پیل کړې وی. نو پر مؤمنانو باندې لازم دی چې د اسلامی حکومت ملاتړ وکړي او د ګر دوفقهاؤ په اتفاق د دوی دخپلو له پاره د اسلامی حکومت جنگ کول روا دی.

حکم: دغه ډله شرعی یاغیان دی. مگر دهغوی په خلاف دجنگ له پیل کولو څخه دمخه د اسلامی حکومت مشرتبه پکار دی چې لومړی دعوت ورکړي چې له بغاوت څخه توبه وباسي او د اسلامی حکومت اطاعت بیرته قبول کړي. نو که یې دعوت قبول کړنښه ترښه او که یې قبول نه کړنو د اسلامی حکومت امیر ته روا ده چې دحقپالونکو مؤمنانو په ملاتړ د هغو په خلاف جنگ وکړي. خو شرط پکې دادی چې حکومت به ترهغه پورې جنگ نه پری کوي چې یاغی ډلې د حکومت په خلاف جنگ پیل کړې نه وي خو دغه پیره هم پر هغوی باندې پریوځي. (۱)

پنځم ډول: پنځم ډول د حکومت دنسکورولو له پاره پاڅون او بغاوت دی. او دیاغی ډلې له ظاهري حالت څخه داسې معلومېږي چې د بغاوت کونکي ډلې وګړي ظالمان او فاسقان وي پداسې حال کې چې حکومت عادل وي، اوله بغاوت کونکي ډلې سره د حکومت په خلاف کوم شرعی دلیل هم نه وي.

حکم: د دغې ډلې په خلاف پر مؤمنانو باندې واجب دی چې د حکومت ملاتړ وکړي او

۱- هدایه دویم ټوک، ۵۸۹ مخ، فتاوی قاضیخان، ج ۳، ۵۵۹ مخ د کویتي چاپ ۱۳۹۸ هـ ۱۹۷۸ م چاپ
مصنف: امام فخرالدین حسن بن منصور حنفی متوفی ۲۵۹ هـ.

حکومت ته د دغی یاغی فاسقی او ظالمی ډلی د خپلو له پاره جنگ کول شرعاً روادی خوش شرط پکی دادی چی حکومت به د جنگ پیل نه کوی. مفسرینو او فقهاؤ ویلی دی: که څه هم حکومت عادل هم نه وی، د دغه ډول حکومت د باقی پاتی کیدوله پاره د مفسدینو په خلاف جنگیدل روادی ځکه چی د ده په ذریعه د مسلمانانو د مملکت نظم قائم دی.

شپږم ډول: شپږمه ډله د حکومت په خلاف داسی بغاوت کونکی جنگیالی ډله ده چی دخپل بغاوت د مشروعیت له پاره شرعی دلیل بیان کړی مگر دهغه تاویل او تفسیر غلط کوی چی شرعاً باطل وی لکه چی خوارجو په (۳۷ هـ ۶۵۳ م کال) کی دامیرالمومنین علی رضی الله عنه د حکومت په خلاف کړی ؤ، او دخپل بغاوت د مشروعیت له پاره یې د قرآن کریم

«وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» مبارک ایت وړاندی کړی ؤ. (۱)

حکم: په دی صورت کی هم مسلمان حکومت ته روادی چی دهغوی په خلاف جنگ وکړی، برابره خبره ده که د مسلمانانو حکومت عادل وی او که نه وی او پر مسلمانانو باندی فرض دی چی د دغه ډول حکومت سره د یاغیانو په ځپلو کی جنگی ملاتړ وکړی. اووم ډول: اووم داسی یوه ډله چی د عادل حکومت په خلاف جنگ ته ملاتړی او بغاوت ورڅخه وکړی چی دهغه پاچا او حاکم په مشروع طریقه د حکومت واگی په لاس کی نیولی وی، او دهغه امارت شرعاً، قانوناً او هم عرفاً روا هم وی. مگر یاغی ډله یې نسکورول غواړی.

حکم: په دغه صورت کی هم د یاغیانو د ختمولو په خاطر حکومت ته جنگ کول روادی. برابره خبره ده که له بغاوت کونکو سره شرعی دلیل وی او که نه وی. او پر مسلمانانو

۱- الکامل فی التاریخ دویم ټوک ۳۹۳ مخ د بیروت چاپ ۱۴۰۸ هـ- ۱۹۸۹ م مصنف: امام ابن اثیر متوفی

باندی فرض دی چی د عادل او متشرع امام مرسته او ملاتړ وکړی. څخه چی په اسلامی شریعت کی همدغی ډلی ته حقیقی یاغی ویل کیږی لکه چی امام شافعی رحمه الله علیه (متوفی ۲۰۴ هـ کال) په کتاب الام کی او امام مالک رحمه الله (متوفی ۱۷۹ هـ ۸۱۲ م کال) په مدونه الکبری کی ویلی دی چی:

«**الباغی فی عرف الفقهاء الخارج عن طاعة امام الحق .**» (۱)

ترجمه: د فقهاؤ په اصطلاح کی یاغی هغه چاته ویلی کیږی چی د متشرع امام له فرمان څخه وتونکی وی.

او بیا دواړو دفتوی ورکړی ده چی پر مؤمنانو فرض دی چی د عادل او متشرع امام او حاکم ملاتړ وکړی او د یاغیانو په ځپلو کی په جنگ کی برخه ورسره واخلی او د امنیت په قائمولو کی مدد ورسره وکړی.

د شیعه مذهب فقهاؤ د یاغی تعریف داسی کړی دی:

«**باغی و اهل بغی هر کسی است که بر امام و پيشوای عادل خروج کند و مسلحانه بشورد . جهاد این فرقه با دعوت و درخواست آن امام و با کسی که آنرا امام تعیین و منصوب کرده باشد بر مسلمانان واجب است به طور کفائی مگر آنکه توبه نماید**» (۲)

اتم ډول: اتم ډول هغه لویه ډله ده چی دیوظالم حکومت په خلاف پاڅون وکړی، داسی حکومت چی په جبر او زور قائم شوی وی، امیران، والیان او چارواکی یې فاسق وی. پداسی حال کی چی پاڅون کوونکی د عدالت او حدود الله د اقامت او د حقوق الله او حقوق العباد د احیاء له پاره پاڅون کړی وی، او د دوی له ظاهری حالت څخه داسی څرگند یری

۱- کتاب الام څلورم ټوک پ ۱۳۵ مصنف: امام شافعی، بیروت چاپ ۱۴۰۲ هـ المدونه الکبری لومړی ټوک ۴۰۷ مخ.

۲- تبصرة المتعلمین ص ۸۱۰، مصنف: علامه «حسن بن یوسف بن مطهر. المختصر النافع، ص ۱۳۴ مصنف: محقق علامه حلی «ابوالقاسم نجم الدین جعفر بن حسن.

چی نیک او ښه وگړی دی، فسق او فجور یې نه وی کړی. د اسلامی امت فقهاؤ د دغی ډلی په هکله ویلی دی: چی مؤمنانو مصلحینو ته پکار دی چی د دوی او د حکومت ترمنځ سوله وکړی، پداسی ډول چی حکومت ته ووايې چی دپاخون کوونکو غوښتنی ومني ځان اصلاح کړی او اسلامی شریعت قائم کړی. که حکومت ورسره قبوله کړه ښه ترښه او که نه نو پر نورو مومناهم لازم دی چی دپاخون کوونکی ډلی مرسته وکړی. او د فاسق حکومت په خلاف په جهاد کی ورسره گډون وکړی. (۱)

حکم: د دغه ډول پاخون کوونکو په هکله جمهورو فقهاو او اهل حدیثو دا حکم کړی دی چی دوی هم یاغیان دی او د حکومت په خلاف یې پاخون ناروادی. ځکه یو ځل چی دیو امیر امارت قائم شوی وی، په مملکت کی یې امن راوستلی وی او د مملکت نظم او نسق دده له انتظام لاندی چلیبری دهغه په خلاف قیام حرام دی. برابره خبره ده که هغه ظالم وی که عادل او که په هره طریقه یې حکومت نیولی وی مگر دا چی دغه حاکم د اگیز کفر مرتکب شی. (۲)

مگر د فقهاؤ اکثریت ویلی دی چی: دغه ډول پاخون کوونکی یاغیان نه دی او د دوی قیام حق دی او نور مؤمنان باید د دوی ملاتړ وکړی لکه چی امام ابوحنیفه رحمه الله علیه کله چی زید بن علی بن حسین رضی الله عنه په ۱۲۱ هـ ۷۴۴م کی داموی خلیفه هشام بن عدالملک بن مروان په خلاف پاخون وکړنو امام اعظم صیب و فرمایل:

«د جهاد له پاره د زید دغه پاخون د بدرغزا ته ورته دی.» (۳)

۱- تفسیر معارف القرآن ۸ تو ۱۱۲ مخ

۲- مبسوط، باب الخوارج، فتح القدر پنجم توک ۳۳۷، کتاب السیر باب البغاة.

۳- ابوحنیفه حیاتو وعصره اراهه و فقهه ص ۶۳ مصنف شیخ ابوزهره. المناقب لمومری توک ۵۵ مخ مصنف ابن البزازی.

چاورتہ وویل: داسی چی دہ نو تہ ولی پہ جہاد کی ورسره برخہ نہ اخلی
امام صیب پہ خواب کی ورتہ وویل: زہ دخلکو دہغو امانتونو لہ املہ پاتی یم چی لہ
ماسرہ یی کینبودلی دی. خومالی مرستہ بہ ہرو مرو ورسره کوم.
* او بیایہ لس زرہ درہمہ مالی مرستہ ورتہ ولیرہ او استازی فضیل بن زبیر تہ یی وویل:

امام زید بن علی تہ زما عذر ورناندی او بیان کرہ.
او غینی تاریخ پوهانو لیکلی دی: کلہ چی امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ د حضرت زید بن علی
د پاخون پہ ہکلہ وویل چی:

خروجہ یضاہی خروج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یوم بدر.

او پوہنتون کی ورتہ وویل: داسی چی دہ نو تہ ولی نہ ملگری کییری امام صیب پہ خواب
کی ورتہ وویل:

«لو علمت ان الناس لا یخذلونہ و یقومون معہ قیام صدق لکنک اتبعہ فاجاہد معہ من
خالفہ.» (۱)

یعنی کہ زہ پوہیدلای چی وگری بہ دی نہ شرمندہ کوی اولہ دہ سرہ پہ صداقت سرہ دریری
نو ما بہ ہرو مرو دہ متابعت کری وای او دہ دمخالفینو پہ مقابل کی بہ می جہاد کری
وای.

پہ ہر صورت دخلور سوہ ملیونہ مسلمانانو متبوع امام ابو حنیفہ رح کہ پہ وسلہ وال جہاد
کی لہ امام زین العابدین زید بن علی «سرہ گہون نہ وگری مگر مالی مرستہ یی ورسره
کری وہ او نور وگری دہ پہ دعوت ورسره ملگری شوی وواو بیعت یی ورسره کری و.

دغہ راز کلہ چی پہ ۱۴۵ھ ۷۶۸م کی محمد نفس زکیہ د عباسیانو د دویم خلیفہ ابو جعفر
منصور عباسی پہ خلاف پاخون وکر او پہ مدینہ منورہ کی یی د عباسیانو د حکومت پہ

۱- روض النفر ۲۶۰ مخ امام ابو حنیفہ کی سیاسی زندگی ۱۴۰ مخ مناظر حسن گیلان.

خلاف د جهاد اعلان وکړ نو امام مالک امام دارل هجره له محمد نفس زکيه سره د مرستې کولو فتوی جاری کړه او خلکو ته یې حکم وکړ چې له محمد نفس زکيه سره بیعت وکړي. خلکو امام مالک رحمه الله ته وویل: زمونږ پر غاړو کې خواوس د منصور د بیعت رسی پرته ده؟

امام مالک رحمه الله فتوی ورکړه چې منصور له تاسې څخه په زور بیعت اخیستلی دی او د مجبور وگړي بیعت نه صحیح کیږي. هماغه وچي د مدینې منورې خلکو د امام مالک صیب له فتوی سره سم له محمد نفس زکيه سره بیعت وکړ. په کوفه کې د محمد نفس زکيه ورور ابراهیم نفس مرضیه دورور له پاره له خلکو څخه بیعت اخیست نو امام اعظم رحمه الله علیه له مالی مرستی سره سره د محمد نفس زکيه د پاڅون په ټینګتیا سره ملاتړ وکړ او د منصور په خلاف یې دهغه د جهاد تأیید وکړ تر دې چې دغه دواړه وروڼه او دهغوی په سلگونو پلویان په ۱۴۵ (هـ ۷۶۸ م کال) کې د عباسی خلافت د واکمن له پلوه شهیدان کړای شول. (۱)

د دغه تحریک ملاتړ امام ابو حنیفه علنی کاوه لکه چې امام یافعی ویلي دي:

«**کان ابو حنیفه یجهر بالکلام ایام ابراهیم چهاراً شدیداً .**» (۲)

یعنی امام ابو حنیفه د ابراهیم «نفس رضیه» ملاتړ د عباسی حکومت په خلاف په ډاگه او په ټینګه سره کاوه.

لنډه دا چې امام مالک او امام اعظم ابو حنیفه رحمه الله علیهما او د اسلامی امت اکثر و فقهاؤ او مفسرینو داسې پاڅون ته بغاوت نه دي ویلي چې د فاسد جابر حاکم او دهغه د فاسد نظام د نسکورولو او پر ځای باندې یې د سوچه اسلامی نظام درواستلو، د امن او

۱- البدایه والنهایه لسم ټوک ۸۴ مخ، ابو حنیفه حیاته وعصره ارانته وفقه ۳۷ مخ، الکامل فی التاریخ ج ۵ ص

۱۹۷، تاریخ بغداد ۱۳ ټوک ۳۴۶ مخ، تاریخ ابن عساکر ج ۲ ص ۲۵۵.

۲- روض النفر لومړی ټوک ۳۰۰ مخ د امام یافعی تصنیف، امام ابو حنیفه کی سیاسی زندگی ص ۳۰۸.

حدود الله د پلي کولو په تکل پاڅون کړی وی. بلکې دا حق پاڅون او جهاد دی او پر مؤمنانو یې ملاتړ فرض دی. بغاوت هغه ته ویل کیږي چې د اسلامي حکومت د یو عادل، متقی او متشرع حاکم په خلاف د مفسدینو او فاسقانو له پلوه د عادل، پاچا او اسلامي نظام د نسکورولو له پاره وی. پر مسلمانانو باندې فرض دی چې د دغه ډول نامشروع او اسلام د بنسټه بغاوت د ختمولو له پاره د حکومت ملاتړ او ملگرتیا وکړي.

احکام او مسائل

مفسرینو او فقهاؤ د دغو مبارکو ایاتو نو په تفسیر کې د یاغیانو په باره کې یو شمیر فقهی او شرعی مسائل بیان کړي دي چې لنډيزی په لاندې ډول وړاندې کولی شی:

الف: د یاغیانو د خپلو له پاره له عادل حکومت سره په جهاد کې گډون کول فرض کفائي دی. که یو شمیر خلکو گډون پکې وکړله ټول امت څخه بس والی کوي. (۱)

ب: یاغیان مسلمانان دي په بغاوت سره نه کافريري.

ج: لومړی به دعوت ورکولی شی چې له بغاوت څخه لاس واخلي نو که یې ومنله بڼه و تر بڼه او که یې ونه منله جنگ به ورسره کولی شی خو په جنگ کې به حکومت دغه لاندې شرعی احکام او مسائل په نظر کې نیسي:

لومړی: حکومت به د جنگ پیل نه کوي. یعنی تر څو چې یاغیانو جنگ پیل کړی نه وی حکومت به یې ابتدا نه کوي.

۱- فتاوی فتح القدیر پنجم ټوک ۳۳۴ دبیروت چاپ مصنف امام ابن همام حنفی متوفی ۸۶۱ هـ ۱۴۸۴ م
تفسیر مدارک پنجم ټوک ۶۹ مخ د لاهور چاپ مصنف امام نسفی عبدالله بن احمد حنفی متوفی ۷۰۱ هـ

دویم: له جنگ څخه به د حکومت مقصد د یاغیانو له بغاوت څخه پنبیما نه کول او ایل کول وی نه د هغوی وژل ځکه چی مؤمنان دی.

دریم: جنگی بندیان به یې نه وژنی.

څلورم: مالونه او شته یې غنیمت کولی نه شی او نه به یې ولجه کوی.

پنځم: اولادونه یې مریونه او مینخی کولی نه شی.

شپږم: د یاغیانو د ایل کولو له پاره له هغوی سره په جنگ کی له کافرانو او مشرکانو څخه د مرستی او کومک غوښتنه به نه کوی.

اووم: د هغوی دشتو او مالو نو په غوښتلو سره به له هغوی سره اوربند او سوله نه کوی.

اتم: د یاغیانو کورونه به نه سوځوی. یعنی اور به ورته نه اچوی.

نهم: ونی به یې نه قطع کوی او نه به یې له بیخ څخه وهی.

لسم: که په جنگ کی یاغیان قتل کړای شی نو په دار ځورند کول یې حرام دی. د شهیر په خاطر. دغه راز مثله کول یې او د سرونو ځورند کول یې هم حرام دی.

یوولسم: د یاغیانو د تسلیمولو په خاطر پر هغوی باندی د اوبو او ارتزاقی مواد و بندول روادی پردی شرط چی بنخی او کوچنیان یې ورسره نه وی.

دوولسم: له جنگ څخه تښتیدونکی یاغیان او ماتی خورلی به تعقیبولی نه شی.

دیارلسم: د یاغیانو بنخی. خویندی میندی او لویزه به نه قتل کولی شی نه به وهلی شی نه به بندی کولی شی که څه هم مجاهدینو او د مسلمانانو امیر ته شکنخل هم وکړی پیغورونه ورکړی او ستغی سپوری هم ورته وواپی.

څوارلسم: که د یاغیانو مالونه یې نیولی وی نو د جنگ له ختمیدو او تسلیمیدو څخه وروسته به یې بیرته ورکوی.

پنځلسم: که د جنگ په دوران کی د یاغیانو مال ته د حکومت ضرورت شی نو مصرف کول

بې ورته روا دی او تاوان هم نه لری مگر بې ضرورته روانه دی.

شپاړسم: کله چی یاغیان تسلیم شی نو که په جنگ کی بې د حکومت وگری وژلی وی یا بې د حکومت مال تلف کړی وی نو نه پری قصاص کولی شی نه تاوان ورڅخه اخیستلی شی او نه کومه بله سزا ورکولی شی. (۱)

علامه الوسی حنفی (متوفی ۱۲۷۰هـ کال) په خپل تفسیر روح المعانی کی او امام قرطبی په خپل تفسیر کی له حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه څخه روایت کړی دی چی رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته فرمایلی بې دی: «يَا ابْنَ أُمَّ عَبْدَ هَلْ تَدْرِي كَيْفَ حُكْمُ اللَّهِ فِي مَنْ بَغَى مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ؟» قَالَ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ: لَا يُجْهَزُ عَلَى جَرِيحِهَا وَلَا يُقْتَلُ أَسِيرُهَا وَلَا يُطْلَبُ هَارِبُهَا وَلَا يُقَسَمُ قَيْوُهَا». (۲)

ترجمه: ای د اُم عبدالله مورزوویه: ایا ته پوهیږی دهغه چا په باره کی چی د مؤمنانو له دغه امت څخه وی او بغاوت وکړی حکم څه دی؟ هغه وویل: الله او دهغه رسول ښه پوهیږی. و بې فرمایل: په یاغی کی د الله حکم دادی چی تپي به بې نه تعدیږی، بندی به بې نه شی وژلی، تښتیدونکی بې تعقیبولی نه شی او مال بې تقسیمولی نه شی.

اوولسم: کوم یاغیان چی په جنگ کی ونیول شی تر هغه پوری به بې اسلامی حکومت بندی کوی چی تو به او باسی او له بغاوت څخه د پښیمانیا او توبی په صورت کی به خوشی کولی شی او اسلامی عادل حکومت به داژمنه ورڅخه واخلی چی بیا به د اسلامی حکومت په خلاف بغاوت نه کوی.

د شیعه مذهب فقهاو، ویلی دی:

یاغیان پر دوه ډوله دی: یو هغه چی «ذی فئه» وی، یعنی منظم او تنظیم ولری او د

۱- فتاوی فتح القدر پنځم ټوک ۳۳۷ مخ، کتاب السیر باب البغاة، ألفه على المذاهب الأربعة پنځم ټوک ۴۱۷-
۴۱۸ مخونه کتاب الحدود، د بیروت چاپ.

۲- تفسیر روح المعانی ج ۲۵ ص ۱۵۱ تفسیر قرطبی ج ۸ ص ۲۱۱

جنگیالیو په منظمه توګه روزنه کوی، ددغی ډلی په باره کی حکم دا دی چی حکومت ورسره و جنگیری، او که ټپی یې ونیول شی وژلی شی، او تینننه کونکی یې تعقیبولی شی ترخو په بشپړه توګه تیت او پرک شی او د فساد خاله ختمه او له منځه یورلی شی. دویم ډول «غیر ذی فئه» یاغیان دی. او دا هغه دی چی تنظیم او سازمان او گوندی تشکیلات ونه لری؛ بلکه یوازی هماغه کسان وی چی په معرکه کی موجود وی. د یاغیانو ددی ډلی په باره کی حکم دا دی چی مجروح یې اعدام کولی نه شی، او تنبیتدلی یې تعقیب کولی نه شی. (۱)

پاتی شوه د یاغیانو د اموالو مسئله: د هغو په هکله فقهاو ویلی دی چی اموال یې لوټ کولی نه شی، بنځی او اولادونه یې د بندیانو په توګه نیولی نه شی. مگر د یاغیانو هغه اموال چی د جنگ په ډګر کی ونیولی شی د غنیمت په توګه ورڅخه اخیستلی شی. (۱) **اتلم:** که یاغیانو د بغاوت په مهال کی پر کومه سیمه قبضه کړی وی او دسیمی له خلکو څخه یې زکات او نور محصولات اخیستلی وی او بیا په همدغه کال کی اسلامی حکومت دغه سیمه ورڅخه ونیسی او یاغیان ختم کړی نو اسلامی حکومت ته روانه ده چی په دویم ځل له خلکو څخه زکات او نور محصولات وغواړی، برابره خبره ده که یاغیانو هغه په مشروع لارو کی مصرف کړی وی او که په نامشروع لارو کی یې لگولی وی. مگر که دسیمی اغنیا، یې په خپله رضامندی ورکوی نو بیا روانه.

نولسم: که یاغیانو په نیولی شوی سیمه کی شرعی محکمی جوړی کړی وی او دسیمی د خلکو ترمنځ یې پریکړی او فیصلی کړی وی او بیا اسلامی حکومت دوی ختم کړی او سیمه ورڅخه ونیسی نو که چیری دهغوی کړی فیصلی له شریعت سره سمی وی. اسلامی

۱- فقه سیاسی اسلام، ص ۲۳۰-۲۳۱، مصنف: ابوالفضل شکوری - جامع عباسی ص ۱۵۵، مصنف شیخ بها، الدین عاملی - تبصرة المتعلمین ص ۸۰ په لنډیز سره.

وی حکومت به یې نه بدلوی او پر خپل حال به یې پریږدی. او که غیر اسلامی وی او اسلامی حکومت ته د قبول وړنه وی نو اسلامی حکومت حق لری چی دهغوی فیصلی منسوخی کړی.

یویشتم: په اسلامی محاکمو کی دیاغیانو شهادت قبلولی نه شی ځکه چی هغوی د عادلانه شرعی نظام او حکومت په خلاف قیام او جنگ کړی دی، چی په اسلامی شریعت کی فسق دی او د فاسق شهادت په شریعت کی نامنظور دی. امام محمد رحمه الله علیه ویلی دی: که یې د اسلامی عادلانه نظام په خلاف جنگ نه وی کړی نو بیایې شهادت قبلولی شی او که جنگیدلی وی نو بیانا نه شی قبلولی. (۱)

دوهم ټوک

دصلحی احکام

تفسیر پوهانو دسولی مسائل او احکام د دغو مبارکو آیاتو نو په تفسیر کی په زیات تفصیل سره بیان کړی دی چی زه یې دلته نچور یعنی خلاصه په لاندې ډول بیانوم:

الف: امام فخرالدین رازی محمد بن عمر بن حسین رازی (متوفی ۶۰۶ هـ ۱۲۲۹ م کال) په تفسیر مفاتیح الغیب کی چی په تفسیر کبیر سره مشهور دی ویلی دی:

دصلحی شرعی حکم عام دی که د دوه ډلو ترمنځ وی، که د دوه ملتونو ترمنځ وی او که د دوه کسانو ترمنځ وی ځکه خوالله تعالی فاصلحوابینهما فرمایلی دی او بینهم یې نه دی ویلی. دغه راز فاصلحوابین اخویکم یې ویلی دی. یعنی د تاسی د ورونو ترمنځ بین اخوة یې نه دی ویلی. مطلب دادی چی که شخړه د ډیرو کسانو ترمنځ وی او که د دوه

۱- تفسیر جصاص دریم ټوک ۴۰۳-۴۰۴ د لاهور چاپ مصنف: امام ابو بکر جصاص حنفی متوفی ۳۷۰ هـ

فتاوی فتح القدر پنځم ټوک ۳۳۷-۳۳۸ باب البغاة کتاب السیر.

کسانو ترمنځ وی سوله یې په منځ کی وکړئ.

دغه راز وروڼه عام دې که سکنی وروڼه وی، یعنی له یو مور او پلار څخه وی او که دیني وروڼه وی په منځ کی یې سوله وکړئ.

دغه راز د جنگ کلیمه هم عامه ده که وهل ټکول یې سره کړی وی، که یو بل ته په مورچل کی سره ناست وی او که سوک څپیره یې سره کړی وی یا یې ناندری سره وهلی وی او یو بل ته یې ستغی سپوری سره کړی وی او بیا سره مرور او یوله بل څخه خفه او مانیجن وی نو تاسی یې په منځ کی سوله وکړئ. (۱)

ب: که سوله کوونکی د ځواک او قدرت خاوندان وی او د جنگ کوونکو پر دواړو خواؤ خپله سوله او دسولی خپل تجویز قبلولی شی نو بیا صلحه کول پری واجب دی ځکه چی الله تعالی امر کړی دی چی «فاصلحوا بینهما» یعنی د دواړو جنگ کوونکو ډلو ترمنځ سوله وکړئ. نو امر دوجوب له پاره دی.

ج: که دخپلی سولی تنفیذ قدرت نه لری دهغوی په باره کی امر دندب له پاره دی، هغوی ته مستحب دی چی د جنگ کوونکو دواړو مومنانو ترمنځ صلح وکړی. ځکه چی دخیر او ثواب کار دی او کیدای شی چی د دوی دمنځگړیتوب په توسه دهغوی ترمنځ اوربند او سوله وشی. (۲)

د: که چیری د دواړو جنگ کوونکو مؤمنانو ډلو جنگ دمادیاتو او سیاسی اقتدار په خاطر وی او دیوې ډلی جنگ هم د حق په خاطر او داسلامی نظام په خاطر نه وی نو مؤمنانو ته پکار دی چی دواړو ته نصیحت وکړی او دیوی ډلی پلوی هم ونه کړی د دواړو ترمنځ دسولی او روغی جوړی هڅی وکړي. او دغه ډول سوله هم تفسیر پوهانو واجب نه بلکی

۱- تفسیر کبیر ۲۷ ټوک دحجرا سورت ۱۲۹ مخ دبیروت چاپ تاریخ ۱۴۱۷ هـ ۱۹۹۷ م.

۲- تفسیر احکام القرآن دریم ټوک ۴۰۱ مخ دابوبکر جصاص تصنیف.

۳- تفسیر احکام القرآن دریم ټوک ۴۰۱ مخ للجصاص حنفی، تفسیر جلالین ۴۲۸ مخ

مستحب گڼلی ده. (۳)

ه: مصلحين یعنی سوله کوونکی باید متقیان وی او دصلحی کولو په دوران کی په سوچه او سپیڅلی نیت سره دسولی داعیه پیل کړی ځکه چی الله تعالی سوله کوونکو ته په خطاب کی فرمایلی دی:

«وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ» اوله الله تعالی څخه دسولې کولو په پروسه کی ووبریرئ ای مصلحینو څو الله تعالی پر تاسی باندی رحم وکړی او سوله مومثبه نتیجه ورکړی، دالله تعالی په نزد اجر او ثواب مستحق وگرځیری.

سوله کوونکو ته پکار دی چی په دوی کی ددی صلاحیت، ظرفیت او استعداد وی چی ددوه کسانو ترمنځ روغه جوړه وکولی شی. دجنگ او رمر کولی شی نو دوی ته لازم دی چی مسلمانانو ته خیرورسوی او سوله یې وکړی.

دویم دا چی مصلحين په خپله سوله کی کوم شخصی مادی غرض ونه لری، سوله یې له ځان بنودنی څخه پاکه وی.

د: دسوله کوونکو داشرعی مسئولیت دی چی له اوربند څخه وروسته هغه أسباب او عوامل معلوم کړی چی د دواړو ډلو ترمنځ دجنگ باعث گرځیدلی دی او دوی ترمنځ یې وروری په دینمنی سره بدله کړی ده.

ز: کله چی سوله کوونکی د دواړو ډلو ترمنځ سوله کوی نو د دائمی سولې له پاره به هلی ځلی کوی او د دواړو ترمنځ به په عدل او انصاف سره پریکړه او فیصله کوی، دخپلوی، دوستی، لسانی، قومی، سیمه نیز تعصب، ناروا ننگ او جاهلی غیرت په وجه به حق ته شانه گرځوی. (۱)

۱- تفسیر صفوة التفاسیر دریم توک ۲۳۴ مخ دبیروت چاپ ۱۴۰۲ هـ - ۱۹۸۱ م ای فان رجعت وکفت عن القتال فاصلحو ابینهما بالعدل، دون حیف علی احدی الفتین

او هغه داسی چی دسولی کولو په مهال کی دظالم پلوی وکړی او دمظلوم حقوق ترپنبو لاندی کړی ځکه چی پداسی کولو سره سوله کوونکی له ایمان څخه وځی لکه چی رهبول الله علیه وسلم فرمایلی دی:

عن اوس بن شر حبیل انه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «مَنْ مَشَىٰ مَعَ ظَالِمٍ لِّيُقَوِّمَهُ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ ظَالِمٌ فَقَدْ خَرَجَ مِنَ الْإِسْلَامِ رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ فِي شُعَبِ الْإِيمَانِ». (۱۱)
ترجمه: له اوس بن شر حبیل رضی الله عنه څخه روایت دی چی ده له رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه واوریدل چی ویی فرمایل: چاچی له ظالم سره ددی له پاره ملگرتیا وکړه چی دمظلوم په مقابل کی یې پیاوړی کړی او ده ته ښه معلومه وی چی دی ظالم دی خو سره له دی هم دی ملگرتیا ورسره کوی، پلوی او مرسته یې کوی. نویه تحقیق داسی شخص له اسلام څخه ووت.

یعنی بشپړ مسلمان نه دی. دا حدیث امام بیهقی په شعب الایمان کی روایت کړی دی. مطلب دا چی مصلحینو ته پکار دی چی په سوله کی اسلامی عدل او انصاف په نظر کی ونیسی او په سوله کی له ظلم او تیری څخه ځان وساتی او همدغه دالله تعالی حکم دی او سوله کوونکو ته یې فرمایلی دی:

«فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا، إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ».

(دحجرات سورت ۹- آیت ۲۶ مباره ۴۹ سورت)

یعنی کله چی دوه جنگ کوونکی دلی خپل منځی جنگ بند کړی او سولی ته غاړه کبیر دی نوای سوله کوونکیو تاسی دهغوی دواړو تر منځ په عدل او انصاف سره سوله وکړی: پېشکه چی الله تعالی له عدل او انصاف کوونکو سره مینه کوی.

ځکه چی دوی دالله تعالی دعدل او انصاف کولو پر حکم باندی عمل کوی، له روغی جوړی سره مینه لری او دسولی په شان په اجتماعی نیک عمل کی هڅی کوی او په انصاف

سرد يې سرته رسوي.

د سولې دیني ارزښت

د اسلام په مقدس دین کې سوله خورا زیات او عظیم ارزښت لری ان تردی چی ددوه کسانو یا دلو یا دوه ملتونو ترمنځ په سوله او روغه جوړه کی که اړتیا ورته پیدا شی نو اسلام ددی خبری اجازت ورکړی دی چی سوله کوونکی دروغی جوړی په دوران کی درواغ ووائی، سره له دې چی درواغ ویل شرعاً حرام او کبیره گناه ده مگر ددی له پاره چی دخلکو ترمنځ دذات البینی اختلافی فساد او وینو تویولو مخه ونیول شی درواغ ویل روا دی او شریعت دی ته درواغ نه دی ویلی لکه چی امام بخاری رحمه الله علیه په صحیح بخاری کی حدیث روایت کړی دی چی په هغه کی رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی:

۱- «لَيْسَ الْكُذَّابُ الَّذِي يُصَلِّحُ بَيْنَ النَّاسِ فَيُنْمِي خَيْرًا أَوْ يَقُولُ خَيْرًا»^(۱)

ترجمه: هغه څوک درواغجن نه دی چی دخلکو ترمنځ سوله کوی، په خپلو درواغو سره خلکو ته خیر او گټه رسوی او یا دخیر او نښیگری خبره کوی.

دغه راز امام ابو داود رحمه الله علیه (متوفی ۲۷۵ هـ ۸۹۸ م کال) په سنن ابو داود کی داسی روایت کړی دی:

عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أُمِّهِ أُمِّ كَلْثُومَ بِنْتِ عَقْبَةَ قَالَتْ: «مَا سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُرَخِّصُ فِي شَيْءٍ مِنَ الْكُذْبِ إِلَّا فِي ثَلَاثٍ كَانَ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: لِأَعْدَائِهِ كَاذِبًا الرَّجُلُ يُصَلِّحُ بَيْنَ النَّاسِ يَقُولُ الْقَوْلَ وَ لَا يُرِيدُ بِهِ إِلَّا الْأَصْلَاحَ وَالرَّجُلُ يَقُولُ

۱- صحیح بخاری څلورم ټوک حدیث ۲۴۰۳ باب لیس الکاذب الذی يصلح بین الناس. کتاب الصلح
 ۲- سنن ابی درود، دویم ټوک ۳۲۶ مخ کتاب الأدب باب إصلاح ذات البین- حدیث ۴۹۱۳ دملتان چاپ
 د چاپ تاریخ سنه ۱۳۱۶ هـ ۱۹۳۹ م

فِي الْحَرْبِ وَالرَّجُلُ يُحَدِّثُ امْرَأَتَهُ وَالْمَرْأَةُ تُحَدِّثُ زَوْجَهَا. « (۲)

ترجمه: له حميد بن عبدالرحمن بن عوف او هغه له خپل مورام کلثوم بنت عقبه بن ابی معيط څخه روايت کړی دی چې هغې رضی الله عنها ویلي دي: ما له رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه نه دی اوریدلی چې په هیڅ یوشی کی یې د درواغو ویلو اجازت ورکړی وی پرته له دري امورو څخه او رسول الله صلى الله عليه وسلم وچې فرمایل به یې: دري ډوله وگړي که درواغ هم ووايې زه یې درواغجن نه گنیم:

الف: یو هغه سپړی چې دخلکو په منځ کی سوله کوی. دی درواغ خبره کوی او په هغی سره یې مقصد اصلاح او روغه جوړه وی.

ب: دویم هغه سپړی چې په جنگ کی درواغ وایې او ددبښمن په وړاندی لاپی وهی، یا مجاهدینو ته دمدد رارسیدو یا دثبات له پاره نوری خبری کوی او په درواغو ژمنی ورسره کوی.

ج: دریم هغه سپړی چې خپلی میرمن ته درواغ وایې چې دی زیاته مینه ورسره لری. داددی له پاره چې ازدواجی نظام یې له تباهی څخه وژغورل شی، او که نه په حقیقت کی داسی نه وی لکه څرنګه چې په خوله ورته وایې، یا میرمن میره ته دغه ډول خبری په درواغو کوی.

تشریح: ډیرو حدیث پوهانو ددغه حدیث په تشریح کی زیات طولانی بحثونه کړی دی چې دهغوی ټولو ذکر کول دلته ممکن نه دی صرف دموضوع داهمیت دثبوت په خاطر ددو امامانو تشریح په زیات لنډیز سره ذکر کوم خو درنو لوستونکو ته مسئله څه ناڅه روښانه

شی:

امام خطابی: امام خطابی أبو سلیمان احمد بن محمد خطابی رحمة الله علیه (متوفی ۳۸۸ھ ۹۱۱م کال) دسولی دیوبل حدیث په شرح کی ویلی دی:

« وفي الحديث حث وترغيب في اصلاح ذات البين واجتناب عن الفساد فيها ، لان الاصلاح سبب للاعتصام بحبل الله وعدم تفرق بين المسلمين ، وفساد ذات البين ثلثة في الدين ، فمن تعاطى اصلاحها ورفع فسادها نال درجة فوق ما يناله الصائم القائم المشتغل بخويصة نفسه. » (۱)

ترجمه: په دغه حدیث کی دخلکو ترمنځ سولی کولو ته هڅونه او ترغیب دی او دخلکو ترمنځ له اختلاف اچولو څخه منعه کول دی. دا ځکه چی سوله کول دالله تعالی په رسی یعنی قرآن کریم منگولی لگول دی او دمسلمانانو ترمنځ دتفرقی له منځه وړل دی ، پداسی حال کی چی تفرقه او دخلکو ترمنځ اختلاف اچول په دین کی سوړوی پیدا کول دی. نو هغه چاچی دخلکو ترمنځ سوله وکړه او دهغوی خپل منځی اختلاف یې ختم کړ نو دثواب او فضیلت هغه مقام ته ورسیده چی دنفلی روژی نیونکی او دشپې دنفلی عبادت کوونکی له مرتبو څخه اوچته ده . ځکه چی هغوی دواړه صرف دخان له پاره لگیا دی پداسی حال کی چی سوله کوونکی دنوروله پاره خیرغوښتونکی دی.

امام غزالی: داسلامی امت نامتو فیلسوف مجتهد او روحانی شخصیت امام غزالی ابو حامد محمد بن محمد غزالی متوفی سنه ۵۰۵هـ ۱۱۲۸م په خپل کتاب احیاء العلوم کی په صلحه کی درواغ ویلو په باره کی طولانی بحث کړی او هغه ځایونه یې بیان کړی دی چی درواغ ویل پکی روا دی او اسلامی شریعت اجازه پکی کړی ده آن تردې چی امام غزالی رحمه الله په ځینی مقاماتو کی له رښتیا ویلو څخه درواغ ویل غوره گنلی دی چی

۱- عون المعبود شرح ابی داود ۱۳ دیارلسم ټوک ۲۱۴ مخ باب فی اصلاح ذات البین، کتاب الادب. دارالفکر

دادی د نوموړی امام د کلام خلاصه دهغه په عبارت کی وړاندی کوم:

الكلام وسيلة الى المقاصد فكل مقصود محمود يمكن التوصل اليه بالصدق والكذب جميعا فالكذب فيه حرام، وان امكن التوصل اليه بالكذب دون الصدق فالكذب فيه مباح ان كان تحصيل ذلك القصد مباحاً، وواجب ان كان المقصود واجباً، كمان أن عصمة دم المسلم واجبة. فمهما كان في الصدق سفك دم امرئ مسلم قد اختلف من ظالم فالكذب فيه واجب مهما كان لا يتم مقصود الحرب او اصلاح ذات البين ان استعماله قلب المجنى عليه الا بالكذب فالكذب مباح، الا انه ينبغي ان يحتز منه ما أمكن، لانه اذا فتح باب الكذب على نفسه فيخشى ان يتداعى الى ما يستغنى عنه والى ما لا يقتصر على حد الضرورة، فيكون الكذب حراماً في الاصل الا للضرورة. (١)

ترجمه: خبری کول اهدافوته درسید لو وسیله ده، نو هر هغه نیک هدف چی هغه ته رسیدل په رښتیا ویلو او درواغ ویلو دواړو سره ممکن وی درواغ ویل پکی حرام دی، او که چیری کوم داسی نیک مقصد وی چی دهغه تر لاسه کول په رښتیا ویلو سره ممکن نه وی؛ بلکی صرف په درواغ ویلو سره تر لاسه کیږی نو که چیری دغه مقصد مباح وی درواغ ویل پکی مباح دی، او که چیری مقصد تر لاسه کول واجب وی نو درواغ ویل پکی واجب دی.

دمثال په ډول له قتل او ناروا خون څخه دمسلمان ژغورل فرض دی نو دهغه دژغورلوله پاره درواغ ویل هم فرض دی. نو که چیری یو مظلوم شخص ستا په کور کی له ظالم قاتل څخه پټ شی یا په بل داسی ځای کی پټ وی چی تا ته معلوم وی او ظالم قاتل له تا څخه دبې گناه پټ شوی مظلوم پوښتنه وکړی چی تالیدلی دی؟ نو که ته په دغه صورت کی رښتیا وواپی، ستا په رښتیا ویلو سره هغه بی گناه مظلوم وژل کیږی له همدې امله پر تا باندي د مظلوم دژغورنی له پاره درواغ ویل واجب دی. او ظالم قاتل ته وواپه: مانه دی لیدلی یازما کور ته نه دی راغلی.

دغه راز که چیری د جهاد مقصود له درواغ ویلو پرته نه تر لاسه کیږی یا د ذات البینی سوله نیکمرغه پروسه له درواغ ویلو پرته تحقق نه شی میندلی. پداسی حال کی چی ته پوهیږی چی له درواغ ویلو پرته دطرفین یا دیوپلوزره سولی ته نه مایل کیږی نو پداسی صورت کی

١- احبا، علوم الدین دریم ټوک ١٢٧ مخ بیان مارخص فیه من الکذب، دبیروت د دارالمعرفة چاپ

درواغ ویل مباح دی.

په هر صورت له دی امله چی درواغ ویل په اسلامی شریعت که حرام دی نو تر خوږپوری چی ممکنه وی باید احتراز او ډډه ورڅخه وکړای شی، ځکه چی یوځل پر ځان باندي د درواغ ویلو دروازه پرانستلی شی نو بیا د دی ویره پیدا کیږی چی له ضرورته پرته به هم درواغ وایې او عادت به یې وگرځیږی.

له پورتنی بیان څخه دا ثابت شوه چی دامام غزالی رحمه الله په نزد دمقاصد و په اعتبار درواغ ویل شرعا په دری ډوله دی: ۱- حرام ۲- واجب ۳- مباح او بیا امام غزالی رحمه الله هغه نبوی احادیث هم ذکر کړی دی چی په هغو کی استثنائی صورتونه بیان شوی دی چی دهغو له جملی څخه دبخاری او ابوداود ذکر شوی حدیثونه دی او نور یې په لاندی ډول دی:

۳- وقالت أسماء بنت یزید: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:

«كُلُّ الْكُذْبِ يُكْتَسَبُ عَلَى ابْنِ آدَمَ أَلَّا رَجُلٌ كَذَبَ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ لِلصَّلْحِ بَيْنَهُمَا.»

ترجمه: حضرت اسماء بنت یزید چی جلیل القدره صحابیه ده رضی الله عنها ویلی دی: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی: دنیبادم دهری درواغ خبری ویلو گناه پر هغه باندي ده، پرته له هغه سړی څخه چی دمسلمانانو په منځ کی په صلحه کولو کی درواغ وایې.

دا حدیث امام احمد په خپل مسند کی او امام ترمذی په خپل سنن کی روایت کړی دی، او امام ترمذی ویلی دی: دا حدیث حسن صحیح دی.

۴- و روى عن أبى كاهل قال: وقع بين اثنين من أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم كلام حتى تصارا ما فلقيت أحدهما فقلت مالك وكفلكان فقد سمعته يحسن عليك الفناء؟ ثم لقيت الآخر فقلت له مثل ذلك حتى أصلحا ثم قلت: أهلكت نفسي وأصلحت بين هذين: فأخبرت النبى صلى الله عليه وسلم فقال: يا أبا كاهل: أصلح بين الناس أى ولو بالكذب. (۱)

ترجمه: له ابو کاهل احمسی قیس بن عائد کوفی رضی الله عنه څخه روایت کړای شوی دی چی

ویلی یې دی: یوخل د نبی کریم صلی الله علیه وسلم ددوه صحابه کرامو ترمنځ اختلاف پیدا شو او دواړو یویل ته ستغی سپورې وکړې تردی چی دواړو جنگ سره وکړ. ما اراده وکړه چی دهغو دواړو ترمنځ سوله وکړم نوزه دهغوی دواړو څخه یو ته لارم او په درواغومی ورته ویل: ته ولی فلانی ته په غصه او ورڅخه مروړیې، ما خوله هغه څخه اوریدل چی ستا صفت یی کاوه او ته یې په نیکی سره یادولی؟ بیا له هغه څخه هماغه بل ته لارم او هغه ته می په درواغو دده له پلوه داسی وویل تر دی چی دواړو سوله سره وکړه. بیا ما له خپل ځان سره ویل: ما خودوی دواړو ترمنځ سوله وکړه خو خپل ځان می په درواغو ویلو سره هلاک کړ، بیا ما نبی صلی الله علیه وسلم له خپل دغه کار څخه خبر کړ، راته ویې فرمایل: ای ابوکاهله! دخلکو ترمنځ سوله کوه. یعنی که څه هم په سوله کی درواغ هم ووايې بیا هم ثواب دی. دا حدیث طبرانی روایت کړی دی.

۵- وَعَنْ النَّوَّاسِ بْنِ سَمْعَانَ الْكَلَابِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَالِي أَرَاكُمْ تَتَهَافَتُونَ فِي الْكُذْبِ تَهَافُتَ الْفَرَّاشِ فِي النَّارِ، كُلُّ الْكُذْبِ يُكْتَبُ عَلَى ابْنِ آدَمَ أَلَّا أَنْ يَكْذِبَ الرَّجُلُ فِي الْحَرْبِ فَإِنَّ الْحَرْبَ خَدْعَةٌ أَوْ يَكُونُ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ شَحْنَاءً أَوْ يُحَدِّثُ امْرَأَتَهُ يَرْضِيهَا. رواه الطبرانی. (۱)

ترجمه: اوله نوآس بن سمعان کلابی څخه روایت دی چی ویلی یې دی: رسول الله صلی الله علیه وسلم مسلمانانو ته په خطاب کی وفرمایل: څه دی مالره چی زه تاسی وینم چی په درواغو ویلو کی داسی لوغیږی لکه پتنگ چی په اور کی لوغیږیږی؟ دبنیادم هره درواغ خبره کول پر هغه باندي لیکلی شی، مگر هغه درواغ چی مجاهد یې دغازیانو دمورال اوچتولو او دبنمن دواړو خطا کولو له پاره په جنگ کی وایې، دغه درواغ ویل روا دی ځکه چی جنگ چلول او تدبیر دی. یاداچی یوسړی ددوه داسی کسانو ترمنځ سوله کوی چی دهغوی دواړو ترمنځ دبنمنی وی، او سوله کوونکی دهغوی دروغی جوړی په خاطر درواغ ووايې نو په عمل نامه کی یې نه لیکل کیږی. او دریم هغه څوک چی ښځه یې ورڅخه ناراضه او خفه وی او دهغې دپخلا کولو او رضامندی په خاطر هغی ته درواغ ووايې ورته روا ده. دا حدیث امام طبرانی (متوفی ۳۶۰هـ ۹۸۳م کال) په خپل معجم کی روایت کړی دی.

دامام شوکانی نظر:

امام شوکانی رحمه الله (متوفی ۱۲۵۰ هـ ۱۸۷۳ م کال) په خپل کتاب نیل الاوطار کې له طولانی بحث او تحقیق څخه وروسته ویلی دی:

«واتفقوا علی جواز الکذب عند الاضرار کما لو قصد ظالم قتل رجل وهو مختلف عنده فله ان ینفی کونه عنده ویحلف علی ذلك ولا یأثم.» (۱)

ترجمه: داسلامی امت فقهاؤ پردې باندې اتفاق کړی دی چې دسخت مجبوریته په مهال کې درواغ ویل روا دی لکه چې یو ظالم دیوبی گناه سړی په ناحقه سره دوژلو اراده وکړی او هغه بیچاره له تا سره مخان پټ کړی او ظالم قاتل له تا څخه دهغه پوښتنه وکړی نو تاته پکار دی چې هغه ته انکار وکړی او ورته ووايه چې له تا سره نشته او که پردې باندې قسم هم ورته وکړی نو پری نه گنهاریږی.

د ازهر پوهنتون د شیخ منصور علی ناصف فتوی:

دمصر د ازهر د پوهنتون معاصر سکالر او محدث شیخ منصور علی ناصف په خپل کتاب غایة المأمول شرح تاج الاصول کې پدې باره کې ویلی دی: «وانما جاز الکذب وهو حرام فی هذه الامور لأهميتها، فان الجیش حصن الامة فاذا انکسر ذهبت وضاعت، والخصام والشقاق رأس کل مصیبة وبلاء والوفاق اصل کل خیر وفلاح، ولا اسرة لزوجیة هی الافراد التي تتكون منها الامة فاذا نشأ الا ولاد بین ابرین لاتزاع بینهما بل يتبادلان الاجلال والمودة فانها تنشأ غالبا ذریة طیبة ونباتاً حسناً یكون دعامة قوية فی أمة تعیش فی هناء وسعادة.» (۲)

۱- نیل الاوطار اووم توک ۲۹۲ باب الکذب فی الحرب دمصطفی بابی دمصر چاپ

۲- غایة المأمول پنځم توک ۴۴ مخ دبیروت چاپ.

ترجمه: په تحقیق سره درواغ ویل په دغو درې امورو کې رواشوی دی سره له دې چې درواغ ویل شرعاً حرام دی. علت یې دادی چې درې واړه امور د اُمت په بقا، او سالمیت کې بنسټیز نخچ لوی. ځکه چې فوځ د اسلامی امت د سالمیت ټینګه کلاده که چیرې دغه کلاماته شی نو اسلامی امت به درې وړی او د دینمن په لاس به تال ترغه شی.

نو که چیرې د دغی کلاد ژغورنی له پاره درواغو ویل وته اړتیا پیداشی رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ورته اجازه ورکړی ده.

په سوله کې درواغ ویل ځکه روا دی چې خپل منځی جنگونه، شخړی او اختلافات د ټولو مصیبتونو، بدمرغیو او برباد یوینست او پیلامه ده، پداسی حال کې چې اتفاق، ورورولی، خپل منځی روغه جوړه او صمیمیت د ټولو بښیګرو او هر ډول نیکمرغیو اساس دی. نو که چیرې د جنگونو اختلافاتو او شخړو د ختمولو له پاره او د امنیت او ورورولی دا عادی له پاره په سوله کې درواغ ویل وته سخت ضرورت شی او له درواغ ویلو څخه پرته سوله ممکنه نه وی نو اسلامی شریعت اجازه ورته ورکړی ده.

دغه راز کورنی نظام او ازدواجی تړون دکهول او بیا د ټولنی د جوړیدو بنسټ دی نو که چیرې په داسی کهول کې دا ولاد روزنه وشی چې د مور او پلار تر منځ نزاع نه وی بلکې مینه او متقابل احترام وی نو اولاد د نیک وی او د ټولنی گټوره ستون وی نو که د زوجینو تر منځ د سوله نیز ژوند د تداوم له پاره درواغ ویل شی روا دی.

سوله کول د الله تعالی حکم دی

دخلکو ترمنځ سوله کول د الله تعالی امر او حکم دی او مسلمانانو ته یې د قرآن کریم د انفال په سورت کې داسې فرمایلی دی:

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. (۱)

ترجمه: ای مسلمانانو! پس تاسی له الله تعالی څخه وویریرئ او په خپل منځ کې سوله او د الله تعالی او دده در رسول حضرت محمد صلی الله علیه وسلم اطاعت وکړئ که چیرې تاسی مومنان یاست.

تفسیر: په دغه مبارک آیت کې الله تعالی دایمان او اسلام دصحت له پاره دشرط لگولی دی چې له الله تعالی څخه وویریرئ او په خپل منځ کې نزاع او جنگونه، شخړې او اختلافونه مه سره کوئ ځکه چې الله تعالی ستاسی ترمنځ اختلاف، بی اتفاقی او خپل منځی هر ډول، لفظی وی او که وهل ټکول او یا قتلان وی، کورنی وی او که اجتماعی، د دود کسانو ترمنځ وی او که د دود ډلوه یادود اسلامی حکومتونو او یا دود ملتونو یاد ملت او حکومت ترمنځ وی حرام گرځولی دی.

نو هر هغه څوک چې ریښتینی مومن او مسلمان وی هغه په خپل منځ کې له اختلاف څخه ډډه کوی. او که احياناً دنفس او شیطان په لمسه د دوی ترمنځ اختلاف پیدا شی برابره خبره ددغه اختلاف عقیدوی، که علمی وی، حقوقی وی او که سیاسی وی، په غلطی سره وی او که په قصد سره وی، په خپله وی او که دنورو په لمسونه وی. الله تعالی مسلمانانو ته حکم کړی دی چې په خپل منځ کې سوله سره وکړی او داسلام او مسلمانی حقیقت په ځانو نو کی پیدا کړی.

تقوی: په پورتنی مبارک آیت کې دسولی دتحقق له پاره بنسټیز معیار او شرط تقوی او له

الله تعالیٰ څخه ویره په الله او په اخیره باندې دایمان لرلو، دالله تعالیٰ او دده درسول د اطاعت په چمبه کې ټاکلی دی. او دایو حقیقت دی او تجربی هم ثابتې کړی ده چې که چیرې په دواړو جنگیالیو ډلو کې تقوی او له الله تعالیٰ څخه ویره موجوده وي نو دکلونو کشاله په خوشاعتونو؛ بلکې په څو ملتونو او دقیقو کې هواریږي او سوله منځ ته راځي چې د مثال په توګه یې یوه نمونه دلته وړاندې کوم.

د حضرت حسن او حضرت معاویه رضی الله عنهما ترمنځ سوله

کله چې په ۴۰ هـ، ۶۶۱ م امیر المؤمنین علی رض د خوار جوله پلوه شهید کړای شو، نو دهغه له تدفین څخه وروسته د حضرت علی کرم الله وجهه له مشر څلوینښت کلن زوی حضرت حسن رضی الله عنه سره د کوفی خلکو بیعت وکړ او حضرت معاویه رضی الله عنه ته یې پیغام ولیږه چې کوفی ته حاضر شی او بیعت ورسره وکړي. مگر حضرت معاویه رضی الله عنه له بیعت څخه انکار وکړ. او دواړو دخپل منځي جنگ له پاره دخلافت او حکومت په مسئله تیاری نیوه تردې چې د ۴۱ هـ، ۶۶۱ م دربیع الأول په میاشت کې دواړو خواؤ دجنگ ډګر ته خپلې لښکرې ولیږدولې.

حضرت حسن رضی الله عنه له خپل هغه څلوینښت زره کسيز فوځ سره له کوفی څخه دشام لوري ته رهي شو چې دده له پلار حضرت علی رضی الله عنه سره یې پر مرګ باندې بیعت کړې و. دامام حسن فوځ مداین ته ورسیده او هلته په قصر بیضاء کې تم شو، مدائن دشام، حجاز او عراق پر پولو باندې واقع دی. او مدائن درې نیم زره ۳۵۰۰ قبل مسیح د حضرت صالح علیه السلام او دهغه دامت دهستو ګنی سیمه او هیواد و.

له بل پلوه حضرت معاویه رضی الله عنه له سل زره «یولک» شامی فوځ سره د کوفی پلوته رهي شو او په مسکن نومی سیمی کې دشام په پوله د جیل نومی نهړته څیرمه ډیره شو او دواړه فوځونه یویل ته له ورايه ښکار بدل. (۱)

۱- الکامل فی التاریخ دویم ټوک ۴۴۵ مخ د بیروت د ۱۴۰۸ هـ، ۱۹۸۹ چاپ مصنف امام ابن اثیر متوفی ۶۳۰ هـ.

امام حسن رضی الله عنه د جنگ له پیل څخه دمخه یوه ورځ کله چې دواړو فوځونو ته نظر وکړ نو د رسول الله صلی الله علیه وسلم هغه فرمان ورپه یاد شو چې ده له ابوبکره رضی الله عنه څخه اوریدلی ؤ او هغه داسی چې له حضرت ابوبکره څخه روایت دی چې هغه ویلی دی: یو ځل رسول الله صلی الله علیه وسلم پر منبر ناست و او حسن ته یې وکتل او بیایې خلکو ته وکتل او بیایې وفرمایل: زما دغه زوی سردار دی او الله تعالی به د ده په ذریعه د مسلمانانو د دوه لویو ډلو ترمنځ سوله وکړی.

له بل پلوه کله چې حضرت معاویه رضی الله عنه ته عمرو بن العاص رضی الله عنه وویل: دواړه پلوه لوی لوی فوځونه سره مخامخ شوی دی او تر هغه پوری به یو هم په شالار نه شی چې هغه بل یې ختم کړی نه وی. حضرت معاویه رضی الله عنه چې د ابن العاص دا خبره واوریده نو په ژړاشو او حضرت عمرو بن العاص ته یې په ځواب کی وویل: ای عمرو! که چیری هاغه لښکریان دغه لښکریان په جنگ کی قتل کړی او دغه لښکریان هغه ووژنی نو د هغه لښکر د وژل شو یو د کونډو او یتیمانو اولادونو پالنه به څوک کوی او په قیامت کی به یې زه څه ځواب کوم؟ او د دی لښکر د وژل شو یو د کونډو او یتیمانو پالنه به څوک کوی او په قیامت کی به یې زه څه ځواب کوم؟ (۱)

امام بخاری رحمه الله علیه (متوفی ۲۵۶ هـ، ۸۷۹ م کال) په صحیح بخاری کی دغه پېښه په مروی حدیث کی داسی راغونډه کړی او روایت کړی ده:

عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: سَمِعْتُ الْحَسَنَ يَقُولُ اسْتَقْبَلَ وَاللَّهِ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ مَعَاوِيَةَ بَكْتَاتِبَ أَمْثَالِ الْجِبَالِ، فَقَالَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ: إِنِّي لَأَرَى كِتَابَ لِي تَوَلَّى حَتَّى تَقْتُلَ أَقْرَانَهَا، فَقَالَ لَهُ مَعَاوِيَةُ وَاللَّهِ كَانَ خَيْرَ الرَّجُلَيْنِ: أَيُّ عَمْرُو: إِنْ قَتَلَ هُوَ لَاءِ، هُوَ لَاءِ.

۱- العواصم من القواصم دوم ټوک ۱۹۹ مخ د لاهور چاپ مصنف امام او قاضی ابوبکر بن عربی اندلسی متوفی ۵۴۳ هـ، ۱۱۶۶ م.

وَهُؤُلَاءِ هَؤُلَاءِ مَنْ لِي بِأُمُورِ النَّاسِ؟ مَنْ لِي بِنِسَانِهِمْ مَنْ لِي بِضِعَّتِهِمْ فَبَعَثَ إِلَيْهِ رَجُلَيْنِ مِنْ قُرَيْشٍ مِنْ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ، عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَمُرَةَ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَامِرِ بْنِ كَرِيزٍ فَقَالَ: اذْهَبَا إِلَى هَذَا الرَّجُلِ فَأَعْرِضَا عَلَيْهِ وَقُولَا لَهُ وَاطْلُبَا إِلَيْهِ فَاتَيَاهُ فَدَخَلَا عَلَيْهِ فَتَكَلَّمَا وَقَالَ لَهُ وَاطْلُبَا إِلَيْهِ فَقَالَ لَهُمَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ ائْتَابُوا عَبْدَ الْمُطَّلِبِ قَدْ أَصَبْنَا مِنْ هَذَا الْمَالِ وَإِنَّ هَذِهِ الْأُمَّةَ قَدْ عَاتَتْ فِي دِمَائِنَا قَالَ: فَأَنَّهُ يَعْضُضُ عَلَيْكَ كَذَا وَكَذَا وَيَطْلُبُ إِلَيْكَ وَيَسْأَلُكَ. قَالَ مَنْ لِي بِهَذَا؟ قَالَ: نَحْنُ لَكَ بِهِ، فَمَا سَأَلَهُمَا شَيْئًا إِلَّا قَالَا نَحْنُ لَكَ بِهِ، فَصَالِحَةٌ فَقَالَ الْحَسَنُ: وَ لَقَدْ سَمَعْتُ أَبَا بَكْرَةَ يَقُولُ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمَنْبَرِ وَالْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ إِلَى جَنْبِهِ وَيُقْبَلُ عَلَى النَّاسِ مَرَّةً وَعَلَيْهِ أُخْرَى وَيَقُولُ: إِنَّ ابْنِي هَذَا سَيِّدٌ وَلَعَلَّ اللَّهَ يُصَلِّحُ بِهِ بَيْنَ فِتْنَتَيْنِ عَظِيمَتَيْنِ» (۱۱)

ترجمه: له ابو موسی اسرائیل بن موسی بصری بخه روایت شوی چی ویلی بی دی: ماله حضرت حسن بصری رضی الله عنه (متوفی ۱۱۰ھ ۷۲۷م کال) خخه واوریدل چی وی بی ویل: په الله تعالی قسم دی حضرت حسن بن علی رضی الله عنهما (متوفی ۴۹ھ ۶۷۲م کال) خخه کله چی د حضرت معاویه رضی الله عنه (متوفی ۶۰ھ، ۶۸۲م کال) په مقابل کی د غرونو په شان لویی لویی لنبکری د جنگ له پاره تیاری کری. نود هغو په لیدو سره حضرت عمرو بن العاص رضی الله عنه (متوفی ۴۳ھ، ۶۶۶م کال) حضرت معاویه ته وویل: زه د داسی لنبکر وکتارونه وینم چی تر هغه پوری به بیرته ستانه نه شی چی تر خو خپل سیلان حریفان قتل نه کری. حضرت معاویه رضی الله عنه چی واللله عمرو بن العاص خخه غوره وځکه چی سولہ بی غوښته عمرو بن العاص ته چی د جنگ هڅونه بی کوله وویل: ای عمرو: که چیری زما لنبکر د هغه فوخیان او د هغه لنبکر زما فوخیان قتل کری نو د الله

په حضور کې به زما خواب څوک و وایې او بیا د دغو مقتولینو او وژل شوو مسلمانانو کونډو ښځو او یتیمانو پالنه به زماله پلوه څوک کوی، او د دوی مسئول به څوک وی؟ له همدې کبله حضرت معاویه رضی الله عنه له خپل پلوه د قریشو د بنو عبد شمس د قبیلې دوه تنه صحابه کرام حضرت عبدالرحمن بن سمره د کابل فاتح (متوفی ۵۱ هـ، ۶۷۴ م کال) او حضرت عبدالله بن عامر بن کریم د بلخ او تالقانو فاتح (متوفی ۵۹ هـ، ۶۸۲ م کال) رضی الله عنهما. (۱)

حضرت حسن رضی الله عنه ته د سولې له پاره د لیبیل او هغوی د وارو ته یې وویل: تاسی دواړه دغه سړی ته لار شی او د سولې کولو وړاندیز ورته وکړی، او پدی باره کی تاسی دواړه خبری ورسره وکړئ، او دهغه د سولې چی هر څومره او هر څرنگ شرطونه او غوښتنی وی، زماله پلوه دهغو د پوره کولو ذمه واری تاسی دواړه پر غاړه واخلي.

هغوی دواړه امام حسن رضی الله عنه ته لارل، له هغه سره یې خبری وکړی او د معاویه رضی الله عنه د سولې پیغام یې ورته ورساوه. امام حسن رضی الله عنه دوی ته وویل: په تحقیق سره مونږ د عبدالمطلب او لادیو او مونږ د خلافت په ذریعه دغه مالونه د الله مخلوق ته ورکوو، او په تحقیق سره تر اوسه پوری دغه اسلامی امت خپلی وینی بهولی دی او په خپلو وینو کی لمبیدلی دی. هغوی دواړه ورته وویل: له همدې امله خواته معاویه رضی الله عنه د سولې وړاندیز کړی دی او تاته دغه او دغه امتیازات درکوی اوله تاڅخه ستاد سولې د شرطونو پوښتنه کوی. حضرت حسن ورته وویل:

زما د سولې د غوښتنو او شرطونو د پوره کولو ضمانت به څوک وکړی؟ هغوی دواړو، ورته وویل: مونږ دواړه ستا د غوښتنو د پوره کولو دهغه له پلوه ضامن او ذمه وار یو. حضرت

۱- طبقات ابن سعد پنجم ټوک ۲۳ مخ بیروت چاپ مصنف امام ابن سعد متوفی ۲۳۰ هـ ذکر عبدالله بن عامر، الاستیعاب فی معرفة الاصحاب دویم ټوک ۳۷۸ دبیروت ۱۴۱۵ هـ چاپ مصنف ابن عبدالبر قرطبی متوفی ۴۶۳ هـ ذکر عبدالرحمن بن سمره.

حسن رضی اللہ عنہ به دسولی چی هر شرط وړاندی کړ هغوی دواړو به ورته ویل: مونږ یې دپوره کولو ذمه وار یو. پس حضرت امام حسن رضی اللہ عنہ دخپلو شرطونو له تضمین څخه وروسته (۱) له هغوی سره سوله وکړه.

حضرت حسن بصری رضی اللہ عنہ ویلی دی: ما له ابو بکره رضی اللہ عنہ (متوفی ۵۴ هـ کال) نفعین مسروح - مسروق څخه واوریدل چی ویې ویل: ما رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم ولیده چی پر منبر باندي ناست و او حسن رضی اللہ عنہ یې ترڅنگ ناست و. رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم حضرت حسن ته وکتل او بیبا یې خلکو ته وکتل او ویې فرمایل: زما دغه زوی سردار دی او بیبا یې اللہ تعالیٰ به دده په ذریعه دمسلمانانو ددوه لویو ډلو ترمنځ سوله راوولی.

نتیجه: تاریخ پوهانو لیکلی دی: حضرت حسن رضی اللہ عنہ له خپل خلافت څخه تیر شو او دمسلمانانو وینی توپولو ته تیار نه شو او له شپږ میاشتې خلافت کولو څخه وروسته یې په سنه ۴۱ هـ ۶۶۱ م دربیع الاول په میاشت کی دحضرت معاویه رضی اللہ عنہ په لاس بیعت وکړ او له بیعت کولو څخه وروسته یې مدینې ته کوچ وکړ او هلته په سنه ۵۹ هـ ۶۶۹ م کی دپنجشنبی په ورځ دربیع الاول په یوولسمه د ۴۶ کلونو په عمر وفات شو او په جنة البقیع کی دخپلی مور بی بی فاطمه ترڅنگ دفن کړای شو. (۲)

۱- طبقات ابن سعد پنځم ټوک ۲۳ مخ بیروت چاپ مصنف امام ابن سعد متوفی سنه ۲۳۰ هـ ذکر عبداللہ بن عامر، الاستیعاب فی معرفة الاصحاب دویم ټوک ۳۷۸ دبیروت چاپ ۱۴۱۵ هـ مصنف ابن عبدالبر قرطبی متوفی سنه ۴۶۳ هـ ذکر عبدالرحمن بن سمره

۲- الامامة والسياسة لومړی ټوک ۱۷۴-۱۷۵ مخونه مصنف ابن قتيبه دینوری متوفی سنه ۲۷۶ هـ ۸۹۹ م مروج الذهب دویم ټوک ۴۲۶ مخ مصنف: امام مسعودی متوفی سنه ۳۴۶ هـ ۹۶۹ م - تاریخ ابن خلدون دویم ټوک ۵۳ مخ پرله پسې مصنف امام ابن خلدون متوفی سنه ۸۰۸ هـ ۱۴۳۱ م الکامل فی التاريخ دویم ټوک ۴۴۵ مخ مصنف امام ابن اثیر متوفی سنه ۶۳۰ هـ ۱۲۵۳ م

امام حسن رضی الله عنه دهغی تقوی په نتیجه کی هغه پنځه کلنه اختلافی مسئله په خو ساعتونو کی حل او هواره کړه چی په زرگونو قدسیه نفسونه دا جهاد په وجه پکی شهیدان او امت پر دوو برخو پکی ویشلی شوی و، چی الله تعالی یې نصیب کړی وه، او دالله تعالی پردی فرمان یې عمل وکړ چی «فاتقوا الله واصلحوا ذات بینکم»، امت یې بیرته متحد کړ او دغه کال ته دسنة الجماعة نوم ورکړای شو، یعنی دا اتحاد او یووالی کال.

اوس هم که په مونږ کی د تقوی ماده پیدا شی داسلامی امت ټولی ستونزی به سم له لاسه هواری شی او تبت او پرک ملتونه، خوری وری پرگنی به سره یو شی، او ټولی هغه بدمرغی به په نیکمرغی بدلی شی چی دخپل منغی شخړو، او اختلافاتو په نتیجه کی منخته راغلی دی، او دامت ټوله هوساینه او نیکمرغی یې تالا ترغه کړی ده.

هو، تقوی هغه بی سیاله نسخه ده چی دانسان ملکوتی صفت پیاوړی کوی او کله چی دغه صفت پیاوړی شی نفس اماره وژل کیږی چی په نتیجه کی یې انسان روحانی مقام ترلاسه کوی دځان غوښتنی او ځان پالنی روحیه پکی ختمیږی، دالله تعالی پر مخلوق یې زړه سوی او مهربانی پیدا کیږی، دمادیاتو دترلاسه کولو له پاره نه خوله چاسره دجنگ او اختلاف تابییه نیسی او نه دخپلو مادی اغراضو، جاه او جلال له پاره دمعضومو انسانانو معصومی وینی توپول لاشه کوی دخپه کولو تصور یې هم نه کوی. دا د تقوی برکت دی په چا کی چی دغه الهی نسخه پیدا شی هغه پخپله هم سوله کوی او دخلکو ترمنغ هم سوله کوی. په کوم شخص کی چی دالله تعالی دغه تجویز کړی نسخه پیدا شی هغه له خپل اماره نفس څخه پرته له بل هیچا سره هم جنگ نه کوی، مولانا جلال الدین رومی (رح) متوفی سنه ۶۷۲ هـ ۱۲۹۵م ویلی دی چی داسی وگری خو دخپل نفس په تزکیه داسی مصروف وی چی دخلکو ترمنغ سولی کولو ته هم وخت نه لری لکه چی په خپل نامتو کتاب مثنوی کی یې ویلی دی: .

خود چه جای جنگ و جدال نیک و بد

کين عالم از صلحها هم ميرمد

بسودايي جانان زجان مشتغل -

بذکر حبيب از جهان مشتغل

تقوی په انسان کی داسی صفت او ملکه پیدا کوی چی د بنمنان هم په خپلو سوله دوستو خبرو سره دوستان گرځوی لکه چی سعدی شیرازی (متوفی ۶۹۱ هـ ۱۳۱۴ م کال) په خپل منظوم کلام کی ویلی دی:

شنيدم که مردان راه خدا

دل دشمنان هم نکردند تنگ

ترا کی میسر شود این مقام

که با دوستانت خلافت و جنگ (۱)

الله تعالی دې په مونږ ټولو کی، یعنی جنگیالیو او هم سوله کورونکو کی د تقوی عنصر پیدا کړی خو او سنی کشالی دوروری په مؤمنانه فضا کی هواری کړای شو الله تعالی او هم ملت ته له گرمتیا څخه نجات ومومو.

سوله کول غوره عمل دی

د اسلام په مقدس دین کی دخلکو ترمنځ سوله کول هغه غوره او نیک عمل دی چی الله تعالی یې په قرآن مجید کی ستاینه کړی او فرمایلی یې دي:

﴿لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِّنْ نَّجْوَاهُمْ إِلَّا مَنَ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَن يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا﴾ (۲)

ترجمه: نشته خیر او نیکی په ډیرو کی له پټو خبرو، جرگو او غونډو کولو او مشورو کولو دوی کی

۱- گلستان لومړی برخه ۱۱۱ مخ دملتان چاپ

۲- دنساء، سورة ۱۱۴- آیت پنځمه سپاره ۱۷ رکوع ۴ سورة

مگر پرته دهغه چا له غونډيو كولو او مشوروو څخه چې خلكو ته امر كوي صدقاتو په وركولو سره او دنورو نيكو چارو په كولو سره او دخلكو ترمنځ دسولې په كولو سره او هغه څوك چې دغه درې واړه چارې يا هره كومه يوه خاص دالله تعالى درضا مندى دترلاسه كولو په خاطر وكړي، نوموړي به ډير ژردوى ته لوى اجر او ثواب وركړو.

تفسير: په دغه مبارك آيت كې الله تعالى نورې ټولې هغه غونډې، مشورې، مركې او خپل منځې پټ خواله كول بې ارزښته گڼلې دي چې سرف ددنيوي اغراضو او مقاصدو دترلاسه كولو په خاطر وي؛ بلكې دالله تعالى په نزد صرف هغه غونډې او پټ پټيوني غوره او دثواب جوگه دي چې ددرې اجتماعي چارو دترسره كولو له پاره وي:

۱- لومړې هغه غونډې چې له بې وزلو او مستمنديو، وگړو سره دمرستي كولو په خاطر وي. دهغوى دخوراك، پوښناك، تعليم، درملو او علاج، مسكن او نورو اړتياؤ دپوره كولو په خاطر غونډه وكړاى شي او بيا ددغې غونډې وگړي مشوره سره وكړي او بيا دبشرې ټولنې بډاى او شتمنو اغنياؤ ته بلنه او ددې خبرې دعوت وركړي چې دخپلو صدقاتو فرضي وي او كه نفلي وي په وركولو سره دمصيبت څپلو او بې وزلو مرسته وكړي.

۲- خلكو ته دنيكو چارو دكولو او له ناوړو چارو څخه دمنعه كولو په خاطر غونډې او مشورې او دټولنې داصلاح په تكل سره غونډيدل او بيا پردې فيصله او مشوره كول چې خپل دامر بالمعروف او نهى عن المنكر اصلاحى فريضه او دعوت څرنگ اغيزمن گرځولى شي او دمنكراتو مخنيوى بايد څرنگ وكړي شي ددعوت منهج او اسلوب بايد څرنگ وي او ..

۳- دريم دخلكو ترمنځ دسولې او روغې جوړې كولو له پاره غونډې او مشورې كول، او دخپلې سولې دپروسي دكاميابو لوله پاره پلانونه او اژنداوي جوړول او بيا هغه

پلی کول. برابره خبره ده که سوله کول په حقوقو کی وی او که د جنگونو په ختمولو کی وی، د دوه کسانو ترمنځ وی او که د دوه ډلو یا حکومتونو ترمنځ وی.

یادونه: تفسیر پوهانو ویلی دی: صدقات او دخلکو ترمنځ سوله کول دواړه په معروف کی شامل دی ځکه چی دغه دواړه هم نیکی چاری دی. (۱)

مگر دا چی الله تعالی دغه دواړه په خاصه توگه ذکر کړی دی د دوی پراهمیت بانندی دلالت کوی ځکه هر هغه څه چی له تعمیم څخه وروسته بیادویم ځل په خصوصیت سره ذکر کولی شی هغه ډیر زیات مهم وی.

د ثواب گټلو شرط: د دغو دری وارو د ثوابونو د گټلو له پاره الله تعالی په دغه مبارک آیت کی د شرط لگولی دی چی خاص د الله تعالی درضا مندی د ترلاسه کولو له پاره وی. یعنی د نیوی مقاصدو له پاره نه وی، دریا ء او ځان بنودنی له پاره نه وی، د ځانونو دمطرح کولو په خاطر نه وی. او که چیری د دغو اهدافو د ترلاسه کولو په خاطر وی نو په دنیا کی یې دخلکو په انظارو کی سپکوی دسولی هلی ځلی یې له ناکامی سره مخ کوی اوله بل پلوه له هغو عظیمو اجر و نو او ثوابونو څخه محروم او بی برخی کیږی چی الله تعالی یې له مخلصو سوله کوونکو او مصلحینو سره وعده کړی ده او هغه دادی:

۱- تفسیر قرطبی دریم توک ۲۴۵ مخ، تفسیر معارف القرآن دویم توک ۵۴۶ مخ

د سولې فضائل او ثوابونه:

په ذکر شوی مبارک آیت کې الله تعالیٰ چې د کوم عظیم اجر و عده له مخلصو سوله کوونکو سره کړې ده رسول الله صلی الله علیه وسلم دهغه تشریح په خپل مبارک حدیث کې داسې کړیده:

۱- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ يَقُولُ: مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ اسْتُجِيبَ ثَوَابَ شَهِيدٍ.

ترجمه: له ابوهریره رضی الله عنه (متوفی ۵۹ هـ کال) څخه روایت دی چې ویلی یې دی: ماله رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه واوریدل چې ویې فرمایل: چا چې د دوه کسانو یا دوه ډلو یا دوه حکومتونو تر منځ سوله وکړه د یوشهید ثوابه ورته واجب او لازم شو.

۲- عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: مَنْ أَصْلَحَ بَيْنَ اثْنَيْنِ أَعْطَاهُ اللَّهُ بِكُلِّ كَلِمَةٍ عَتَقَ رَقَبَةً.

ترجمه: حضرت انس بن مالک (متوفی ۳۰ هـ، ۷۲۶ م کال) رضی الله عنه ویلی دی: چا چې د دوه کسانو یا دوه ډلو تر منځ سوله وکړه الله تعالیٰ به سوله کوونکي ته د سولې دهرې خبرې کولو په بدل کې د یو مریې دازادولو اجرا و ثواب ورکړي.

۳- « وَقَالَ أَوْزَاعِي: مَا خَطْرَةٌ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ خَطْرَةٍ فِي إِصْلَاحِ ذَاتِ الْبَيْنِ وَمِنْ إِصْلَاحِ بَيْنِ اثْنَيْنِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِرَاءَةً مِنَ النَّارِ. »

ترجمه: امام اوزاعی عبدالرحمن بن عمرو (متوفی ۵۷۰ هـ، ۶۸۰ م کال) رحمة الله علیه ویلی دی:

الله تعالیٰ ته له هغه قدم او گام اخیستلو څخه بل هېڅ یو قدم هم محبوب نه دی چې دخلکو تر منځ د سولې کولو له پاره او چټ کړای شي، یعنی په ټولو گرځیدو راگرځیدو او سفرونو کې د سولې له پاره گرځیدل راگرځیدل غوره دی. او چا چې د دوه کسانو یا دوه ډلو تر منځ سوله وکړه الله تعالیٰ به سوله کوونکي ته د دوزخ له اور څخه دخلاصون اجرا و ثواب په عملنامه کې ولیکي. یعنی یوه سوله کول له جهنم څخه دنجات او خلاصون سبب گرځیږي پدې شرط چې د الله درضامندی په خاطر وي. (۱)

سوله کول له نفلی عبادت څخه افضل دی:

په اسلامی اجتماعي نظام کې دخلکو ترمنځ سوله کول خور اھسک مقام او فضيلت لری ان تر دې چې رسول الله صلى الله عليه وسلم له نفلی روژې نيولو او په شپه کې تمامه شپه له نفلی لمونځ کولو څخه افضل عمل گڼلی دی لکه چې په يو حديث کې يې فرمایلی دی:

«عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَفْضَلِ مِنْ دَرَجَةِ الصِّيَامِ وَالصَّلَاةِ وَالصَّدَقَةِ، قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: إِصْلَاحُ ذَاتِ الْبَيْنِ وَفَسَادُ ذَاتِ الْبَيْنِ الْحَالِقَةُ.» (۱)

ترجمه: له حضرت ابو درداء رضی الله عنه (متوفی ۳۲ هـ، ۶۵۵ م کال) څخه روایت دی چې ویلی یې دی: رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایلی دی: ایازه تاسی ته پر داسی یو عمل خبر درنه کړم چې دهغه کول له نفلی روژې نیولو څخه او له نفلی لمونځ کولو او له خیراتونو ورکولو څخه زیات افضل اوله دغو ټولو څخه زیات ثواب لری؟ صحابه کرام وویل: هو، ای دالله تعالی رسوله راته ویې ښیې حضرت رسول اکرم وفرمایلی: دغه عمل دخلکو ترمنځ سوله کول دی. او دخلکو ترمنځ اختلاف او دښمنی پیدا کول او خلک په جنگ سره اچول دا اختلاف اچوونکی دین ختموی.

امام خطابی رحمه الله علیه ویلی دی: په دغه مبارک حدیث کې دخلکو ترمنځ سولی کولو ته ترغیب او هڅونه ده او دخلکو ترمنځ دا اختلافاتو له پیدا کولو او جنگولو څخه ممانعت دی. او سوله ځکه له نفلی عباداتو څخه غوره ده چې نفلی عبادت کوونکی د عبادت په کولو سره صرف خپل ځان ته گټه رسوی. پداسی حال کې چې دخلکو ترمنځ سوله کوونکی دخلکو او ټولنی ته گټه رسوی، او په اسلام کې اجتماعي مشروعی گټوری چاری له فردی چارو څخه زیات فضيلت لری او پدې کې خواهیڅ شک نشته چې داسلام مقدس دین اجتماعي دین دی. (۲)

۱- سنن ابی داود دویم ټوک ۳۲۵ مخ دملتان چاپ.

۲- عون المغبود ۱۳ ټوک ۲۱۴ مخ مع الزیادة دارالفکر بیروت ۱۴۱۵ هـ، ۱۹۹۵ م.

سوله ئيز ژوند او اسلام

دايو منل شوی حقیقت دی چې د اسلام مقدس دین د یو داسی مهذب نظام نوم دی چې ټول اصول او قوانین یې دکائناتو دلایزال خالق له پلوه دی او دغه نظام په خپله الله تعالی اسلام نومولی دی چې دسلامتی او روغی جوړی او دتسلیم په معنا سره دی. داسلام مقدس دین خپلو معتقدینو ته دانبودنه کړی ده چې انسان اجتماعی مخلوق دی او له اجتماع څخه پرته ژوند نه شی کولای او نه دژوند ټولی اړتیاوی په تنهائی سره پوره کولی شی. (۱)

له همدی کبله یې له یوبل سره دسوله ئیز او ډاډمن ژوند کولو او یوبل ته دزیان نه رسولو حکم کړی دی خو هغه مقصد چې په زمکه کی دانسان په حاکم گرځولو کی دی چې دزمکی اعمار دی په بڼه توگه پوره شی. دسوله ئیز ژوند له پاره یې قوانین ورته کینبودل او دهغوی دینودنی له پاره الله تعالی وخت په وخت انبیا ء مبعوث کړل چې وروستی نبی ئې حضرت خاتم الانبیا ء محمد صلی الله علیه وسلم دی چې دانبیاو دبعثت لړی یې پری ختمه کړه، او حضرت محمد صلی الله علیه وآله وسلم په (۶۲۳ مسیحی کال) کی او دخپل نیکمرغه هجرت (په لومړی ۱هـ کال) کی کله چې مدینې منورې ته یې دالله تعالی په اذن او دانصارو په بیابیا بلنه هجرت وکړنو داسلامی حکومت لومړئ بنسټ یې له یوبل سره دسوله ئیز ژوند په کولو کی کینبود او ددغه مهم ضرورت له پاره یې یو قرار داد ولیکه چې پنځه ویشت مادی لری چې څوارلس یې دمسلمانانو په خپل منځ کی دسوله ئیز ژوند له پاره وی او یوولس مادی یې دمسلمانانو او غیر اسلامی هغووگرو ترمنځ دسوله ئیز ژوند تیروولو په باره کی وی

۱- حجة الله البالغه لومړی ټوک ۵۰ مخ دلاهور چاپ ۱۴۰۲ هـ ۱۹۸۱ م مصنف شاه ولی الله مترفی

چی په مدینه منوره کی سره او سیدلی چی په سرکی بی د یهودیانو درې قبیلی بنو قریظه، بنو قینقاع او بنو نضیر وی. اوله مشرکانو خخه د عربود اوس او خزر ج هغه وگری وچی لامسلمان شوی نه ؤ. او دغه قرار داد، دم دینی په میثاق یعنی ترون او قرار داد سره و نومولی شو چی سیرت لیکونکو په اجمالی او تفصیلی توگه سره ذکر کړی دی او هغه تاریخی، ابدی لومړی میثاق او دهغه مادی زه د درنولوستونکو دمعلوماتو دزیاتولو او دخپلی مدعی دثبوت له پاره دلته ذکر کول ضروری گنیم:

بسم الله الرحمن الرحيم

دم دینی میثاق

دایوترون دی چی دمحمد نبی امی «صلی الله علیه وسلم» په امر دقریشو اودیشرب اود دوی دپلویانو اوله دوی سره په جنگ کی دگډون کوونکو ترمنځ لیکلی کیږی.

لومړی ماده: ټول مسلمانان ایکی یوامت دی.

دویمه ماده: دقریشو مهاجرین به دپخوا په شان دخپل بندیانو فدیو ورکوی او یوله بل سره به د دیت په اداء کولو کی مرسته کوی.

دریمه ماده: دانصارو ټولې قبیلی: بنو ساعده بنو جشم، بنو نجار، بنو عمروین عوف، بنو نبیت بنو ثعلبه، بنو جفنه او بنو شطنه او ټول مؤمنان به دپخوا په خیر لکه څرنگ چی دمومنانو دود دی دیویل دیت به ورکوی او هم به دجنگی بندیانو فدیو اداء کوی.

څلورمه ماده: دپوروپړیو او په اقتصادی بی وزلی کی له اخته وگړو سره به په معروفه توگه مرسته او مدد کولی شی.

پنځمه ماده: دظالمانو، جنایت کوونکو او مفسدینو په خلاف به ټول مسلمانان یوموتی وی که څه هم کوم جنایت کوونکی دکوم مسلمان زوی هم وی.

شپږمه ماده: هیڅ یومومن به هم دکافر په ملاتړ مومن نه قتلوی، او نه به دمومن په مقابل کی دکافر پلوی کوی.

اورومه ماده: که چیرې کوم ادنی مؤمن هم چاته پناه ورکړې هغه به د ټولو پناه گڼلې کېږي او د ټولو مسلمانانو. ذمه واری یوه او سره مشترکه ده.

اټمه ماده: که چیرې یهودیان زموږ اطاعت وکړي نو پر هغوی به هیڅ تیری او ظلم نشي کولای بلکې له هغوی سره به مرسته کولی شي.

نهمه ماده: د مسلمانانو سوله به گډه او متفقو وی او انفرادی سوله هیڅ اعتبار نه لري؛ بلکې که له کومې قبیلې سره سوله کولی شي نو په ټولنیزه توگه به کولی شي او د جنگ په دوران کې به هیڅ مسلمان هم فردی سوله نه کوي.

لسمه ماده: مسلمانان به وار په وار جهاد ته ځي کله چې یوه ډله راشي نو بله ذمه کوونکي ډله به لېږلې شي.

یوولسمه ماده: د ټولو مسلمانانو وینه سره برابره ده، او هغه مؤمنان په سمه لاره او نیکه دی چې متقیان وی.

دولسمه ماده: دمکې له قریشو سره به نه خومالی مرسته کولی شي، او نه به د مسلمانانو په خلاف هغوی ته پناه ورکولی شي.

دیارلسمه ماده: که چاکوم مسلمان په ظلم او ناحقه سره قتل کړي وی نو قاتل به یې قصاص کولی شي مگر دا چې دوژل شوی وار تان په دیت اخیستلو رضامند شي، او د قاتل په خلاف به ټول مسلمانان یو موتېی او سره متحد وی.

څوار لسمه ماده: دهرې شخړې او معاملې فیصله او پریکړه به د الله تعالی له کتاب قرآن کریم او د محمد «صلی الله علیه وسلم له سنت سره سمه کولی شي.

پنځلسمه ماده: پر مدینه باندې د یرغل کولو په صورت کې د یرغل کوونکو په خلاف به یهودیان له مسلمانانو سره په جنگ او جنگي لگښتونو کې شریک او برخمن وی؛ داځکه چې دا به له خپل ټاټوبي او وطن څخه د دفاع جنگ وی.

شپاړسمه ماده: یهودیان به پر خپل دین عمل کوي او مسلمانان به پر خپل دین باندې عمل کوي،

اوولسمه ماده: یهودیانو، قبائلو دغه راز د دوی هم پیمانو او دوستانو ته به له قانون سره سم مدنی او د تابعیت حقوق ورکولی شي. مگر که له دوی څخه څوک د جنایت مرتکب شي سزابه هر ورو، ورکولی شي.

اتلسمه ماده: د دی معاهدې او تړون پر گډون کوونکو باندې په یثرب یعنی مدینه کې

هر ډول فتنه او فساد جوړول حرام او ممنوع دی.

نولسمه ماده: د جنایاتو په سزاگانو وړ کولو کې به هیڅ ډول او دهیچاله پلوه هم خنډ کیدل او خنډونه پیدا کول زغملی نه شی، دوکه وړ کوونکی او تړون ماتوونکی به په خپله خپل ځانونه له خطر سره مخامخ کړی. نیکی کوونکی به په حفاظت کې وی.

شللمه ماده: د مدینې گاونډیانو او په مدینه کې پناه اخیستونکو له پاره هم همدغه حقوق دی او پر هغوی باندې به هم هیڅ ډول تیری نه شی کولای.

یویشتمه ماده: د دغه تړون د برخوالو ترمنځ که چیرې کومه شخړه او پیښه منځته راشی چی له هغې څخه د فساد پیدا کیدو، ویره وی نو فیصله به یې محمد صلی الله علیه وسلم د الله تعالی له قانون سره سمه کوی.

دوویستمه ماده: دمکې قریشو او دهغوی ملاتړ کوونکو ته به پناه نشی ورکولی.

درویشتمه ماده: له چا سره په سوله کولو کې به د دې معاهدې ټول اړخونه گډوی. یعنی د مسلمانانو په شان به یهودیان هم د داسې صلحنامې پابند وی چی له کومې بهرنی قبیلې سره شوی وی.

څلیریشتمه ماده: د دې تړون هر فریق دخپلی سیمې د ساتنی او له هغې څخه به د دفاع ذمه واری.

پنځه ویشتمه ماده: دغه تړون ظالم او تیری کوونکی ته د سزاوړ کولو خنډ او مانع نه شی گڼلی.

بیشکه الله تعالی دهغه چا ساتونکی او مل دی چی متقی وی او محمد د الله رسول دی. (۱۱)
داده د اسلام د مقدس دین د مدنی او سوله ئیز. سیاسی او اجتماعی ژوند هغه بی سیاله وثیقه او تړون چی تر دغه وخت پورې یې هیچا هم مثال نه لیدلی و اونه یې اوریدلی او نه

۱- خیار المقول فی سیره الرسول ج ۲ ص ۵۹ مصنف شیخ مصطفی الغیلانی، بیروت ۱۳۲۳ هـ ۱۹۰۵ م
البدایه والنهایه دریم ټوک ۲۲۵-۲۲۶ د لاهور چاپ مصنف حافظ ابن کثیر متوفی ۷۷۴ هـ، ۱۳۸۷ م
جوامع السیرت دویم ټوک ۱۱۹ د کراچی چاپ ۱۴۱۱ هـ مصنف امام ابن حزم متوفی ۴۵۶ هـ ۱۰۷۹ م
سیرت ابن هشام دویم ټوک ۱۴۷-۱۵۰ مخونه د مصطفی بابی چاپ مصری ۱۳۵۵ هـ، ۱۹۳۶ م مصنف
عبدالمهک. بن هشام حمیری متوفی ۲۱۳ هـ، ۸۲۶ م.

يادونه:

ځينو ليک والانو د مدینې د میثاق مادې له پنځه ويشتو څخه زیاتې لیکلې دي او ځينو کمی لیکلې دي. د دې سبب دا دی چې په ځینو مادو کې د «الف، ب، ج اجزاء» دی هغه یې هم ځانگړې مادې نیولې دي چې په دې توگه ځینو هغه تر دوه پنځوس پورې رسولی دي او چا چې کمی نیولې دي هغوی دوه دوه مادې یو ځای کړې دي خو په اصل کې همدغه پنځه ويشت مادې دي او ما دغه شمیر له تحقیق او څیړنې څخه وروسته لیکلې دي.

تر اوسه پورې په نورو ادیانو کې یې مثال میندلی شی او نه به په راتلونکې کې ومیندلی شی. او د ایوازی د کاغذ پرمخ لیکلې شوی اساس نامه نه وه؛ بلکې هره یوه ماده یې په عملي ډگر کې پلې کړای شوی وه د مدینې او دهغې د چاپریال له اوسیدونکو سره رسول اکرم صلی الله علیه وسلم او مؤمنانو او د نبوی مدرسې مخلصو شاگردانو سوله نیز ژوند کاوه، که څه هم د مدینې منورې یهودیانو او دنوروله پلوه به کله ناکله د دغه تړون دسوله نیز ژوند له مادو څخه سره غرونه په جزوی توگه کولی شوه مگر مسلمانانو به د رسول الله صلی الله علیه وسلم له هدایت سره سم دهغوی په مقابل کې له زغم څخه کار اخیست تر دې کله چې په (۵هـ کال کې له ۶۲۸ مسیحی کال) سره سم د احزاب خندق په غزا کې دمکې مشرکانو دنوروکفری قبائلو په ملگرتیا پر مدینه منوره چې د اسلامی حکومت پرموښت ستمیت ودرغل په تکل راغلل نو د مدینې منورې د یهودو د بنوقریظه قبیلې له خپل فطری عاصیانه عادت سره سم په ډیری سپین سترگی سره له عهدنامې څخه سر غرونه وکړه او په ډاگه یې مشرکانو ته پیغام ولیږه چې مونږ د مسلمانانو په خلاف ستاسې ملگری یو هماغه وچې د احزاب له غزا څخه وروسته رسول الله صلی الله علیه وسلم د الله تعالی په امر او د قرار د ادله او ولسمې مادې سره سم هغوی ته سزا ورکړه هغه هم دهغوی

د ټاکلي حکم او مینځه گړی حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه له فیصلې سره سم. (۱۱)
 تلپاتې و ثیقې: دخاتم النبیین حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دغه هر اړخیز منشور
 او دسوله نیز ژوند میثاق صرف دمدينی له پاره نه و او نه یوازې دهغه وخت له پاره و بلکې
 دگردې دنیا له پاره دهر عصر له پاره او ترقیامته پورې دټول اسلامي امت له پاره دغه
 نبوی و ثیقې واجب العمل ده، او هیڅ مسلمان ته روانه ده چې مخالفت ورڅخه وکړي او
 یاد دغې مبارکې ابدې او تلپاتې و ثیقې داصولو پر ضد عملی گام او چت کړي او له نورو
 سره یاله خپلو مسلمانانو سره دگاونډي توب یا داسې گډ ژوند کول پیل کړي چې دنبوی
 دمدينی دتاریخي مهذب منشور او میثاق پر ضد او سرچپه وي. بلکې قدم په قدم
 داسلامي امت نسلونو عمل پری کړي دی او په خپل ژوند و دکی یې پلي کړي دی. ځکه
 مسلمان پردی باندي پوهیږي چې دخاتم النبیین له قول او عمل څخه مخالفت کول داسلام
 له دین څخه وتل دی، او بیا پر داسې شخص باندي دمسلمان اطلاق شرعاً نه شی کولای.
 لکه چې الله تعالی فرمایلي دی:

«وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا.»
 (دسورة ۱۱۵ ایت ۵ سپاره)

ترجمه: او هر څوک چې مخالفت کوي له رسوله وروسته له هغه چې ښکاره شوه ده ته سمه لاره او
 دمسلمانانو له لارې څخه پرته پرېله لاره رهي شي. نوموړي به دي هماغه لوري ته وگرځوي چې دي
 ورگرځيدلي دي او نوموړي به دي جهنم ته داخل کړو؛ او بدځای دور تلوي.

۱- دلائل النبوة دویم ټوک ۵۰۴-۵۰۵ مخونه دمصر چاپ مصنف: حافظ ابونعیم متوفی ۴۳۰هـ، ۵۳۰م
 زاد المعاد، دریم ټوک ۱۲۹-۱۳۵ مخونه درياض چاپ ۱۴۱۵هـ، ۱۴۰۸م مصنف حافظ ابن القيم
 متوفی ۷۱۵هـ، الوفاء باحوال المصطفى ۷۱۴مخ دبیروت چاپ ۱۴۰۸هـ، ۱۹۸۸م مصنف امام ابن
 جوزي متوفی ۵۹۷هـ ۱۲۲۰م. صحيح بخاری كتاب المغازی ج غزوة بنو قريظة صحيح مسلم حديث

سوله نيز ژوند كول

سوله نيز ژوند كول څه ته وايي او دغه څه ډول ژوند دی؟

تعريف: دا هغه پوښتنه ده چې زما د دی ليکنی لوستونکو ته په ذهن کی بنيایي پيداشی ځکه چې دهر چا پوهه يو ډول نه وی زموږ په ټولنه کی بنيائی داسی ډير وگړی وی چې په اجمالی ليکنو پوه نه شی او تفصيل ته يې اړتيا وی. له دې امله زه غواړم په لنډه توگه دسوله نيز ژوند دمفرداتو او ارکانو يادونه وکړم خودغه ډول ژوند او دغه اصطلاح په عمومي توگه وپيژندلی شی. سوله نيز ژوند كول په لاندی ډول دی:

الف: دهر جا فطری ازادی ته په شرعی حدودو کی په درنه سترگه کتل او احترام كول.

ب: دچا پر شخصی مال باندى تعارض نه كول پدی شرط چې په شرعی طریقه يې لاس ته راوړی وی. او دهغه دمالی کار وبار په لاره کی خنډنه واقع کيدل.

ج: دچا پر ناموس، لکه ميرمن، مور، خور، لور تعارض نه كول او دهغه احترام كول.

د: دچا پر عقیده او دين تعارض نه كول، او نه له دینی شعائر و څخه ديوچا منعه كول، ياد چا معبود ته په سپک نظر کتل او دچا معبود ته ښکښل كول. لکه چې الله تعالی

فرمایلی دی: «وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ.»

(دانعام سورت ۱۰۸ آیت ۷ سپاره)

اواى مؤمنانو: هغو معبودانو ته کښل مه کوی چې غیر مسلم يې عبادت کوی ځکه که

تاسی داسی وکړی نو دوی به په ناپوهی سره په ناحقه الله تعالی ته کنخل وکړی.
 ه: د متبوع حکومت له قوانینو څخه سرغړونه نه کول، پدی شرط چی د الله تعالی
 د توحید او عباداتو پر ضد نه وی.

و: پر خپل لاس او ژبه چاته ضرر نه رسول او گاونډی ته په درنه کتل او دهغه په
 گټو خوشالیدل او په تاوان یې خپه کیدل او پر هغه باندی تیری نه کول.
 ز: په ټولنه کی د فتنی، فساد او اخلاقی ردائلوله ترویج څخه ډډه کول.
 او له داسی نورو هغو اعمالو څخه ډډه کول چی بل څوک ورڅخه زیانمن کبیری، او امنیت
 یې گډوډ کبیری. دې ته سوله نیز ژوند کول ویلی کبیری.

د نبوی احادیثو په رڼا کی سوله نیز ژوند کول:

د اسلام فردی او اجتماعی نظام که څه هم د جنایت کوونکو له پاره په مدنی اړخ کی هم
 تأدیبی سزاگانۍ ټاکلی دی، مگر دغه سزاگانۍ په دویم قدم کی دی په لومړی قدم کی
 کوښښ کوی چی په خپل سپیڅلی اخلاقی نظام سره د ټولنی داسی وگړی چی د گاونډیانو،
 وطنوالو او کلیوالو سوله نیز ژوند په خپلو ناوړو اعمالو او اقوالو سره تهدیدوی یا هغوی
 ته زیان رسوی پر اخلاقی نسخی سره هغه اصلاح کړی. او دا داسی مجریه نسخه ده چی په
 هر وخت کی یې کامیابه نتیجه ورکړی ده. په سوله نیز ژوند کی د گډوډی پیدا کوونکو له
 پاره رسول الله صلی الله علیه و لم مسلمانانو ته دایمان د زوال، او دوزخ ته د تللو د الله
 تعالی د غضب او داسی نورو معنوی زیانونو خبرداری ورکړی دی چی زه یې د نمونی په
 توگه یو څو مبارک حدیثونه دلته وړاندی کوم څو دا ثابته کړم چی اسلام خپلو پیروانو ته

پرسوله ئيز ژوند كولو خومره ټينگار كړى دى:

۱- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَاللَّهِ لَا يُؤْمِنُ وَاللَّهُ لَا يُؤْمِنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ مَتَّفِقٌ عَلَيْهِ. (۱)

ترجمه: له ابوهريره رضی الله عنه څخه روایت دی چې ویلی یې دی: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی: په الله تعالی قسم دی چې مومن نه دی، په الله تعالی قسم دی چې مومن نه دی، په الله تعالی قسم دی چې مومن نه دی، په الله تعالی قسم دی چې مومن نه دی؛ وپې فرمایلی: هغه څوک چې دده گاونډی دده له زیانونو څخه په امن نه وي.

۲- وَعَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ لَا يَأْمَنُ جَارَهُ بَوَائِقَهُ. رواه مسلم (۲)

ترجمه: له حضرت انس رضی الله عنه څخه روایت دی چې ویلی یې دی: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی: هغه څوک به جنت ته نننه نوځی چې دده گاونډی دده له زیانونو څخه په امن نه وي.

۳- وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنْ فُلَانَةٌ تَذْكُرُ مِنْ كَثْرَةِ صَلَاتِهَا وَصِيَامِهَا وَصَدَقَتِهَا غَيْرَ أَنَّهَا تُؤْذِي جِيرَانَهَا بِلِسَانِهَا قَالَ هِيَ فِي النَّارِ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنْ فُلَانَةٌ تَذْكُرُ قَلَّةَ صِيَامِهَا وَصَدَقَتِهَا وَصَلَوَاتِهَا وَأَنَّهَا تُصَدِّقُ بِالْأَثْوَارِ مِنَ الْاِقْطِ وَلَا تُؤْذِي بِلِسَانِهَا جِيرَانَهَا؟ قَالَ هِيَ فِي الْجَنَّةِ، رَوَاهُ أَحْمَدُ وَالْبَيْهَقِيُّ.

رواه احمد والبيهقي (۳)

ترجمه: له ابوهريره رضی الله عنه څخه روایت دی چې ویلی یې دی: یو سړی وویل: ای دالله تعالی رسول! دفلانې ښځې په باره کي ويل کيږي چې ډير لمونځونه کوي، ډيري روژي نيسي او ډير

۱- مشکوة ج ۲ ص ۴۲۲ باب الشفقة والرحمة على الخلق

۲- صحيح مسلم كتاب الايمان حديث نمبر ۷۳

۳- مشکوة ج ۲ ص ۴۲۴-۴۲۵ باب الشفقة والرحمة على الخلق

خیراتونه ورکوی، مگر په ژبه گاونډیانوته ډیر زیانونه او تکلیفونه رسوی؟ نبی کریم صلی الله علیه وسلم وفرمایل: هغه دوزخی ده او د دوزخ په اور کې به وی.

بیا هغه سپری وویل: ای د الله تعالی رسول! دهغې فلانې ښځې په باره کې ویل کیږی چی ډیرې لږ نفلی روژی نیسی، او ډیر لږ خیراتونه ورکوی او ډیر لږ نفلی لمونځونه کوی او صرف دکورتوڅو توتې خیرات ورکوی مگر په خپلې ژبې سره خپلو گاونډیانوته زیان نه رسوی. رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل: دغه ښځه جنتی ده او په جنت کې به وی. دا حدیث امام احمد بن حنبل په خپل مسند کې او بیهقی په شعب الایمان کې روایت کړی دی.

نامتو محدث شیخ عبدالحق دهلوی (متوفی ۱۰۷۵هـ کال) په خپله فارسی شرح اشعة اللمعات کې د دغه مبارک حدیث په شرح کې لیکلی دی:

بسبب ایذای همسایه ها کثرت نماز و روزه و تصدق با وجود آنکه افضل عبادات اند کفارت این گناه وی نخواهد شد و اما زن ثانی تقصیری در بسیارینماز و روزه و تصدق دارد، ایذانا کردن همسایه ها را تلافی آن میکند.

۴- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي جَارًا يُؤْذِنِي فَقَالَ: انْطَلِقْ فَأَخْرِجْ مَتَاعَكَ إِلَى الطَّرِيقِ. فَاَنْطَلِقْ فَأَخْرِجْ مَتَاعَهُ فَاجْتَمَعَ النَّاسُ عَلَيْهِ فَقَالُوا مَا شَأْنُكَ؟ قَالَ: لِي جَارٌ يُؤْذِنِي فَجَعَلُوا يَقُولُونَ اللَّهُمَّ الْعَنَّهُ، اللَّهُمَّ اخْرِجْهُ فَبَلَّغَهُ فَقَالَ ارْجِعْ إِلَى مَنزِلِكَ فَوَاللَّهِ لَا أُوذِيكَ. (۱)

ترجمه: له ابوهریره رضی الله عنه څخه روایت دی چی ویلی دېی دی: یو سړی رسول الله صلی الله علیه وسلم ته وویل: ای د الله تعالی رسول! زما یو گاونډی دی ماته ډیر تکلیف رسوی. رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل:

څه لارښه او دکور خپل ټول اسباب دکوڅی لاری ته اوباسه او په لاره کی یې وغورځوه. هغه سړی لار او د نبی کریم صلی الله علیه وسلم له هدایت سره سم یې دخپل کور ټول اسباب دکوڅی لاری ته وویستل او په لاره کی یې کوټه کړل، خلک پری راتول او پری راغونډه شول او ورته ویې ویل: ولی دې دخپل کور اسباب کوڅی ته راویستلی دی، څه چل دی؟ هغه سړی خلکو ته وویل: زما گاونډی ماته ډیر زیات تکلیف رسوې، زه لارم او پدی باره کی می رسول الله صلی الله علیه وسلم ته شکایت وکړ. راته ویې فرمایل: دخپل کور ټول اسباب لاری ته اوباسه. خلکو چی دا اوریدل نو ټولو وویل: یا الله! دده پر موذی گاونډی لعنت وکړه. یا الله! دده گاونډی وشرمه وه اورسوا یې کړه. دغه حالت دده گاونډی ته ورسیده او ورڅخه خبر شو او په منډه دغه سړی ته راغی او ورته ویې ویل: اسباب دې بیرته خپل کور ته دننه کړه. په الله تعالی قسم درته کوم چی بیا به له دی وروسته زه تاته تکلیف ونه رسوم.

۵- امام شعرانی ویلی دی: **وَ كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ آذَى جَارًا فَقَدْ آذَانِي وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ وَمَنْ حَارَبَ جَارَهُ فَقَدْ حَارَبَنِي وَمَنْ حَارَبَنِي فَقَدْ حَارَبَ اللَّهَ تَعَالَى.** (۱)

ترجمه: نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی: چاچی خپل گاونډی ته تکلیف ورساوه نو په تحقیق سره ماته یې تکلیف ورساوه او چاچی ماته تکلیف ورساوه نو په تحقیق سره الله تعالی ته یې تکلیف ورساوه، او چاچی له خپل گاونډی سره جنگ وکړ نو په تحقیق سره له ما سره یې جنگ وکړ او چاچی له ما سره جنگ وکړ نو په تحقیق سره له الله تعالی سره یې جنگ وکړ.

۱- الأذب المفرد ص ۴۲ حدیث ۱۲۴ باب شکایة الجار دلاهور چاپ مصنف امام بخاری متوفی ۳۵۶ هـ سن

ابی داود، کتاب الادب باب فی حق الجوار ۷۰۷ مخ ۱۴۰۷ هـ

مطلب دا چی شوک له الله تعالی سره جنگ وکړی هغه کله مومن پاتې کیږی. د اسلام مقدس دین د سولہ نیز ژوند کولو له پاره دا هغه تعلیم او روزنه ده چی په بل هیڅ دین او مسلک کی نشته او نه به پیدا شی.

دایذا، او تکلیف لنډ تفصیل:

په ذکر شویو نبوی احادیثو کی د بواناتو لفظ راغلی دی چی د گرامر له مخی جمع تکسیره ده او مفرد یې بائقة رادرومی چی په عربی ژبده کی دشر او تکلیف په معنا سره دی. دغه راز دایذا، لفظ هم راغلی دی چی د تنگولو او یو چاته د تکلیف رسولو په معنا سره رادرومی. (۱)

دغه راز د جار لفظ له مجاوره څخه دی چی د گاونډی او همسایه په معنا سره دی او دا عام دی په دولتی کچه وی او که په اولسی کچه وی په دواړو صورتونو کی داسی څه کول په اسلام کی حرام دی چی گاونډی هیواد یا کورته تکلیف رسوی او دهغوی آرام او سولہ نیز ژوند تهدید وی، په دولتی کچه د مثال په ډول ۱- عسکری خوځښتونه، ۲- عسکری تمرینات، له ټاکل شویو پولو څخه کله ناکله تیری کول، په ناحقه سره گاونډی هیواد ته جنگی گواښ کول، د لوظ ناموما تول، د اړتیا وړ شیانو منعه کول، یا په زور سره د گاونډی هیواد حق غصب کول، یا چل او دوکه ورسره کول او داسی نور...

دغه راز په اولسی کچه د گاونډی په لاره کی خغلی او گندکی اچول، په کوڅه کی موتیازی کول، د گاونډی کورته په دیوال ورکتل، دهغوی دور له چولی ورکتل، په هسک

اواز له اړتیا پرته خبری کول، د گاوندی له کور څخه غلا کول، د کوچنیانو ورته لمسول چې هغوی ته ستغی سپوری ووايي کنځل ورته وکړي، شور ماشور جوړ کړي، د گاوندی چغلی کول، دهغه غیبت کول، هغه ته مالی تاوان رسول، دهغه د عقیدې او دیني شعائرو سپکاوی کول، مسخري او ملنډې پوری کول، په گاوندی پوری تهمتونه او تورو نه لگول او داسی نور، ان تردی چې په اسلام کی خوداهم ناروا دی چې یوتن لمونځ کوی او بل یې په څنگ کی په جگ او از تلاوت کړی.

ټولنيز عدالت

د ټولنيز عدالت تامين د اسلام دمبين دين د اصلاحي برنامو په پيل كې قرار لري. دا ځكه چې د قرآن كريم دمبارك آيت پر اساس اسلامي امت د زمكې پر مخ له گردو امتونو څخه غوره امت دي، او د پانگه والي له افراط او د كمونستي نظام له تفريط څخه خورا لرې دي. په دې هكله الله تعالى فرمايلي دي:

«وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا.»

(د بقره سوره ۱۴۳ - آيت)

ترجمه: او همدارنگه مونږ تاسي وگرځولي منځومي ټلونكي امت.

يعني اسلامي امت له غوره امتونو څخه گڼلې شي او دا اعتدال غوره كوونكي پيرو امت دي.

په اسلام كې ټولنيز عدالت خورا پراخه معنا لري او د ژوند گردو اړخونو ته شامل دي او د بشري وگړو په منځ كې د دغه عدالت په نتيجه كې نسبي مساوات او برابري قائمېږي. خو ثروت د خو گوټو په شمير كسانو په منځ كې متمرکز نه شي؛ بلکې په نياومنه توگه بايد وويشلي شي. د صدقاتو، زکاة، عشر، ماليه او نور مالي مکلفيتونه د ټولنيز عدالت او د هر ډول توپيرونو د له منځه وړلو او مخنيوي په خاطر ټاکل شوي او فرض کړای شوي دي، د احتکار، سود، په ژوند کې له ناروا گټو او اسراف څخه ممانعت او مخنيوي او د معاملاتو مشروعيت د ټولنيز عدالت د تامين په خاطر شوي دي.

د آزادي درناوي، انساني کرامت ته په درنه کتل، د کار د حق تضمين تر هسکو درجاتو پورې د زده کړو عام والي، د معارف او طب په زده کړو کې توازن، له شرائطو سره سم

داهلیت او کفایت له په نظر کی نیولو سره هرچاته دکار او مسلک دانتخاب حق ورکول، داجباری کارونو تحریم دتولنیز عدالت بنسکاروندوی او څرگند دلیلونه او شواهد دی. دغه راز په محکمو کی دقاضیانو په وړاندې داسلام دتولنیز عدل داصل ددرناوی په خاطر مساوات په عملی توگه پلي کیږی او دعدالت په وړاندی مسلمان او غیر مسلمان یو شان برابر حقوق لری. (۱)

د شیعه مذهب فقهاو هم د اسلامی عدالت په اړوند ډیر څه لیکلی دی چی دا دی زه یې د بیلگی په توگه نظریه په لنډیز سره وړاندی کوم:

په حقوق او اخلاقو کی عدالت د اسلام له خورا مهمو بنسټونو څخه دی. له همدی کبله د اسلامی محققینو فقهاو او بیا په خاصه توگه شیعه فقهاؤ زیات تینگار پرې کړی دی. ځکه چی پدی باره کی ډیر قرآنی آیاتونه اوزنبت زیات احادیث مروی دی چی په هغوی کی په ټولنه کی د عدالت په پلي کولو په ډاگه حکم شوی دی.

د مسلمانو حقوق پوهانو له نظره د عدالت تعریف عبارت دی له «اعطاء کل ذی حق حقه» یعنی هر حقدار ته د هغه حق ورکول چی په همدی وجه په هر ځای کی چی حق موجود وی، عدالت هم هرو مرو هلته مطرح وی. او چیرته چی حق نه وی، عدالت هم وجود نه لری. او پردی باندی فلاسفه هم د اسلام ددی نظر تائید کوی چی عدالت د بشر له فطری حقوقو څخه دی. له همدی امله رسول الله صلی الله علیه وسلم په ډېرو مواردو کی له خپلو حقوقو څخه خلکو ته تیریده مگر د عدالت او قانون په تطبیق کی یې د هیچا پروانه کوله او نه یې د چا رعایت کاوه. او د رسول الله صلی الله علیه وسلم په متابعت کی علی علیه السلام هم په خپله اووه ډیرشمه (۳۷) خطبه کی فرمایلی دی:

۱- کشف الغمة دویم ټوک ۲۱۴ مخ، فصل فی ماجا، فی تاکید حق الجار، دمصر چاپ ۱۳۷۰هـ ۱۹۵۱م

مصنف امام شعرانی مصری متوفی سنه ۱۰۱۲هـ ۱۶۳۵م

«الذَّلِيلُ عِنْدِي عَزِيزٌ حَتَّىٰ أَخَذَ الْحَقُّ لَهُ وَالْقَوِيُّ عِنْدِي ضَعِيفٌ حَتَّىٰ أَخَذَ الْحَقُّ مِنْهُ.» (۱۱)
يعنی کمزوری زما په وړاندې عزتمن او پياوړی دی ترخوزه دده حق ورته واخلم او پياوړی
زما په وړاندې کمزوری دی ترخوزه له ده څخه حق وتروړم.

دغه راز علامه مجلسی په بحار الانوار کې له ابوسعید خدری څخه روایت کړی دی چې
هغه له نبی کریم صلی الله علیه وسلم څخه د مهدی علیه السلام په اوصافو کې واوریدل
چې ویی فرمایل:

«أَبَشْرُكُمْ بِالْمَهْدِيِّ يُبْعَثُ فِي أُمَّتِي عَلَىٰ اخْتِلَافٍ مِنَ النَّاسِ وَزَكَالِزِلْ يَمَلَأُ الْأَرْضَ
قِسْطًا وَعَدْلًا كَمَا مَلَأْتَ ظُلْمًا وَجَوْرًا يَرْضَىٰ عَنْهُ سَاكِنُوا السَّمَاءَ وَ سَاكِنُوا الْأَرْضَ
يُقَسِّمُ الْمَالَ صَاحِحًا. فَقَالَ رَجُلٌ: مَا صَاحِحًا؟ قَالَ بِالسُّوِيَةِ بَيْنَ النَّاسِ.» (۱۲)

ترجمه: زه تاسی ته پر مهدی زبیری درکوم چې زما په امت کې به مبعوث کولی شی پداسی وخت کې
چې د خلکو ترمنځ به اختلافات وی او زلزلی به ډیرې وی، مهدی به په خپل راتگ سره زمکه له عدل
او انصاف څخه داسی ډکه کړی لکه څومره چې دده له راتگ څخه دمخه له ظلم او تیري کولو څخه
ډکه وی، خوشال به شی له ده څخه د آسمان او زمکې اوسیدونکي. د خلکو ترمنځ به مالونه په سمه
توگه وویشی، چا ورته وویل: صحاح څه معنا؟ نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل:
صحاحا معنا دا ده چې په برابری سره به یې د خلکو په منځ کې وویشی...

په اسلام کې دژوند هیڅ داسی اړخ نه میندل کیري مگر دا چې په هغه کې دتولنیز عدالت
د تأمین خبره په نظر کې هر ورو مرو نیولی شوی ده. اسلامی دولت دا دنده لری چې کله
صدقات غونډ کړی نو پکار دی چې هغه په مشروع لارو چارو کې ولگوی. لکه چې
داسلام دویم خلیفه د عراق د مفتوحه ځمکو په باره کې همدغه ډول چلن کړی و، او هغه یې

دفا تخینو په منځ کی ونه ویشله او خلکو ته یې دا دلیل وړاندی کړ چی که چیری دی دغه ځمکی تقسیم کړی نو د دولت مامورینو ته به تنخا څرنګ او له کومه ورکړی، لویې لاری او جادی به په څه شی او څرنګ جوړی کړی، روغتونونه او مدرسی به په څه شی جوړوی او ټولنیز عدالت به څرنګ تامینوی.

اسلام دخپلی ټولنی دوګرو ترمنځ ټولنیزی اړیکی پر دوه بنسټیو ټونو عیاری کړی دی:

۱- دمعنوی تړون او له یو بل سره دوروری احساس، چی خورا داسی کروړلی تړون دی چی دټولنی وګړی په خپل منځ کی سره نښلوی.

۲- د حقوقو حفاظت، دیویل دځان، مال او ناموس درناوی کول. نو هره هغه کړن لاره چی دغه اصل تر پښو لاندی کړی او یایې داغجنه کړی هغه داسلامی شریعت له نظره حرامه ده او تیری کوونکی یې تعقیب او مجازات کوی، او په عملی توګه دا اجتماعی عدالت داړخونو په تطبیق کی دحجرات دسورت له ۱۰ تر ۱۲ آیت پوری الله تعالی تفصیلی لارښودنه پکی کړی ده او داسی یې فرمایلی دی:

«إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِّنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِّنْ نِّسَاءٍ عَسَىٰ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِاللِّقَابِ بئْسَ الْأَسْمُ الْقُسُوقَ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ، إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ أَثْمٌ وَكَأَنَّ تَجَسُّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ.»

(دحجرات سوره- ۱۱-۱۲ آیاتونه ۲۶ سپاره ۴۹ سورت)

ترجمه: بیشکه چی مؤمنان ټول په دین کی سره وروڼه دی، نو تاسی سوله او جوړښت کوی په منځ دورونو خپلو کی او له الله تعالی څخه وویریئ او تقوی غوره کړئ ښانی چی دربانندی رحم وکړی شی. ای مؤمنانو ټوکی او سپکاوی دې نه کوی هیڅ یو قوم له تاسی څخه په بل قوم بانندی؛ ځکه

ښايي چې دغه مسخره کړې شوی به له مسخره کوونکيو څخه غوره وي دالله په نزد او نه دی ټوکي او مسخری کوي دښځو يو ټولي له تاسی څخه په نورو ښځو پورې ځکه ښايي مسخره کړې شوې ښځې دالله په نزد غوره وي له مسخره کوونکيو څخه، او مه عیب لټونه کوي ځينی دتاسی دځينی نورو ځکه چې بيا دتاسی عیب جوئی هم کيږي. او مه بولئ تاسی يو تر بله په بدو نومونو او القابو سره، بد دی دادري واړه خصلتونه: مسخری کول، تلمذکول او تنايز، دفاسقی له جهته له ايمان لرلو څخه وروسته، او هغه څوک چې توبه يې ونه ايستله نو دغه کسان همدوی ظالمان دی.

ای مؤمنانو! ځان وساتئ تاسی له ډيرو بدگومانيو او تهمتونو لگولو څخه بيشکه ځينی بدگومانونه او تهمتونه گناه ده. او مه لټوی تاسی پټ عیبونه دمسلمانانو او نه دي کوي غيبت ځينی ستاسی دځينو نورو ایا ځښوی تاسی دا چې د سره شوی ورور غوښه و خوری پس بدگنهی تاسی هغه نوهمدردنگه بدوگنهی دمسلمان ورور غيبت او عیب لټول. او تاسی له الله تعالی څخه ويريږي بيشکه الله تعالی ښه توبه قبلوونکی ډير رحم والا دی.

الله تعالی په لومړی يعنی يوولسم آيت کی ټول مسلمانان وروڼه سره گڼلی دی خو ددینی وروری او اخوت کرورلی تړون دوی په خپل منع کی سره ونښلوی، او ددغه گډون غوښتنه داده چې دوی په خپل منع کی سره وروڼه او دوستان وی نه دا چې له يو بل څخه لری والی غوره کړی، او دوی ته پکار دی چې له خپل منځی دښمنی کولو څخه ډډه وکړی، سره يو شی او په يوصف کی وی، يو پر بل صله رحمی وکړی، خلکو ته دشوکی او قتل له پاره لاره ونه نیسی، دخلکو ترمنځ سوله او پخلاينه قائمه کړی.

يو ډله په بلی ډلی ملندی او پسڅندونه کړی، ديو بل دعیبونو پلټنه ونه کړی، يو بل ته له ناوړه نومونو او القابو بللو څخه ډډه وکړی، ديو بل له جاسوسی کولو او دپتو عیبونو له جوټولو څخه پرهيز وکړی، دخلکو د عزت او ناموس درناوی وکړی، دهغو کافرانو ځان، مال او ناموس محترم وگڼی چې له اسلامی دولت سره يې دسولی تړون کړی وی. (۱)

۱- نهج البلاغه خطبه ۳۷، ص ۳۹، چاپ دوم تاریخ چاپ ۱۳۷۶، طبع انتشارات زرین، درامدی بر حقوق

اسلامی، ص ۲۲۰-۲۳۱، تصنیف: سازمان تدوین کتب انسانی طبع بهمن قم ۱۳۶۸

امام غزالی رحمه الله عليه متوفى سنه ۵۰۵ هـ د ټولنيز عدالت په هکله ځانگړى نظر لري. او هغه د «**اَنْ لَا تَطْفُوا فِي الْمِيزَانِ وَاَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَاكَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ**» (د الرحمن سورة ۸-۹ اياتونه ۲۷ سپاره ۵۵ سورت) په تفسير كې داسى ويلي دي:

ددې له پاره چې له اندازې څخه تيرنه شى نو تله او دهغى د ټول وزن په عدل قائم كړئ، او هغه داچې كه يو څوك واده كولو ته اړتيا لري، او د واده كولو وس هم لري مگر بيا هم واده ونه كړي، او يا داچې يو څوك غذا ددى له پاره وخورى چې ناروغ شى ترڅو كارونكړاى شى، نو دغسى كول دوزن او دهغه عدالت نه قائمولى دى پداسى ډول چې وزن له كمبوت او زياتوالى څخه مستقر وگرځيږي. كه څوك په شهوت او دغذايې موادو په لگښت كې اسراف وكړي نو دوزن په برابر ساتلو كې يې زياتوالى كړى دى.

امام غزالى د ټولنيز عدالت د زيات تحقق له پاره د الله تعالى مطلق مالكييت او د دولت نه زيرمه كول اصل او بنسټ گرځولى دى او ويلي يې دي:

په زمكه او اسمانونو كې چې هر څه دى د گردو مالک يوازى او يوازى يو الله دى، دا ځكه چې په خپله انسان هم د الله تعالى ملكيت دى، مگر انسان كولى شى چې دخپل كار كولو په ذريعه له هغه څه نه چې د الله تعالى ملكيت دى په استفاده كولو سره ځان ته مختص كړي. د مثال په ډول وكه په خپله نه شى كولى چې ټولو خلکو ته ميوه ورکړي، او دامنلى شوى حقيقت دى هغه څوك چې دونى تخم په ځمكه كې كيږدى، هغى ته بيا اوبه ورکوي او دميوى ورکولو په تکل يې دهغى خدمت كړى وي نو له هر چا څخه زيات همدى ددى مستحق گڼلى شى چې دهغى له ميوې څخه استفاده وكړي.

انسان كله چې له اشياو څخه استفاده كوي نو پرده باندى لازم دى چې په استعمال كې يې له اسراف كولو څخه ډډه وكړي، او له هر شى څخه دخپلى اړتيا او ضرورت په انډول استفاده وكړي او دادامعنا نه لري چې بشرى وگړى ثروت زيرمه كړي او له اړتيا څخه زيات له هغه څخه گټه واخلى چې ترلاسه كړى يې دى او دهغو په زيرمه كولو او ثروت

غونډولو اخته شی؛ بلکې پکار دا دی هغه څه چې له خپلې اړتیا اضافه مال ولری دالله تعالی په لاره کې دواجبو لگښتونو او مستحبو خیراتونو په ښو کې په لگولو سره خلکو ته ورکړی.

غزالی زیاتوی:

له دی امله چې خلک دخپل راتلونکي په باره کې اندینمن وی او له اندازی څخه زیات خپل شته له ځانو سره ساتی فقهاؤ ددی اجازه ورکړې ده، مگر دغه اجازه ددغه کار دحقانیت دلیل نه دی بلکې حق عدل دی، او عدل دادی چې دالله تعالی بندگان دخپلې توپنې او سورلی له اندازی څخه اضافه دالله تعالی له مال څخه وانخلي. له همدی کبله که چیری څوک دخپلې اړتیا له اندازی څخه زیات مال ولری نو داسی شخص ظلم کړی دی او زیښناک کوونکی دی. (۱)

په دې توگه امام غزالی تکل کړی دی چې دتولنیز عدالت تأمین دکمال دنگی څوکی ته ورسوی، او دهغه دغه پورتنی نظر اورایه قرآنی استناد لری الله تعالی فرمایلی دی:

(دیقره سورت ۲۱۹ آیت دویمه سپاره ۲۷ رکوع)

«وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ»

ترجمه: او دوی له تا څخه پوښتنه کوی ای بیغمیره چې دوی دالله تعالی په لاره کې خپل څومره مال ولگوی؟ دوی ته ووايه هغه چې ستاسی له حاجت څخه زیات وی.

ددغه مبارک آیت په تفسیر کې مفسرینو ویلی دی:

زمونږ له رسول اکرم صلی الله علیه وسلم څخه خلکو داسی پوښتنی کړی وی چې دالله تعالی له پاره څومره مال صرف کړی شی؟ حکم وشو چې هغه مال دالله پاک په لاره کې صرف کړی چې ستاسی له مصارفو څخه زیات وی، ځکه څرنگ چې داخرت فکر یو ضروری او حتمی کار دی، ددنیا فکر هم یو ضروری کار دی. (۲)

۱- بحار الانوار، ج ۵۱، ص ۹۲ نوی چاپ

۲- په اسلام کې حلال او حرام، مصنف: ډاکټر يوسف قرضاوی، مترجم ابوبکر حسن زاده له ۷۳ مخ څخه

امام غزالی له پیغمبر صلی الله علیه وسلم څخه مروی حدیث نقل کړی دی چې فرمایلی یې دی:

«اللَّهُمَّ اجْعَلْ قُوَّتَ آلِ مُحَمَّدٍ كَقَاتِلِهِ» (۱)

ترجمه: ای الله! د محمد صلی الله علیه وسلم د تیر او کهول اقتصاد او روزی د اړتیا د بس والی په انډول وگرځوه.

په دغه حدیث کې دا خبره په ډاگه څرگنده شوی ده چې په اسلام کې هر شی د اړتیا په انډول او څه ناڅه لږ اضافې روادې او پانگه والی او زیرمه کولو ته اجازه نه ورکوي. دغه راز له اړتیا څخه کم هم نه قبلوي، چې بې وزلی او موتازی ده، ځکه دغه دواړه صورتونه کولی شي انسان بې لار تیا ته راکاږي علامه عزین عبدالسلام متوفی سنه ۷۹۲هـ ۱۴۱۵م ويلي دي:

د شریعت ټول احکام پر مصالحو او گټو بنا دي، دا ځکه چې دغه احکام یا خود مفسدو په غندنه او رد کولو کې دي او یا هم د گټو په جلبولو کې دي. حافظ ابن القیم متوفی سنه ۷۵۱هـ ۱۳۷۴م ويلي دي:

د اسلامي شریعت بنسټ له حکمتونو او د بندگانو له مصالحو څخه جوړ شوی دی. دنیا او آخرت دواړه ورپکې دي، او ټول عدالت، انصاف، منفعت او حکمت دي. نو هره پېښه چې له عدالت څخه ظلم ته، له مهرباني څخه غصی ته، له حکمت څخه فساد ته او له مصلحت څخه چټیا توت ته وغځولی شي. له اسلامي شریعت څخه نه گټلی کيږي، که څه هم تاویل پکې وکړای شي، د بندگانو په منع کې الهي شریعت او عدالت د الله تعالی له پلوه ددوی له پاره مهرباني ده. (۲)

۱- نظریات اقتصادي امام غزالي. ترجمه مؤيد الدين محمد خوارزمي ۲۹-۳۰ مخونه د جمهوري څېړونو چاپ

۲- کابل تفسیر لومړی ټوک ۱۷۳ مخ دمکي مکرمي چاپ پښتون

اسلام او د بشر حقوق

حقوق د حق جمع ده او حق په لغت کې د باطل د ضد او د یقین، عدالت، موجود والی، ثابت، نصیب، مال او ملک په معنا و سره هم راغلی دی. (۱)

انسان داسې عزتمند موجود دی، چې د ځمکې پر مخ پر ګردو موجوداتو حکومت کوي، او الله دده ته په وچه او سمندرونو کې د سرلوري دنده ورکړې ده.

د اسلام له نظره د غوره والی بنسټ او تادو تقوی ګرځولی شوی دی او قرآن مجید دغه تقوی داسې انځوروي او فرمایي:

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ.»

(د حجرات سورت ۱۳-آیت)

ترجمه: ای خلکو! بیشکه مونږ تاسی پیدا کړی یاست له یوه نارینه او یوې ښځې څخه چې با با آدم او بی بی حوا دی. او ګرځولی یاست مونږ تاسی قومونه قومونه او ډیرې قبیلې، ددی له پاره خو په خپل منع کې سره وپیژنئ بیشکه غوره او عزتمند ستاسی د الله تعالی په نزد زیات تقوی لرونکی ستاسی دی.

په دی اړه د قرآن مجید تفسیر: د غیبت، بدویلو، طعن او عیب لټونې سرچینه زیات کبر او ځان غوښتنه ده، ځکه کله چې کوم انسان خپل ځان لوی او نور سپک وگڼي نو دغه ډول خبرو کولو ته اقدام کوي. له همدې کبله قرآن کریم دا خبره مونږ ته رایاډوي چې په حقیقت کې وړوکی او لوی، عزتمند او حقیر کیدل په کورنۍ او نسب پورې اړه نه لري؛ بیشکه یو

شخص چی هر خومره زیات پرهیزگار، نیک خوږه او مؤدب وی، په هماغه اندازه دالله تعالی په نزد عزت مند او مکرم وی. دانسان حقیقت دادی چی گرد انسان دیو نارینه او یو ښځی یعنی آدم او حواء اولاده ده. شیخ، سید، مغل، افغان، صدیقی، فاروقی، عثمانی او انصاری او نور هر څوک چی وی، ددغو گردو دنسب لړی په بابا آدم او حواء باندی ختمیږی.

دغه بیلابیل بشری قومونه او کورنی الله تعالی یوازی دیوبل دپیژندگلوی په خاطر پیدا کړی دی. مگر الله تعالی ددوی له جملی څخه چی څوک عزتمند پیدا کړی هغه دده موهوبی شرف وی، هغه ته نه ښایې چی ویار او غوره والی پری وکړی او هغه دفضیلت معیاروگرځوی، خپل ځان افضل او نور سپک وگڼی؛ بلکی ده ته ښایې چی دالله تعالی شکر او مننه وکړی چی ماته یې زما له کسب او اختیار څخه پرته ماته دغه نعمت عطاء کړ. او داهم په شکر کی شمیرل کیږی چی انسان له غرور او ویار څخه لاس په سرشی، او دغه موهوبه نعمت په خپلو ناوړو او بدو خویونو سره اېته نه کړی. په هر حال دلویې او عزت، فضیلت او شرف اصلی معیار نسب نه دی؛ بلکی تقوی او پاکی ده، نو پکار دادی چی متقی بنیاد نور له خپل ځان څخه ټیټ ونه گڼی. (۱)

امام بخاری روایت کړی دی چی یو ځل ابوذر او بلال چی دواړه له اولنیو سابقینو څخه وو یوبل ته سره په غصه شول او یوبل ته یې ستغی سپوری سره وکړی او دغصی په حالت کی ابوذر بلال ته وویل: ای دتورپوستی ښځی زویه. بلال رسول الله صلی الله علیه وسلم ته شکایت وکړ. پیغمبر ابوذر ته وویل: آیا ته ده دده دمور دتوروالی پیغور ورکوی؟ په رښتیا هم ته هغه څوک او داسی سړی یې چی اوس هم په تاکی دجاهلیت نښی لا پاتی دی.

له حضرت ابوذر رضی الله عنه څخه مروی دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم ده ته وفرمایل: خبردار شه چې ته له سورپوستی او تور پوستی څخه اوچت نه یې، مگرداچې زیاته تقوی ولری. او بیا نبی کریم صلی الله علیه وسلم وفرمایل: تاسی ټول دیو آدم علیه السلام او لاد یاست او آدم علیه السلام له خاوری څخه پیدا کړی شوی دی.

اسلام پخپلو دغو قاطع او روښانه دساتیرو سره هیچاته هم دا اجازه نه ورکوی او حرام یې گڼی چې مسلمان د جاهلی تمایلاتو پر لاره او مسیر باند تگ وکړی او رهې شی، او پر خپل کهول، طائفه او نیکونو باندی ویاړ کول پر خلکو باندی وپلوری او وویي چې زه دفلاتی زوی او دفلاتی طائفی څخه یم او هغه فلاتی له داسی طائفی څخه دی چې له ما څخه ښکته دی. او یا دا چې زه سپین یم او هاغه بل تور دی، او یا زه عرب یم او هاغه بل غیر عرب دی. ځکه چې دغه خبری کول د جاهلیت له خوینو او له اسلامی مساوات څخه خلاف دی. او ولی یوکس پر بل په نسب او طائفه افتخار وکړی پداسی حال کی چې د ټولو انسانانو اصل ایکی یو دی!!

همدارنگه نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی «ستاسی کورنی او طائفه هیچاته هم عیب نه پیدا کوی، تاسی ټول دیو آدم او لاد یاست هیڅ یو له تاسی پر بل باندی فضیلت نه لری مگر په دین او تقوی سره.»^(۱)
او هم یې فرمایلی دی:

«خلک له آدم او حواء څخه پیدا شوی او دنیاته راغلی دی... دقیامت په ورځ کی الله تعالی ستاسی د شرافت او نسب پوښتنه نه درڅخه کوی دالله تعالی په نزد له ټولو څخه

زیات محترم ستاسی زیات تقوا لرونکی دی. « پیغمبر صلی الله علیه وسلم خپله غصه او قهر په سختو، پریکړو او شرموونکو کلیماتو کی دهغه چا له پاره خرگند او ښکاره کړ چی په خپلو پلرونو او نیکونو باندی ویار کوی او ویی فرمایل: « هغه وگری چی دخپلو پلرونو په توسه پرنوروباندی ویار کوی او دهغوی پلرونه مرد شوی او اوس دجهنم سکاره گرځیدلی دی، دوی ته پکار دی چی نور نو له دغه کارڅخه لاس واخلي او که نه نو دوی به له هغه غویاری - گونگت څخه هم ناوړه وی چی په خپلی پوزی سره دغوشیانو غونډاری گرداری کسوی. الله تعالی له تاسی څخه، رنگ، خویونه او دجاهلیت دزمانی پرپلرونو اونیکنو ستاسی ویار در څخه لری کړی دی، هر یو له تاسی څخه به یوله دغو دوو حالاتو څخه هرو مرو لری: یا مسلمان پرهیزگار دی، او یا هم گنهگار او ناسم، ټول خلک د آدم اولاده او آدم هم له خاوری څخه پیدا کړای شوی دی.

دغه مبارک حدیث نصیحت او پند هغو کسانو ته دی چی پر خپلو پخوانیو پلرونو او نیکونو له فرعونیانو د مصر او له اکاسره و، دایران او نورو دجاهلیت دور له عربو او عجمو څخه چی د رسول الله صلی الله علیه وسلم له قول سره سم دجهنم سکاره گرځیدلی دی اوس هم ویار پری کوی. هغوی ته پکار دی چی له دغه کار څخه لاس واخلي. په حجة الوداع کی په داسی حال کی چی دذوالحجی په محترمه میاشت دمکی په محترم ښار کی دتشریق دور څو په منع کی په زرگونو مسلمانانو په خپلو حواسو سره د رسول الله صلی الله علیه وسلم الوداعی درخصتی خطبی او تقریر ته پاملرنه کوله. په دغه خطبه کی د رسول اکرم صلی الله علیه وسلم له پلوه دهغو اسلامی بنسټیزو اصولو اعلانولو له جملی

څخه یو هم دا وچي ويې فرمايل:

«ای خلکو! ستاسی معبود یو دی، عرب پر عجم او عجم پر عرب، سور پوستی پر تور پوستی او تور پوستی پر سور پوستی هیڅ فضیلت نه لری مگر په تقوی سره او دالله تعالی په وړاندی غوره له تاسی څخه زیات متقی ستاسی دی.»^(۱)

امیر المؤمنین ابوبکر صدیق رضی الله عنه دخپل خلافت دشام امیر حضرت یزید بن معاویه رضی الله عنه ته یوه هدایت نامه ولیبرله چی دوه دیرش مادی یې لرلی او په نهه ویستمه ماده کی یې حکم ورته کړی وچی دجنگ په دوران کی ددینمن له مثله کولو څخه ډډه وکړی. «مثله کول دانسان دبدن داندامونو جلا کولو، غوڅولو او توتی توتی کولو ته ویل کیږی چی په جنگ کی له وژلو څخه وروسته پر مقتول کولی شی، داسلام مبین دین حکم کوی چی وژلی شوی دی په ځمکه کی دفن کړای شی، لکه چی رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی: «له مثله کولو څخه ډډه وکړی که څه هم دبنیادم خورونکی هم وی.» او په دې هکله داسلام په تاریخ کی ډیری ژوندی نمونی موجودې دي.^(۲)

اسلام دانسانی کرامت درعایت او دبشر حقوقو ته داحترام په خاطر په جنگ کی چی ننبی او اثار یې هرو مرو پاتی کیږی تلپاتی هدایت او وصیتونه لری، چی دهغو له جملی څخه ددینمن دبنځو، ماشومانو، بوداگانو، عبادت کوونکو، دجنگی تپیانو، او دهغه چا چی وسله پر ځمکه کیږدی او یا دخپلو کورونو ورونه په ځان پسی بند کړی ددغو ټولو له وژلو څخه ممانعت کړی دی، او انسانی کرامت یې دهغوی په نظر کی نیولی دی.

۱- دبنزاز په سند دا حدیث روایت شوی دی.

۲- ابن جریر

د نبوت په وياړلي عصر کې دانساني کرامت رعايت او درناوي داسې پړاو ته رسيدلی وچې د يهودی قبيلې بنو قريظه په غزوه کې چې دهجرت په پنځم کال کې واقع شوی وه، پدغه غزا کې دري کسان وژلي شوي وو، چې ديو وژلی شوی نوفل بن عبدالله بن مغیره مړی د مسلمانانو لاس ته ورغی او د بنمنانو نبی کریم صلی الله عليه وسلم ته وړاندیز وکړ چې ددوی دوژل شوی مړی جسد دوی ته دروپیو په اخیستلو سره دوی ته وسپاری. رسول الله صلی الله عليه وسلم د جسد خرخول رد کړل او ورته وېې فرمایل: مونږ مړی پلورونکی نه يو او دغه جسد ته اړتیا نه لرو او نه يې د قيمت پروا گيريو او بيا يې دهغوی مړی ورته وسپاره. (۱)

يو ځل يوه جنازه د نبی کریم صلی الله عليه وسلم په مخه کې تيريدله په احترام کې يې پاڅيده، ورته وويل شو: ای دالله تعالی رسوله! دا جنازه خوديو يهودی وه. نبی صلی الله عليه وسلم وفرمایل: ایا انسان نه دی؟

پدی کې هېڅ شک نشته چې په اسلام کې هر انسان محترم دی او دغه احترام يې دده دانسانیت او شرافت په خاطر دی، او که چيرې بيا اهل کتاب وی او بيا معاهد او اهل ذمه هم وی نو احترام يې بيا دیر زیات دی.

له دی څخه زیات احترام څرنگ وی چې د بنمن دالله تعالی او دده در رسول په مقابل کې توره وباسی، خو کله چې بيا همدغه د بنمن وژلی شی اسلام يې دمړی له مثله کولو او ونډی کولو څخه ممانعت کوی. او یا دا چې ديو يهودی جنازه د نبی کریم صلی الله عليه

۱- الحلال والحرام، ۳۰۸-۳۱۰ مخونه، مصنف ډاکټر يوسف قرضاوی، فارسی ترجمه

وسلم په مخه کې تیریری او دی یې دانسانیت دمقام داحترام په خاطر ورته پاڅیري او فرمایي چې: زه ده ته دانسانیت دمقام داحترام په خاطر پاڅیدم. انسان داسی یو موجود دی چې باید توهین او سپکاوی یې ونه کړای شی، او بی لامله زیان او تکلیف ورنه کړای شی.

داسلام دویم خلیفه یو یهودی سړی ولید چې درويزه کوی. خلیفه له یهودی څخه ددرويزی کولو سبب پوښتی، یهودی ورته وایي: جزیه راباندی حواله شوی ده. خلیفه هغه له لاسه ونيو او بیت المال ته یې بوته او پر هغه باندی چې کومه جزیه حواله وه هغه یې ورڅخه ساقطه کړه او ویې ویل: دا به انصاف نه وی چې دده له ځوانی څخه مو گټه واخیسته او اوس چې زور شوی دی همداسی یې پر خپل حالت پریردو، تردی چې هغه یهودی ته یې له بیت المال څخه دهغه تر مرگه څیره مقرره کړه.

داسلام دویم خلیفه دا خبره درک کړی وه چې درويزه کول دانسان دسپکاوی او ذلت سبب ده او له انسانی کرامت سره منافی ده.

همدا اوس دگردو اسلامی او غیر اسلامی هیوادونو که سوسیالستی دی او که کپیتالستی ددوی سیاسی قوانین او هم دبشر دحقوقو په اړوند جاری شوی اعلامیه چې په ځانگړو بابونو او فصلونو کې دمتعددو موادو په غونډولو چې پکې ځای په ځای شوی دی. چې که چیري ددغه منشور سریزه او دبشر دحقوقو دیرش مادی په دقیقه توگه وکتلی شی نو دنتیجه به ورڅخه واخلو په هغه صورت کې چې که پدغه اعلامیه کې داسلام

د حقوقو په اړوند تعديلات او تجديد نظر وکړای شي نو د دغه منشور په ډيرو مادو کې د اسلام له مقدسو تعليماتو څخه اخذ شوی دی، دا ځکه چې د بشر د حقوقو احترام او رعایت د اسلام دمبین دین د برنامو په پیل کې واقع دی. ولله الحمد اولاً و آخراً.

په اسلام کې مدنی او اقتصادی حقوق

مدنی حقوق د هغو قواعدو او مقرراتو له مجموعی څخه عبارت دی چې د معاملی د دواړو خواو ترمنځ مالی مناسبات قائموی او د دواړو خواو ترمنځ د مالی روابطو د قائمولو له پاره د درې عناصرو او یا ارکانو موجودیت ضروری وی او هغه ارکان دادی:

لومړی رکن: د مالی او نغدی معاملی دواړه خواوی.

دویم رکن: پر کوم شی باندی چې معامله صورت مومی.

دریم رکن: د هغو احکامو او مقرراتو نچور چې دغه اړیکی تنظیم او د دغو احکامو په ریا کې چې معامله صورت مومی، د اسلام د مقدس دین له نظره کورنی حقوق د شریعت د ځانگړو قواعدو تابع دی چې په اوسنی عربی اصطلاح کې د احوال شخصیه د قوانینو په نوم یاد پیری. (۱)

کورنی قانون په زیاتو حالاتو کې پخپله پر شرعی نصوصو متکی وی او ډیر لږ په هغو کې اجتهاد ته ضرورت لیدل کیږی، او یا په بل عبارت په اسلام کې د کورنی نظام د قانون نصوص له محکماو څخه دی او هیڅ ډول تاویل او تفسیر نه قبولی. د مثال په توگه لکه میراث، طلاق او نکاح. دا ځکه چې کورنی قانون همدغه معنا افاده کوی، چې هغه له میراث، نکاح او له طلاق او هغو احکامو څخه عبارت دی چې په دوی پوری مربوط وی او

۱- مبادی القانون جزء اول ۱۰۰-۱۰۱ مخونه، مصنف ډاکټر عبدالرحمن

دا خبره دامعنا نه ورکوي چې کورني نظام د شريعت له نورو فقهي احکامو څخه مستفيد نه دی؛ بلکې دکورني نظام گرد مدني، جزائي، حقوقي او نور د دنيا په ژوند پوري لمور د اسلام دمبين دين د شرع تابع دی. او دهغه له چوکاټ څخه وتلی نه شی. مگر له دې کبله چې دکورني قانون پر محکمو نصوصو متکی دی او اجتهاد ډير لږ پکې ليدلی شی له ځانگړي ارزښت څخه برخمن دی.

مدني قانون د داخلي قانون برخه ده او که چيری له يوداسی چا سره مدني دعوی منځته راشی چې هغه خارجي تبعه وي او دواړه دخپلی خپلی هستوگنی له محل څخه بهر وی نو په دغه صورت کی خبره بين المللی خصوصی قانون ته راجع کيږی، او که چيری ددوه دولتونو ترمنځ دعوی پيښه شی بيا نو بايد ددوی دلانجی دغوڅولولو له پاره دبين الدول عمومي قانون په نظر کی ونيولی شی. دمدني قوانينو د تطور او انکشاف په مرحله کی دتولنيز عدالت دتامين په خاطر دکار قانون منځته راغی او دهغه اهميت له کبله چې دغه قانون يې لری په ځانگړی بڼه کی تنظيم کړای شو او دکار، کارگر او کافرما ترمنځ يې اړیکي قائمی کړی، او دا کوبښښ يې وکړ چې کارگرانو او دهغوی کورنيو ته دهوساينی او سوکالی اسباب تهيه او رامنځته کړی.

دغه راز نور قوانين هم تدوين او د تطبيق په مرحله کی کيوتل. د مثال په ډول لکه دکرهنی قوانين چې دځمکی دڅښتن او اجاره نيونکی ترمنځ اړیکي قائمی، چې له همدې امله په مدني قانون کی ځینی سمون او تعديلات منځته راغلل، او داسلوبو او مقاصدو په اړخونو کی دنظرنوی والی پکی راوستی شو. مگر مدني قانون داصل او بنسټ په توگه يا دعمومي قانون په صفت دنورو برخو له پاره يې خپل مرکزيت حفظ کړ او بيا په خاصه توگه دمال دکسب دليارو په تعريفاتو او تقسيماتو کی، او هم دحق په استعمال کی او هغه احکام چې حق پری مرتب کيږی. سربيره پردی که چيری په کوم حکم کی قوانين چپ پاتی کيږی نو پکار دی چې دهغه په هکله مدني قانون ته مراجعه وشی، او په هغه قضيه کی تطبيق کړای شی چې تر بحث لاندی وی. (۱)

مونږ وینو چې دغه قوانین په وروستی نیمه پېړۍ کې د اجراء مرحلې ته ننوځي او نوی والی لری او زیاتره مادی یې له اسلامی فقهي څخه الهام اخیستلی دی، دا ځکه چې اسلامی فقه د کار، کارگر او کارفرما، د ځمکې د خښتن او اجاره کوونکي تر منځ د اړیکو په ټینګولو کې د څوارلسو پېړیو لرغون والی او وړاندی والی لری ځکه چې پر اندلس اوسنی هسپانیه، منځنی آسیا، دهند په شبه قاره او اروپا په لویه برخه یې حکومت کاوه. لکه چې دکتور عبدالرزاق سنهوری رحمه الله په دی باره کی په پرتلیز یعنی مقایسوی ډول په شپږ ټوکه کی کتاب لیکلی دی او مصادرا الحق نوم یې پری کیښودلی دی، او په هره موضوع کی یې غیر اسلامی قانون له اسلامی قانون سره مقایسه کړی دی او د اسلامی فقهي حقانیت یې هم د زمانی وړاندی والی په لحاظ او هم ذاتی اصالت له نظره ثابت کړی او پر خپل ځان یې متکی گڼلی دی او د گردونړیوالو قوانینو اصل او مصدر یې گڼلی دی.

په اسلامی فقه یعنی قانون دښه پوهیدلو په تکل یو لړ زیات کوښښونه وشول او نوی اصطلاحات ورته وضع کړای شول او بیا دغه اصطلاحات چې خلکو ورځنی اړتیاوی ورته لری په تفصیلی توگه بیان شوی دی چې دلته په لنډه توگه دهغوی یوې برخې ته یې په ساده او اسان ډول اشاره کولی شی.

ځینی فقهي اصطلاحات:

۱- **ولایت:** دا یوه فقهي اصطلاح ده چې پلار، نیکه، غورنیکه پر ماشوم باندی ولایت یعنی واکمنی لری او د کوچنی په نمایندگی دهغه په مال کی د شریعت له احکامو سره سمه نمایندگی کوی پدی باره کی دی دافغانستان دمدنی قانون دوه څلویښتمه ۴۲ ماده وکتلی شی.

۲- **قوامیت:** دپالنې په معنا سره ډډه او هغه داسی چې دمحکمی له اړخه یو شخص دلیونیانو دمال دسرپرستی له پاره ټاکلی کیږي.

۳- **حجر:** دمخرو متیا او له تصرف څخه د منع په معنا سره ده لکه مفلس پور وری چی شته یې پورنه پوره کوی، دغه راز د ماشوم په مال کی له تصرف څخه منع کول.

۴- **اذن:** دا جازای په معنا سره او په اصطلاح کی ولی یا وصی چی له اوو کلونو څخه د زیات عمر ماشوم ته د معاملی کولو اجازه ورکړی. په دی باره کی د افغانستان د مدنی قانون دوه پنځوسمه ۵۲ ماده وکتلی شی چی د ۱۳۵۵ هـ ش کال د مرغومی په پنځلسمه نیټه نافذ شوی و.

۵- **غیابت:** چی دیو غیر موجود شخص د مال د سرپرستی له پاره یو څوک وکیل مقرر شی.

اقتصادی حقوق:

د اقتصادي هلوځلو دارزښت په هکله امام غزالي رحمه الله متوفی سنه ۵۰۵ هـ د خپل کتاب په پیل کی د قرآن کریم څو آیاتونه ذکر کړی دی او دا هغه آیاتونه دی چی په هغو کی الله تعالی بنیادم اقتصادي هلوځلو کولو ته هڅولی دی او پرده یې احسان کړی دی چی ورغ یې دده د اقتصادي فعالیت له پاره ټاکلی ده. او په بل آیت کی الله تعالی اقتصاد ته نعمت ویلی دی، او دده د شکر کولو غوښتنه یې کړی ده. او په بل آیت کی یې دا اجازه ورکړی ده چی حتی د حج په سفر کی هم کولی شی اقتصادي کاروبار وکړی. او په بل آیت کی یې مسلمانانو ته حکم کړی دی چی په بین المللی اقتصاد او اقتصادي فعالیت لاس پوری کړی او روزی لاس ته راوړی.

بیا له دی څخه وروسته امام غزالي هغه احادیث او روایات ذکر کړی دی چی د اقتصادي فعالیتونو د اهمیت په باره کی راغلی دی او ویلی یې دی: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی: د گناهونو یوه برخه د هغو فکرونو جز، گرځوی چی د معیشت په لټه کی

کولی شی.

او فرمایلی یې دی: هغه سوداگران چې په راکړه ورکړه کې سم چلن کوی له صادقینو او شهیدانو سره به محشور شی. امام غزالی په خپل کتاب کې له نبی کریم صلی الله علیه وسلم څخه یوه قصه نقل کړې ده چې یوه ورځ له خپلو صحابه کرامو سره ناست و چې یو پیاوړی ځوان یې ولید چې په اقتصادي کار اخته دی. درسول الله صلی الله علیه وسلم ځینی یارانو دهغه ځوان په باره کې وویل: که چیرې دغه ځوان خپله ځوانی دالله تعالی په عبادت کې مصرف کړی وای نو له اقتصادي فعالیت څخه به ورته غوره وای. نبی کریم صلی الله علیه وسلم دغو یارانو ته وفرمایل: داسې مه وایاست ځکه چې که دغه ځوان ددی له پاره کار کوی چې دنورو له احتیاج څخه نجات ومومی یاد دی له پاره کار کوی چې خپل ضعیف مور او پلار داو لاد او تیر خپل اقتصادي ژوند تامین کړی، داهم یو ډول دالله تعالی په لاره کې عبادت گنل کیږی، او که چیرې دی ددی له پاره دولت غونډوی چې شتمن شی او پرنورو باندی مالی لوړتیا ترلاسه کړی نو بیا دشيطان په لاره درومی.

امام غزالی دایاتونو او احادیثو له ذکر کولو څخه وروسته داقتصادی هلوځلو دارزښت په باره کې د بزرگانو لکه لقمان، سلمان او نورو نظریات هم ذکر کړی دی او ویلی یې دی: که چیرې زه تا دمعیشت په لټه کې وینم نو داله دې څخه غوره گنم چې دجومات په کونج کې کښینی. (۱)

ظاهر بن حسن خپل زوی عبدالله ته وصیت نامه ولیکله چې دهغی په دریم بند کې یې دااعتدال او نیک گومان کولو تر عنوان لاندی داسی ویلی دی:

پدی ښه پوه شه چې په ژوندون کې اعتدال او اقتصاد لرل عزت پیدا کوی او دگناهونو دارتکاب په مقابل کې محکم حجاب دی، او ته نه شی کولای چې دخپل نفس ژغورنه

وکولی شی او خپل مقام وساتلی شی او ستا ټولې چاری په سمه لاره برابری شی مگر دا اعتدال او اقتصاد تر سیوری لاندی. نو له همدی کبله ته په هر څه کی اعتدال کوه څو ستا ټولې چاری په بڼه توگه ترسره شی، قوت به دی زیات شی او ستا درعیت عام او خاص به اصلاح شی، او دالله تعالی په باره کی باید ستا گومان نیک وی څو ستا رعیت هم په سمه لاره رهی شی. اعتدال خپل خوی وگرځوه او کوبښن کوه چی اعتدال ستا دژوند په ټولو چارو کی ستا لارښود وی څو پر تا بانندی دالله تعالی نعمتونه تداوم ومومی. (۱)

دنوموړی دغه وصیت قرآنی استناد لری، ځکه چی الله تعالی په ټول ژوند کی او بیا په خاصه توگه په خوراک څښاک کی اسراف غندلی دی، دا اعتدال او اقتصاد یې امر او توصیه فرمایلی ده.

لکه فرمایلی یې دی: «كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ».

(سوره اعراف، آیت ۳۱)

ترجمه: او خوری او څښی او اسراف مه کوئ تاسی، بیشکه چی الله تعالی مسرفان نه خوښوی. په مال کی اسراف هغه وخت تحقق مومی چی په حرامو چارو او شیانو کی لکه شراب، جواړی، نشه یې څیزونه دسروزررو او سپینوزرو دظرفونو پر اخیستلو ولگولی شی. په حرام کار کی دمال لگول لږوی او که ډیر اسراف گڼلی شی. دغه راز دمال او دولت ضائع کول که دځان له پاره وی او که دبل له پاره وی اسراف دی. او نبی کریم صلی الله علیه وسلم دمال له اېته کولو څخه ممانعت کړی دی. پداسی امورو کی زیات لگښت کول چی ضرورت ورته نه وی او دمال څښتن ته چندان گټه هم نه لری اسراف دی. یعنی هغه څه چی الله تعالی داغوستلو، څښلو او خوړلو له پاره عطاء کړی دی له هغو څخه گټه واخلي خو پدې شرط چی اسراف ورپکی نه وی. داسراف معنا په یو شی کی له حد څخه تیریدل دی.

او دا په خودوله دی: دمثال په ډول حلال حرام گرځول، حلال پریښودل او له حرامو څخه گټه اخیستل، چټی او حربصانه او له توپیر څخه پرته هر شی خوړل، له اشتها پرته خوراک کول، بی وخته خوړل، یا دومره لږ خوړل چی د جسمانی روغتیا او دکار کولو د قوت له پاره بس والی نه کوی، یا داسی شی خوړل چی روغتیا ته زیانمن وی او داسی نور... داسراف دکلیمی اطلاق او حکم پر دغو ټولو چارو باندی کولی شی. بی ځایه لگښت له دغو څخه یو توک دی. ځینی سلفو ددغه مبارک آیت د عمومی گټورتیا په باره کی ویلی دی: جمع الله الطب کله فی نصف آیه « یعنی الله تعالی دطب گرد علم ددغه آیت په نیمه برخه کی بیان او جمع کړی دی.

په اسلامی امت کی په اقتصادی علومو کی ستر متخصصین پوهان: فارابی متوفی سنه ۳۳۹ هـ ۹۵۰ م ابن مسکویه متوفی سنه ۴۲۱ هـ ابن سینا متوفی ۴۲۸ هـ ۱۰۳۷ م، امام فخر رازی متوفی سنه ۶۰۶ هـ ۱۲۰۹ م، امام غزالی متوفی ۵۰۵ هـ ۱۱۱۱ م او خواجه نصیر الدین طوسی متوفی سنه ۶۷۲ هـ ښودلی شوی دی.

اقتصاد دهر مسلمان په ژوند کی د عزت او شرف سبب او وسیله ده، امام رازی په خپل تفسیر کی دبقری دسورت ددوه سوه نولسم ۲۱۹- آیت: ویستلونک ماذا ینفقون قل العفوط « ترجمه: او دوی له تاڅخه پوښتنه کوی چی دوی له خپل مال څخه دالله په لاره کی څومره نفقه کړی؟ ورته ووايه هغه چی ستا له ضرورت څخه اضافه وی. په تفسیر کی ویلی دی:

الله تعالی په دغه مبارک آیت کی خلکو ته تعلیم ورکړی دی او دنفقی په باره کی یې ښودنه ورته کړی ده او خپل پیغمبر ته یې فرمایلی دی:

«وَأْتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمَسْكِينِ وَالْإِنْسَانَ الَّذِي قَضَىٰ عَلَيْهِ كَفْرًا» (داسرا، سورت ۲۶-۲۷ آیاتونه، ۱۵، ۱۶، ۱۷ سورت)

ترجمه: او ورکوه ای بنده! خاوند دخپلوی ته حق دهغه او مسکین بی وزلی ته او لاری مسافرت ته د

هغه حق ورکوه او اسراف مه کوه! په اسراف کولو سره بیشکه چې اسراف کوونکی دی دوی ورونه د شیطان.

او بیایې یو آیت وروسته ورپسی فرمایلی دی:

«وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا»

(داسرا، سورت ۲۹ - آیت ۱۵ سپاره - ۱۷ سورت)

ترجمه: او مه نیسه لاس خپل ترلی شوی تر غاړې د تا پورې یعنی شومتیا مه کوه او مه یې غځوه په بیخی غځولو سره نو کنبینی به ته ملامت کړی شوی بی ماله پنبیمانه شوی. یعنی اسراف مه کوه.

همدارنگه الله تعالی د مسلمانانو ستاینه کړی او داسی یې فرمایلی دی:

«وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا»

(الفرقان سورت ۶۷ - آیت ۱۹ سپاره ۲۵ سورت)

ترجمه: او درحمن الله بندگان هغه کسان دی کله چې نفقه یعنی لگښت کوی د مال خپل نونه اسراف کوی او نه تنگی شومتیا او وی دغه ورکړه د دوی په منع د اسراف او تقصیر کی میانه حاله.

رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی: کله چې تاسی څه لری نو لومړی پخپله استفاده ورڅخه وکړئ بیا وروسته دخپلی پالنې لاندې وگړو، کهول او نژدی خپلوانو ته یې ورکړی او په همدغه ترتیب سره هغه ولگوئ. (۱)

دغه راز رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلی دی:

بهترینه ورکړه او بخشش هغه دی چې دانسان دهغه له ورکړې وروسته بی حاجته پاتی شی. (۲)

له جابر بن عتبه رضی الله عنه څخه روایت شوی دی چې ویلی یې دی:

۱- المدخل الى قيادة الاسلاميه ۲۴۹ مخ

۲- الحلال والحرام، يوسف قرضاوى

هغه وخت چې ما د نبی کریم صلی الله علیه وسلم خدمت کاوه یو سړی راغی او نبی صلی الله علیه وسلم ته یې د چرگی دهگۍ په اندازه سره زر راوړل او ویې ویل: ای دالله تعالی رسول! دغه صدقې په توگه له ما څخه قبوله کړه، په الله می دې قسم وی چې له دی څخه پرته نور هیڅ نه لرم. پیغمبر صلی الله علیه وسلم مخ ورڅخه وگرځاوه، هغه سړی بیا مخې ته ورغی او په ټینگار سره یې ورته وویل: ای دالله رسول! دا راڅخه قبوله کړه. نبی کریم صلی الله علیه وسلم هغه ورڅخه واخیست او داسی یې ایسته گوزار کړ چې که دی پرې لگیدلی وای نو اړومرو به یې خور کړی وای او بیا یې وفرمایل:

« له تاسی څخه یو شخص خپل ټول ما راوړی او خپل ځان ته هیڅ هم پری نږدی او بیا ناست وی له خلکو څخه مرسته غواړی. تاسی باید پوه شی چې بخشش او احسان پکار دی چې په غنا سره وکړای شی. دا خپل راوړی سره زراو چت کړه زه اړتیا ورته نه لرم. (۱) له رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه روایت شوی دی چې دیو کال دا ذوقی زیرمه کولو اجازه یې کړی ده. حکما وویلی دی: له اړتیا څخه زیات هغه دی چې له افراط او تفریط څخه خالی وی، زیات بخشش کول اسراف او تبذیر دی، او لږ بخشش کول شومتیا او امساک، مگر منځومی حالت، رعایت، عدالت او فضیلت دی. او دالله تعالی ددی فرمان چې قل العفو مقصد هم همدغه حد وسط رعایت کول دی. داسلامی شریعت مدار ددغه چلن په رعایت مبنی، او دیهودو دشریعت اساس او بنسټ پر سختی کولو او عدم بخشش کیښودل شوی دی، او دمسیح دشریعت تادو پر اسانتیاوه او داسلام دمبین دین پر منځومی حالت او اعتدال بناء دی.

د شیعه مذهب فقهاو او خیرونکو په اسلام کی د اقتصادی حق د ثبوت په باره کی تفصیلی لیکنی کړی دی چې یوه بیلگه یې دلته وړاندی کوم:

۱- تفسیر معالم التنزیل ۶ ټوک ۵۱ مخ مصنف امام رازی

په اسلام کې د حقوقو د آزادۍ له جملې څخه يوه هم د اقتصادي آزادۍ حق دی. پدې معنا چې وگړي ټول د ځان له پاره د کار په انتخابولو د هستوگنې او مسکن په ټاکلو کې، د دولت او پنگې په لاس ته راوړلو او د هغې په لگښت کې آزاد دي. له همدې امله اسلام هېچاته هم اجازه نه ورکوي چې د چا د اقتصادي گټو او کار مزاحم شي او يايې د داسې کار په کولو وگوماري چې دی له هغه څخه کرکه کوي، او په زړه کې مينه ورسره نه لري. او نه دا حق لري چې د چا په شتو او گټلې مال کې د ځان له پاره ټاکلې ونډه مقرر کړي، او يا پر لگښت کې بنديز پرې ولگوي: مگر هغه چې اسلام پرې باندې مقرر کړی وی.

گرددو، وگړو ته د شپږو ځمکو په آبادولو کې اجازه ورکول، له انفالو او معادنو څخه د هر چا گټه اخيستل په ډاگه ددې خبرې څرگند دليل دی چې اسلام هر چا ته اقتصادي آزادۍ ورکړې ده. مگر دغه آزادۍ له هغو ضوابطو او مقرراتو سره هېڅ منافات نه لري چې اسلام په اقتصادي ډگر کې د گډوډۍ او هرج و مرج د مخنيوي په خاطر وضع کړې دي. او پدې هکله د پاملرنې وړ خبره دا ده چې په اقتصادي آزادۍ کې په اسلامي کې د نارينه او ښځې په منع کې هېڅ توپير نشته بلکې ښځې هم په هماغه ډول په اقتصادي ډگر کې د مالکيت له گردو حقوقو څخه په بشپړه آزادۍ سره گټه اخيستلې شي، او د دوی ميرونه د دوی له اجازې څخه پرته د تصرف هېڅ حق نه لري او ښځه د خپل مال که د مهر وي که د وراثت وي او که په سوداگري يې گټلې وي په زيرمه کولو او لگولو کې بشپړه شرعي آزادۍ لري. پداسې حال کې چې په نورو ادبانو کې يا خو ښځه بيخي له دغه حق څخه محرومه ده او يا هم محدوده آزادۍ ورته ورکړای شوی ده.

دغه راز د اسلام په حقوقي مکتب کې د کسب او کار کولو آزادۍ په رسميت پيژندلې شوی ده. هر څوک کولی شي په آزاده توگه ځان ته د خپلې خوښې کار او کسب وټاکي او

له مشروع لارو چارو څخه خپلی اقتصادي اړتياوي پوره او تأمين كړي، او هر كسب او كار چي اسلام ورته روا كړي دي كولي يې شي پرته له داسي چارو څخه چي باخو په ډاگه سره ټولني ته زيانمن وي او يا په اسلام كې دهغه كول ممنوع وي. (۱)

نتيجه

د قرآن مجيد له هداياتو او د نبی کریم صلی الله عليه وسلم له احاديثو او د سلفو علماو او د اسلامي اقتصاد پوهانو له نظرياتو څخه دا خبره څرگنديږي چي د اسلام هدف اقتصاد او اعتدال دي او اسلام شومتيا، امساك او ددي ضد اسراف دژوند په ټولو چارو كې مردود گڼلي دي، او پر داسي اقتصاد باندې ټينگار كوي چي په خپله د عدالت او اعتدال پر معنا دي.

د انتقام په پرته له عفو

كوم خوندي چي په بښنه كې ده په انتقام كې نشته

عفو عربي كلمه ده چي په لغت كې له گناه څخه د تيريدلو او له مجازات څخه صرف نظر كولو په معنا دي. او د بښني په معنا هم راغلي ده. (۲)

د عفو اصطلاحی معنا: د عفو لغوی او اصطلاحی معناوي په خپل منع كې تداخل سره لري. فرهنگ عميد د عفو په لغوی او اصطلاحی معناو كې پورتنی تعريف ته ورته

۱- دامام مسلم په روايت

۲- د طبرانی، ابوداود او حاکم په روايت

تعريف كړی دی.

د قرآن مجید او در رسول الله صلی الله علیه وسلم له تلپاتی تعالیمو او د نیکو سلفو له کړنچاری او چلن څخه په ډاگه څرگندیری چی د اسلام مبین دین بنسټ له بدل اخیستلو څخه غوره گڼلی ده او له تیریدنی او بنسټی څخه په متعددو حالاتو کی استفاده شوی ده، که چیری د اړتیا او مصلحت پر اساس کله ناکله انتقام اخیستلی شوی وی هغه عمومی جنبه نه لری په حدیث کی راغلی دی:

تر څومره چی کولی شی د حدو د اجراء له مسلمانانو څخه وژغوری؛ ځکه ددی پرځای چی امام المسلمین او امیر المؤمنین په سزاو کولو کی خطائی وکړی دا غوره ده چی په عفو کولو کی خطائی وکړی.

امام غزالی پدی اړوند ویلی دی: که چیری گناه کوونکی بېنل کیږی پروانه لری مگر مهمه داده چی بی گناه په ناحقه مجازات شی، یعنی سزاو کړای شی. په هر صورت له قرآنی ایاتونو، نبوی سنتو او در رسول الله صلی الله علیه وسلم له کړنو څخه دا په ډاگه څرگندیری چی عفو پر انتقام مقدمه ده چی دادی څو آیاتونه د نمونی په ډول دلته له قرآن مجید څخه راوړلی شی:

- «فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ.»

(د بقری سورت ۳۷ آیت - لومړی سپاره)

ترجمه: پس زده کړی آدم له پروردگار خپل څو کلیمی پس رجوع وکړه الله تعالی پر هغه باندي په رحمت خپل سره.

او فرمایلی یې دی:

- «ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ.»

(د بقری سوره ۲۵ آیت - لومړی سپاره)

ترجمه: بيا عفو وکړه مونږ له تاسې څخه وروسته دخوسي له دغه عبادت کولو څخه دپاره ددی چې تاسې شکر وکړئ.

او فرمایلی یې دی:

« **فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ.** »

(دبقري سورة - ۱۰۹ آیت - لومړی

سپاره)

ترجمه: پس عفو وکړی دوی ته او مخ تری وگرځوئ ترهغه پوری چې راولیږی الله تعالی امر خپل، په جهاد یا په جزیه اخیستلو له دوی څخه.

او فرمایلی یې دی:

« **فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ.** »

(بقره ۱۸۷ آیت - دویمه سپاره)

ترجمه: پس رجوع یې په رحمت سره وکړه پر تاسې باندی او عفو یې وکړه له تاسې څخه. او فرمایلی یې دی:

« **وَالْكَافِرِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ.** »

(دآل عمران سورة - ۱۳۴ آیت - ۴ سپاره)

ترجمه: او چې غمغمونکی دقهر دی سره له قدرته او عفو کونکی دی. له خلقو چې زیاتې او ظلم پری وکړی او الله خونبوی نیکی کونکی.

او فرمایلی یې دی:

« **وَلَقَدْ عَفَا عَنْهُمْ.** »

(دآل عمران سورة - ۱۵۵ آیت - ۴ سپاره)

ترجمه: او خامخا په تحقیق عفو کړی ده الله له دوی نه.

او فرمایلی یې دی:

« فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ. »

(دآل عمران سورة - ۵۹ آیت - ۴ سپاره)

ترجمه: نويوازی په سبب د رحمت د الله نرمی کوی ته دوی ته او که وی ای محمده! بدخوی سخت زړه لرونکی هرو مرو به خواره او تار په تار شوی وو دوی له چا پیره ستا خخه، نو عفو و کړه له دوی نه او دوی ته له الله مغفرت وغواړه، او په او په ځینی کارونو کولو کی مشوره وغواړه له دوی نه.

او فرمایلی یې دی:

« اِنْ تَبَدُّوا خَيْرًا اَوْ تَخَفُوهُ اَوْ تَعَفُّوا عَنْ سُوءٍ فَاِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيْرًا. »

(دنساء سورة - ۱۴۹ آیت - ۶ سپاره - ۴ سورة)

ترجمه: که تاسی خیر نیکاره کوئ یا پتوی دغه خیر یا عفو کوی له بدی خخه نو بیشکه الله هم دی ښه عفو کوونکی ښه قادر.

او فرمایلی یې دی:

« فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ اِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِيْنَ. »

(دمائده سورة ۱۰۱ - آیت ۷ سپاره - ۵ سورة)

ترجمه: پس عفو و کړه له دوی نه او مخ وگرځوه ددوی له سزانه بیشکه چی الله خوښوی احسان کوونکی.

او فرمایلی یې دی:

« عَفَا اللَّهُ عَنْهَا. »

(دمائده سورة - ۱۳ آیت - ۶ سپاره ۵ سورة)

ترجمه: عفو کړی ده الله له هغو تیرو پوښتنو.

پہ اسلام کی عفوہ پر انتقام مقدم دہ او نور ڊیر آیاتو نہ ہم پہ دی بارہ کی موجود دی چی عفوہ لہ انتقام خخہ غورہ دہ، او کہ پہ عینی حالاتو کی عفوہ او تیریدنہ راغلی نہ وی ہغہ ہم دانتقام بنہ نہ لری، بلکی ہغہ دمصلحت غوہنتنہ دہ. خککہ چی اسلام عفوہ تہ پر انتقام ترجیح ورکوی. او داسلام دین د عفوہ دین دی نہ دانتقام اخیستلو.

دانتقام پہ مقابل کی د عفوہ پہ بارہ کی د پیغمبر «صلی اللہ علیہ

وسلم» سیرت

نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم زبنتہ زیاتہ عفوہ او تیریدنہ لرلہ چی دادی دلته دہغہ د عفوہ خو نمونی دنورو دتعلیم پہ خاطر ورنندی کولی شی:

ہبار بن اسود در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لور حضرت زینب ہغہ مہال پہ نیزہ ووهلہ چی ہغی لہ مکی مکرمی خخہ مدینی منوری تہ ہجرت کاوہ، چی دہبار ددغو وھلو لہ املہ بی بی زینب پداسی حال کی لہ او بن خخہ پر خککہ پریوتلہ چی اولاد بی بی نہ نس و، او د غورخیدو پہ سبب بی زوی ضائع کر، او دا اولاد دزیان کولو لہ املہ زبنتہ ڊیرہ وینہ ورخخہ لارہ چی دزیاتی وینی تلوو پہ سبب پہ خپلہ بی بی زینب رضی اللہ عنہا ہم شپہر کلونہ وروستہ وفات شوہ.

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دہبار پدی عمل ڊیر پہ غصہ شو او اعلان بی وکر چا چی ہبار وواژہ وینہ بی ہدر دہ. او وی فرمایل: «ہبار موچی ہر چیرتہ ونبوہ پہ اور کی بی ژوندی وسوخوئی، مگر بیسا بی وروستہ وفرمایل: پہ اور بی مہ سوخوئی خککہ چی داور خالق اللہ دی او اللہ تعالیٰ پر اور بانندی سوخول کوی، مگر کہ چیری مو ہغہ ونبوہ نو هرو مرو بی قتل کری.

خو ہبار ونہ نیولی شو او دمکی لہ فتح خخہ وروستہ بی ایمان راوور، او رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہغہ تہ پہ خطاب کی وویل: «ای ہبارہ! خہ ماتہ وینبلی او معافی می درتہ

وکره او الله تعالی پر تا باندی احسان وکړ چی تاته یې د اسلام په لاره د تللو هدایت وکړ. (۱۱) او بیا ورپسی نبی کریم صلی الله علیه وسلم دمکی خلکو ته عمومی عفوه اعلان کړه.

د قدرت په مهال کی عفوه خومره ښه ده! خومره لویه ارواده چی د کینی او انتقام له حدودو څخه په تیریدو سره دانسانیت د کمال له مقام څخه هم هسکه لاره. دا هغه قریش و چی در رسول الله صلی الله علیه وسلم دوژلو پریکړه یی کړی وه. او دا هغه قریش وو چی د بارلس کلونه یې حضرت محمد صلی الله علیه وسلم او دده یارانو ته تکلیفونه رسول. دا هغه قریش و چی په بدر، احد او احزاب کی در رسول اکرم صلی الله علیه وسلم په خلاف جنگ ته راغلی وو، او په غزوه خندق کی یې له خپلو یارانو سره کلابند کړی و او د عربو ټول قبائل یې دده په خلاف په دغه جنگ کی راغونډ کړی وو. دا هغه قریش و چی که وس یې رسیدلی وای چی حضرت محمد صلی الله علیه وسلم قتل کړی او ټکړی ټکړی یې کړی نو داسی به یې هرو مرو کړی وای او یوه شیبه به یې هم ډیل نه وای کړی.

خو اوس دمکی دفتح په مهال په سنه ۸هـ ۶۳۱م کی ټول د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم په ولکه او اختیار کی دی، مرگ او ژوند یې دده په فرمان پوری تړلی و دده لس زره ځواکمن فوغ کولی شوای چی په یوه شیبه کی مکه و یجاړه او ټول هستوگنی یې له منځه یوسی. مگر محمد صلی الله علیه وسلم د الله تعالی پیغمبر دی او دده استاذی او رسول دی. او هغه داسی شوک نه و چی د ښمنی کوونکی او غوښتونکی وی یا وغواړی چی دغه شومه او ناوړه مفکوره په خلکو کی تبارز وکړی، هغه ظالم او ځان غوښتونکی نه و. الله تعالی هغه ته پردښمنانو بر لاسی ورکړه مگر ده خپلو دښمنانو ته عفوه وکړه چی پدی توگه

د بښنې لپاره، وفا او عظمت هغه مقام ته ورسیده چې هیڅ کس ورته رسیدلی نه شی. دمکې په فتح کې حضرت محمد صلی الله علیه وسلم صرف اوولس ۱۷ کسان له خپلې عفوی څخه محروم کړل او مکې ته دننوتو په مهال کې یې فرمان صادر کړی و چې مسلمانان په هر ځای کې هغوی بیا مومی که څه هم ځانونه یې دکعبې په پردو پوری ځوړند کړی وی باید قتل یې کړی. حضرت محمد صلی الله علیه وسلم دغه فرمان دغوصی او کینې له امله صادر کړی نه و، ځکه چې هغه کینه بیخي نه پیژندله، مگر دغه وگری دخورا ستر خیانت مرتکب شوی وو چې وژل یې لازم گڼل. مگر سره له دې هم دهغوی زیات شمیر یې معاف کړل. (۱)

دغه راز رسول الله صلی الله علیه وسلم ددومة الجندل دپاچا اکیدر له جرم او گناه څخه تیریری لکه چې نامتو اسلامی مؤرخ ابن اسحق ویلی دی:

حضرت خالد رضی الله عنه اکیدر د رسول الله صلی الله علیه وسلم حضور ته لاس تړلی وړاندې کړ، مگر رسول الله صلی الله علیه وسلم دهغه له وژلو څخه صرف نظر وکړ او دجزیه په ورکولو سره یې له هغه سره سوله وکړه. (۲)

دغه راز دخیبر په غزا کې په ۷هـ ۶۳۰م کې یوی یهودی بنځی چې زینب بنت حارث نومیده او دسلام ابن مشکم میرمن وه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته دپسه په غوښه کې زهر گډ کړی و، چې رسول الله صلی الله علیه وسلم خوره، حضرت محمد صلی الله علیه وسلم هغه معاف کړه مگر په دغه میلستیا کې ورسره ملگری یو جلیل القدر صحابی حضرت بشر بن براء ددغی زهرجنی غوښی دخوړلو له امله په دریمه ورځ شهید شو چې بیا

۱- وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۳۹، مصنف: شیخ حر عاملی. په لنډیز سره

۲- تهذیب سیرت ابن هشام ۲۳۲ مخ، سنن ابی داود ج ۲ ص ۵۴۵ باب فی اخذ الجزیه

نبی کریم صلی الله علیه وسلم دهغه په قصاص کی زینب بنت حارث یهودی و وژله. (۱)
 د اسلامی امت له پخوانیو زعیمانو څخه یو هم د افغانستان نامتو زعیم احمد شاه بلباؤ،
 پدی باندی تاریخ پوهان ټول متفق دی چی احمد شاه یو متقی او پرهیزگار حاکم تیر شوی
 دی. نوموړی پر خپل نفس حاکم او له اخلاقی ردائلو څخه پاک و او دانسان وژنی مینه یې
 نه لرله.

دغه راز تاریخ پوهانو ویلی دی چی کله احمد شاه بابا لاهور ته لاړ نو هلته د مرهتیسانو
 هندوانو یو شخص چی دملهارورا کوله پلوه دملتان والی ټاکلی شوی و غازیانو ونیو او
 احمد شاه بابا ته یې ځنځیر زولانه وړاندی کړ، احمد شاه درانی چی یو جرم بښونکی، او
 عیب پتیوونکی میرنی پاچا و نو د خپلی فطری میرانی او ځوانمردی په مقتضاد نوموړی
 کافر له قتل کولو څخه تیر شو او هغه یې روغ رمټ خپل هیواد ته ولیږه او پخپله هم دخپلو
 امر او د فوځونو دمشرانو په گډون د وابه ته ره ی شو لکه چی یو شاعر ویلی دی:

ز لاهور کوس عزیمت نواخت   به سوی د وابه علم برافراخت (۲)

او د همدغه کتاب له ۶۱۲ مخ څخه معلومیږی چی دنصیر خان بلوڅ مور له خپلو رئیسانو
 او د بلوچستان له معتبرو سپین رو بوسره د احمد شاه بابا حضور ته دخپل زوی د پښیمانتیا
 د اظهار له پاره دهغه له ندامت نامی سره راغله چی دهغی ندامت نامی څو بیتونه په لاندی
 کرښو کی وړاندی کولی شی:

گناهی که کردم ز نادانی است   سر انجام نادانی پشیمانی است
 همین دفعه بخشد گناهم اگر   ز حکمش نه پیچم ازین بعد سر

۱- تهذیب سیرت ابن هشام ۱۸۶ مخ، صحیح البخاری دویم ټوک کتاب المغازی باب غزوة خیبر ۶۱۰.

قسطلانی او زرکشی ویلی دی: دمړ شوی صحابی نوم برا بن معرورو، والله علم

۲- افغانستان په وروستیو پنځو پیړیو کی دریم ټوک ۱۳۴ مخ مصنف محمد صدیق فرهنگ

کنم خدمت بندگانش مدام نیایم به اخلاص کیش قیام

له دی کبله چی احمدشاه بابا درانی دخپلی فطری میرآنی په مقتضا هیڅوک هم له خپلی مهریانی څخه نه محرومول، او دهیله منو ناامیدی یې دمیرانی او مسلمانی خلاف گڼله دمیر محمد نصیر خان بلوڅ التماس یې قبول کړ او دهغه له تقصیر څخه تیر شو او دهغه جرمونه یې ورته معاف کړل او هم یې دهغه ټول استاذی وینسل او ټول یې دبلوڅی قلات کلاته ولیزل او ټولو بلوڅو ته یې دپاچا له پلوه دځان او مال دامن زیری ورکړ.

امنیت مصئونیت راوولی

په کوم ځای کی چی امنیت قائم او ټینگ شی هلته بنسټیز مصئونیت را درومی او مصئونیت تل دامنیت تابع وی؛ که چیری دامنیت ارکان گډوډ شی مصئونیت هم په بی نظمی بدلیری، له همدی کبله همدا امنیت دی چی داسلامی شریعت دپنځو مهمو اصولو دین، ځان، مال، شرف او ناموس او عقل مصئونیت منځته راوړی، او اسلام دهمدغو پنځو اصولو دساتنی او څارنی کوشش کوی، دا ځکه چی ددغو پنځو اصولو ساتنه او څارنه په ژوند کی مصئونیت راوولی. او ددین څارنه، ددین کلیمه دهغی په پراخه معنا سره ده چی دژوند ټولی چاری لکه تجارت، اقتصاد، فرهنگ او نوری ټولی ټولنیزی چاری پکی را درومی.

لکه څرنګه چی ما وویل مصئونیت دامنیت زیرنده ده، دمجازاتو، حدودو او قصاص تطبیق دهمدغو پنځوگونو اصولو دساتنی په مینا ولاړ دی، او په حدیث شریف کی راغلی دی چی له حضر موت څخه به ایکی یو سړی او یا بنځه کعبی ته راتلله طواف به یې وکړ او

بیرته به هم تنها تلله او له هیڅ شی څخه به نه ویریده. او په بل حدیث کې راغلی دی چې یو سړی به د یمن له هیواد څخه حجاز ته یوازی ته او په داسې حال کې چې طواف به یې هم وکړ او هیڅ ویره او اندېښنه به یې نه کوله ځکه چې امنیت قائم و خپل دین، ځان، مال او ناموس یې مصئون وو، مگر که چیرې امنیت نه وی مصئونیت بیخي وجود نه لری. د اسلام دمبین دین شریعت دغو تعمیری اهدافو ته درسیدو په خاطر یو لړ وسائل تجویز کړی دی خو له هغو څخه په استفاده کولو سره د پنځوگونو اصولو ساتنه وکړای شی. (۱)

په همدې اساس جهاد، د دین د حفاظت له پاره، قصاص د نفس د حفاظت له پاره، د شرابو تحریم د عقل د سلامتې د تأمین په خاطر، د زنا او قذف د حدودو اجراء، د آبرو د تحفظ په خاطر او د غلا د اجراء د مال د ساتنې او حراست په خاطر مشروع شوی دی. (۲)

او له دې امله چې امنیت او بیا ورپسې مصئونیت د سولې او جنگي متارکې له لاری کیدلی شی چې تامین شی. همدا وجه وه چې د اسلام دویم خلیفه امیر المؤمنین عمر بن الخطاب رضی الله عنه د حضرت عبیده بن جراح رضی الله عنه چې دده والی و مرستی ته لاړ خوبیت المقدس د سولې له لاری فتح کړی، خو امنیت او مصئونیت بیرته هغه سیمې ته راوړلی. ځکه چې دبیت المقدس هستوګنو نصرانیانو د خلیفه نوموړی والی ته دا وړاندیز وکړ چې تر څو په خپله خلیفه رانه شی له بل هیچا سره به هم مونږ د سولې تړون لاس لیک نه کوو، هماغه و چې په سنه ۱۶ هـ کی له سنه ۶۳۷ مسیحی کال سره سم په خپله حضرت عمر رضی الله عنه پر آس باندي سور فلسطین ته لاړ او د سولې تړون یې په خپله ورسره لاس لیک کړ او په هغه چاپیریال کې یې بیرته امنیت او مصئونیت اعاده کړ. د همدغو علتونو له مخې مونږ وینو چې دنړۍ د ګردو هیوادونو اسلامی وی او که غیر اسلامی

۱- فی ظلال سورة التوبه ۱۱۰ مخ مصنف داکتر عبدالله عزام شهید

۲- الوجیز فی اصول الفقه ۲۳۶ مخ داکتر عبدالکریم زیدان تصنیف

د گرد و په اساسی قوانینو کی د دین د ساتنی او د مذهبی شعار اداء کولو، دنفس، مال، ناموس عقل او آبرو د خوندي ساتلو له پاره ځانگړی تدابیر وضع کړی دی، او د دوی د څارنی له پاره یې داگیزی قانونی مادی تجویز کړی دی. چی د هغو له جملی څخه کولی شو د مثال په ډول د افغانستان د سنه ۱۳۴۳ د تلی د میاشتی د نهمی نیټی د اساسی قانون او له هغه څخه دمخه د سنه ۱۳۱۰ هـ ش کال اصول اساسی، او د داود خان د عصر د ۱۳۵۶، په دغو گردو کی دخلکو د اساسی حقوقو په فصلونو کی د دولتونو تضمینات موجود دی چی په هغو کی ویل شوی دی چی دولت د امنیت او مصئونیت د ساتنی ذمه وار دی.

او دا له دی کبله چی مصئونیت د امنیت له تأمین څخه پرته راتللی نه شی او امنیت هغه مهال د عمل په ډگر کی پیل کیږی چی خلک د سولی، پخولابنی او سوکالی په فضا کی ژوند وکړی.

حضرت عدی بن حاتم رضي الله عنه متوفی سنه ۶۷ هـ ۶۷۰ م یو ځل له نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره ناست ؤ چی دوه کسان نبی علیه الصلاة والسلام ته راغلل، یو تن له فقر او بی وزلی خپلی څخه شکایت وکړ او هغه بل له عدم امنیت څخه او د مصئونیت له فقدان څخه. حضرت عدی د دغه ډول خبرو له اوریدلو څخه زړه تنگی شو او له ځان سره وایی: د دغه دین چی مونږ یې پیروان یو دښه والی او غوره والی څه اوصاف لری، پداسی حال کی چی ټول فقیران دی او نه شی کولای چی د مدینی امنیت تأمین کړی. رسول الله صلی الله علیه وسلم عدی ته وکتل او پوه شو ځکه چی دهغه بڼه بدله شوی وه نو ورته ویې فرمایل: ای عدی؛ د حیره د سیمی په باره کی معلومات لری؟ حضرت عدی په ځواب کی وویل: د حیره په باره کی می اوریدلی دی مگر په خپلو سترگو می لیدلی نه ده. نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته و فرمایل: که ژوندی وی او عمر دی اوږد شو، نو ډاډه اوسه هر و مروه

هغه ښځه ووينی چې ايکي يوازی به له حيره څخه راشی او له کعبی څخه به طواف وکړی ، او په ټوله لاره کې به د سفر په اوږدو کې له الله تعالی څخه پرته له بل هیچا څخه نه ویریری .

حضرت عدی باور نه کاوه . نومړی وایی : له ځان سره می وویل : چیرته به وی دطی دقبیلی غله . هغه بدمرغه او تیت فطرتی چې انسان دیو درهم له پاره چې په جیب کې یې وی وژنی . او که پیسی ونه لری نو لباس او خپلی ورڅخه ترورې او خوشاله وی چې مال یې ترلاسه کړی دی . نو ما وویل : هغه مهال چې هاغه ښځه به له دومره لری واټن څخه راځی او دکعبی له طواف کولو څخه به وروسته بیا یوازی ځی اوله الله تعالی څخه پرته به له بل هیچا څخه هم نه ویریری نو غله او دلاری شو کماران به چیرته وی ؟ نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل :

او که چیری ژوند وی نو به گوری چې دایران دپاچا کسری خزانی به څرنگ دمسلمانانو په ولکه کې لویری ؟ حضرت عدی وویل : دهرمز دزوی دکسری خزانی ؟!! ورته ویې فرمایل : هو دکسری بن هرمز خزانی . هر ورو به دکسری خزانی دمسلمانانو په ولکه کې راځی او دجهاد په لاره کې به مصرف کیږی ، او که چیری ته ژوندی پاتی شوې هر ورو به وگورې چې یوکس به خپل موتی له سرو زرو یا سپینو زرو څخه ډک کړی وی او په خلکو کې به ناری وهی چې که دچا دغه مال ته اړتیا وی رادی شی چې زه یې ورکړم ، مگر هیڅوک به هم نه پیدا کیږی .

حضرت عدی وایی : رښتیا هم بیا ما په خپل ژوند کې په خپلو سترگو ولیدل چې یوی ښځی ایکی یوازی دکعبی طواف کاوه اوله الله تعالی څخه پرته له بل هیچا څخه نه ویریده . او زه په تاسی کې له هغو کسانو څخه یم چې مونږ دکسری دخزانو ورونه

پرانستل، او که تاسی ژوندی وئ درسول الله صلی الله علیه وسلم دریمه خبره به هم هرو مرو، و وینی چی متحققه او ثابتہ شی.

دامیر المؤمنین حضرت عمر رضی الله عنه زمانه راغله او یوکس یې دافریقا په امارت وگوماره چی یحی بن سعید نومیده او دافریقا زکاة یې جمع کړ او بیایې یوه میاشت پرله پسې اعلان کاوه چی که څوک پیسوته اړتیا لری رادې شی او دغه مال دی واخلی، مگر هیڅوک هم داسی پیدا نه شو چی مسکین وی او مال ورڅخه واخلی، له همدی امله خلیفه خپل دافریقا والی ته ولیکل او حکم یې ورته وکړ چی په دغور وپیو مریونه واخلی او دالله په لاره کی یې ازاد کړی.

په پورتنی بیان کی مونږ ښکاره ولیدل چی لیاری څرنګ په أمن وی، او دتلور اتلو مصئونیت یې منخته راوړی و او خلکو له اندیښنی او سرخوګی پرته په سوکالی ژوند کاوه. او کله چی د سنه ۱۳۵۶ کال دافغانستان دجمهوری دولت اساسی قانون مطالعه کړای شی، په هغه کی دحکومت دوظائفو په پنځم فصل یو نوی یمه ۹۱ ماده کی لیکلی شوی دی: دعمومی امن او نظم دتأمین په خاطر لازم تدبیرونه ونیول. دغه راز په پنځم فصل کی یې راغلی دی: دقانون له احکامو سره سم دهرډول فساد دله منځه وړلو له پاره لازم او اغیزمن تدبیرونه نیول.

هر هیواد دخپلو خلکو دژوند په ټولو اړخونو کی دامنیت او مصئونیت دساتلو په خاطر لازم تدبیرونه نیسی، او داستخباراتی مراکزو پراخه تشکیلات او دملی امنیت دانجمنونو جوړول دکورنی او بهرنی مصئونیت دتأمین په خاطر وی، او له فساد سره دمبارزی په لاره کی غټی غټی بودیجی لگولی کیږی. له همدې کبله مونږ گورو چی په اسلام کی قصاص خاص او ځان گړی ارزښت لری لکه چی الله تعالی فرمایلی دی:

«وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

(دبقري سورة - ۱۷۹ آيت - دويمه سپاره)

ترجمه: او تاسی ته په قصاص کی لوی ژوند دی ای عقلمندانو! ددی له پاره چی له ناحقه قتل څخه ځان وساتئ.

که څه هم په ظاهره کی د قصاص حکم دروند معلومیری مگر عقلمند وگری پوهیږی چی په حقیقت کی دغه الهی حکم دلوی ژوندون سبب دی. دا ځکه چی د قصاص له ویری څخه خلک دیوبل له وژلو څخه ځان ژغوری چی پدی صورت کی قاتل او مقتول دواړه مأمون او مصئون پاتی کیږی او د قصاص له ویری څخه دمعنوی ویری نه هموینه سره نه تویوی او فساد نه کوی له یوبل څخه ډاډه او مصئون وی. د جاهلیت په زمانه کی به عربو تل د قاتل او غیر قاتل ترمنځ توپیرنه کاوه؛ بلکی دمقتول وارثانو ته به چی د قاتل د قبیلې هر څوک په لاس ورغی هغه به قتل کاوه، او دیو قتل په وجه به له دواړو خواو څخه څوکسان تلف کیدل. پداسی حال کی چی که قاتل قصاص شی نو معلومه خبره ده چی دومره ډیر قتلان بیا نه کیږی او نفسونه، نه ابته کیږی. چی له همدی کبله دامعنا هم لری چی د قاتل په باره کی قصاص اخروی ژوند او تلپاتی ډاډ دی.

نو دا خبره په څرگنډه توگه ثابتنه شوه چی قصاص دامن دتامين او دځان، او دخلکو دژوندون دامن په خاطر مشروع شوی دی، او دغه قصاص دبدن په نورو اندامونو کی هم له هغو معیارونو سره سم داجراء وړ دی چی فقهاؤ ټاکلی دی. او دنورو هغو ادیانو په پرتله چی دبشر په لاسونو جوړ شوی دی داسلام مقدس دین امنیت ته زیاته پاملرنه کړی ده او دهغه له پاره یې اصول او قواعد او ځانگړی اسالیب وضع کړی دی چی دهغو له بارزو نمونو څخه یوه هم له مکې څخه مدینې منوری ته درسول الله صلی الله علیه وسلم دهجرت نیکمرغه نوبت دی.

کله چی مونږ دنبی کریم صلی الله علیه وسلم دبرنامی جوړولو مبادی ؤ او قواعدو مطالعه

کوو نو دې نتیجې ته رسیږو چې مونږ ته یې دا تعلیم راکړی او راته فرمایلی یې دی: چې مونږ باید په ژوند کې هیڅ قول او فعل له نخچې او برنامې پرته ونه کړو. او له نظم او نسق څخه سترگی پټول، او بیا په خاصه توګه د ژوند له اسبابو او لوازمو څخه صرف نظر کول د اسلام په قاموس کې وجود نه لری. نو له همدې امله مقصد ته درسیدوله پاره باید په اسبابو لاس پوری کړی شی، او د ژوند له خطرونو څخه په ډکه لاره په هوښیار تیا سره ګام کیښودلی شی. ځکه مونږ وینو چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره له دې چې د الله تعالی په نصرت معتقد او مؤمن و او دا کوتلی باور یې لاره چې الله تعالی یې یوازې نه پریردی او بریالی توب دده په برخه کوی مګر بیا یې هم پر اسبابو او لوازمو منګولی لګولی وی.

د مثال په ډول: کله چې دهجرت اذن ورته وشو نو د امنیت او مصئونیت په خاطر یې د سفر مهال په بشپړه توګه پټ وساته یوازې حضرت ابوبکر صدیق او حضرت علی رضی الله عنهما خبر وو. د رسول الله صلی الله علیه وسلم دهجرت د سفر وخت پټ ساتل او دهغه دا حکم چې «خپل حاجتونه په پټه او سری توګه ترسره او پوره کوی» دا ثابتوی چې په ژوند کې د اسبابو توسل ضروری دی.

د شپې دریمه برخه پاتې وه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه له کور څخه دهجرت په سفر ووت او له کور څخه د وتلو په مهال کې ابوبکر صدیق دخپل کور له عمومي دروازی څخه استفاده ونه کړه بلکې دکور شاته یې چې کوه، دريڅه او کپړکی وه دواړه په هغې ووتل، خو هیڅوک هم ددوی په حرکت پوه او ورته متوجه نه شی او دخپل خوب په بستره یې حضرت علی خملاره شو دده دکور محاصره کوونکی مشرکان دا ګومان وکړی چې پخپله حضرت محمد صلی الله علیه وسلم موجود او

ويده دي، او له مكې څخه مدينې ته د حرکت لوري يې دمكې جنوب تثبيت شو نه په شمال لارل او نه هم په لويديځ پلو، ځكه چې رسول الله صلى الله عليه وسلم پتيلی وه چې كه دشمال په اوږدو كې لار شى نو بني يې چې د بنمنان يې پيدا كړې ځكه چې دمكې لاره تر مدينې پورې له جنوب څخه تير يري او هيچا هم د افكر نه كاوه چې يو نابلدده مسافر به پردې لاره لار شى، او كه چيرې قريش دده په لتون كې پسې لار شى نو دشمال او لويديځ لوري به تعقيبوي.

له مكې څخه په وتلو سره يې سم لاسې مدينې ته په سفر كولو بريدونه كړ بلكې د ثور د غره په سمخه كې يې پناه واخيسته شو قريش هر لوري ته دده لټه وكړې. د پتيدو له پاره د ثور د غره د سمخې انتخابول او په هغه كې الونيا كيدل يو عقلمندانه نوبت و. ځكه هغه ځای بيديا وه او په هغه وخت كې ابادې پكې نه وه، او اوس هم په هماغه بڼه كې ده. او كه يو زلمی وغواړي چې د ثور سمخې ته وخيړي بايد ډير رږونه وگالي، پداسې حال كې چې رسول الله صلى الله عليه وسلم د غې سمخې ته د ختلو په مهال كې درې پنځوس ۵۳ كلن و. نبي كريم صلى الله عليه وسلم عبدالله بن ابى بكر ته استخباراتې دنده اوسپارله خو په مكه كې د قريشو له عكس العملونو څخه دوى ته رپوټ تيار كړې او بيا د شپې سمخې ته راشي او دورغى ټول جريان ورته ووايي: او په پرله پسې ډول د بنمن له خبرونو او اقداماتو څخه خبر رسيږي، چې دهغوى د تيرې د دفع كولو له پاره تصميم ونيسي.

او ددې له پاره چې د عبدالله بن ابوبكر رضی الله عنه په تلور اتلو د پښو د قدمونو خاپونه پاتې كيدل او له د بنمن سره يې په كشف كې مرسته كوله نو د ابوبكر صديق درمې شپون عامر بن فهيره ته يې حكم وكړ چې كله عبدالله بن ابوبكر د شپې له پلوه ووځي نو ورپسې ته خپلې رمې ته حرکت وركوه شو د عبدالله د پلونو خاپونه رنګ شى او پاتې نه شى.

حضرت اسماء بنت ابوبکر د طعام وروړلو دنده پرغاړه لرله. لارښودونکی یو بت پرست عبداللّه بن اریقظ ؤ چی رسول اللّه صلی اللّه علیه وسلم ته یې له مکې څخه مدینې ته لارښودنه کوله او دا چی رسول اللّه صلی اللّه علیه وسلم ولی یو بت پرست لاربلدی د ځان له پاره وټاکه او خپل کوم صحابی یې تعین نه کړ، ددی په خاطر چی دهجرت راز یې پټ پاتې شی، او دابوبکر صدیق د شپونکی عامر بن فهیره او د عبداللّه بن اریقظ ترمنځ اړیکې په دقیقه توگه سنجولی شوی وی، ځکه عادتاً شپونکیان کوشش کوی چی په خپل منځ کی سره کینی مجلس سره کوی او دیوبل له حالت څخه ځان خبروی، او دغه اړیکې شکمنی نه وی چی څه خطر ورڅخه وی، دغه راز دعلی بن ابی طالب کردار او د عبداللّه بن ابوبکر او اسماء بنت ابی بکر له کردارونو څخه توپیر لرو کی دغه راز د عبداللّه بن اریقظ برخه اخیستل د عبداللّه بن فهیره له برخی اخیستنه سره، سره له دی چی دواړه شپانه وو توپیر لاره. (۱)

له دغه جریان څخه دا نتیجه لاس ته راځی چی دنبی اکرم صلی اللّه علیه وسلم دامنیت دساتنی په خاطر او دخپل ځان دمصئونیت له پاره له خپل ځان سره ابوبکر صدیق ملگری کړ او په راتلونکی کی له اسلامی امت سره دمینی لرو په نقطی وکولی شو دامنیتی تداپیرو په نیولو سره اسلامی ټولنی ته له یو قریب الوقوع خطر څخه نجات ورکړی.

پای

وصلی اللّه علی محمد و علی آله وصحبه وسلم

ARIC

B

5.72

AHM

9361

Cap-1

د سولې په نامه کتاب د اسلام د مقدس دین له
نظره لومړنی څیرنیز، تحقیقی اثر ده چې د
سولې او پېوستون لپاره د همکارۍ د ټولنی له
خوا چاپ شوی. دا کتاب د دوو نومیالیو او
مشهورو دیني عالمانو د هلو ځلو نتیجه ده چې په
دو ملی ژبو، پښتو او دری خپور شويدي. د
یادونې وړ ده چې دا کتاب مخکې له دی چې
چاپ شی د یو دری ورځنی ورکشاپ په لړ کې د
افغانی پوهانو له خوا تر غور او څیرنې لاندی
ونیول شو او هر اړخیز بحثونه پری ترسره شول
او د قبول وړ وگرځید.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**